

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Κρίση, νεοφιλελευθερισμός και συγκρότηση κοινωνικών κινήματων:

Συγκριτική προσέγγιση του κινήματος της πλατείας Ταχρίρ,
του κινήματος των Αγανακτισμένων της πλατείας Συντάγματος και του
κινήματος Occupy Wall Street

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Νίκος Σπίνος

ΑΜ: 1121Μ050

Αθήνα, 2024

Εξεταστική Επιτροπή
Μοσχονάς Γεράσιμος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (επιβλέπων)
Κοτρωνάκη Λουκία, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Κρήτης

Copyright © Νικόλαος Σπίνος 2024
All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

Περίληψη	4
Abstract	5
1)Εισαγωγή	6
Ερευνητικά ερωτήματα	14
Μεθοδολογία της έρευνας	14
2)Κρίση και Νεοφιλελευθερισμός	15
Άσκηση Πολιτικής ή διαχείριση;	17
Πολιτική της μη πολιτικής	20
«Δεν υπάρχει κοινωνία, μόνο άτομα»: Νεοφιλελευθερισμός και κοινωνικός κατακερματισμός	22
3)Αμφισβήτηση του νεοφιλελευθερισμού	26
Η προσπάθεια συγκρότησης συλλογικών ταυτοτήτων	28
Η προσπάθεια άσκησης πολιτικής «από τα κάτω»	31
4) Ο συγκρουσιακός κύκλος 2010- 2014	35
Το κίνημα της πλατείας Ταχρίρ	37
Οι αγανακτισμένοι της πλατείας Συντάγματος	44
Το κίνημα Occupy Wall Street	50
5)Συγκριτική μελέτη των κινημάτων	55
Παγκόσμιο κύμα αγώνων	57
Μεταβατικά αιτήματα ή διαρρηγνύοντας τα στεγανά	60
Προβλήματα της συγκρουσιακής πολιτικής	63
6)Συμπεράσματα	68
Βιβλιογραφία	77
Ελληνόγλωσση	77
Ξενόγλωσση	78

Περίληψη

Από τη δεκαετία του 1970 η παγκόσμια οικονομία εισέρχεται σε μια φάση ύφεσης που χαρακτηρίζει την δυναμική του εκάστοτε οικονομικού κύκλου. Το λεγόμενο μακρύ κύμα κάμψης θα επηρεάσει τόσο τις περιόδους ανάπτυξης, οι οποίες θα είναι αναιμικές, όσο και της περιόδους κρίσης, οι οποίες θα είναι σφοδρές. Παράλληλα, εμφανίζεται στο προσκήνιο, αρχικά σε μεμονωμένες χώρες ως «πείραμα» και μετέπειτα γενικεύεται, το νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα. Η ελευθερία κίνησης των κεφαλαίων στην οικονομία και η ανάδειξη του ατόμου στο κοινωνικό και πολιτικό πεδίο ανάγονται σε ύψιστες αξίες, επιχειρώντας να υποτάξουν κάθε τι συλλογικό. Θέτοντας ως πλαίσιο τον Ύστερο Καπιταλισμό για την ερμηνεία της μεταπολεμικής ανάπτυξης του καπιταλιστικού συστήματος, επιχειρείται αρχικά να απαντηθεί το ερώτημα για το ποια είναι η σχέση μεταξύ νεοφιλελευθερισμού και οικονομικής κρίσης, παραθέτοντας απόψεις γύρω από την συζήτηση. Έπειτα επιχειρείται μια ανάπτυξη της συζήτησης γύρω από την συγκρότηση συλλογικών ταυτοτήτων και δράσεων με επίκεντρο την αμφισβήτηση του νεοφιλελευθερισμού. Για να υποστηριχθεί περαιτέρω η συζήτηση, γίνεται μια μελέτη των περιπτώσεων τριών κινημάτων του συγκρουσιακού κύκλου 2010- 2014, ως πιο χαρακτηριστικών, με την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας γύρω από τα κινήματα της πλατείας Ταχρίρ, της πλατείας Συντάγματος και του κινήματος Occupy Wall Street και της συγκριτικής προσέγγισής τους. Ερμηνεύονται και συγκρίνονται μέσω των εννοιολογικών προσεγγίσεων της συγκρουσιακής πολιτικής και εντάσσονται σε ένα παγκόσμιο κύμα αγώνων, με αιτήματα που ερμηνεύονται ως μεταβατικά. Κατά την ερμηνεία των κινημάτων με τα παραπάνω εργαλεία, διαπιστώνεται κάποια αδυναμία στο ερμηνευτικό πλαίσιο της συγκρουσιακής πολιτικής και παραπείθονται απόψεις γύρω από μια κριτική και μια μαρξιστική προσέγγιση της συγκρουσιακής πολιτικής και των κοινωνικών κινημάτων. Τέλος, συμπεραίνεται πως η οικονομική κρίση και ο νεοφιλελευθερισμός είναι άρρηκτα συνδεδεμένες και αλληλοσυμπληρούμενες έννοιες, και πως λόγω των εσωτερικών αντιφάσεων που προκύπτουν από αυτή τη σχέση, θα προκύπτουν κοινωνικά κινήματα και συλλογικές δράσεις που θα αμφισβητούν αυτές τις έννοιες.

Λέξεις- Κλειδιά: *Κρίση, Νεοφιλελευθερισμός, Αραβική Άνοιξη, Αγανακτισμένοι, Occupy Wall Street*

Abstract

Since the 1970s, the world economy has entered a phase of recession that characterizes the dynamics of each economic cycle. The so-called long wave of contraction will affect both periods of growth, which will be anemic, and periods of crisis, which will be severe. At the same time, the neoliberal model appears in the foreground, initially in individual countries as an "experiment" and later generalized. The freedom of movement of capital in the economy and the promotion of the individual in the social and political field are reduced to the highest values, attempting to subjugate everything collective. Setting Late Capitalism as a framework for the interpretation of the post-war development of the capitalist system, an attempt is initially made to answer the question of what the relationship between neoliberalism and the economic crisis is, citing opinions around the debate. Then a development of the debate around the formation of collective identities and actions is attempted with a focus on the questioning of neoliberalism. To further support the discussion, a case study of three movements of the 2010-2014 conflict cycle, chosen as most characteristic, is done, reviewing the literature surrounding the Tahrir Square, Syntagma Square and Occupy Wall Street movements through a comparative approach. They are interpreted and compared through the conceptual approaches of contentious politics and are part of a global wave of struggles, with demands interpreted as transitional. When interpreting the movements with the above tools, some weakness is found in the interpretive framework of contentious politics and opinions around a critical and a Marxist approach to contentious politics and social movements are persuaded. Finally, it is concluded that the economic crisis and neoliberalism are inextricably linked and mutually complementary concepts, and that due to the internal contradictions arising from this relationship, social movements and collective actions will arise challenging these concepts.

Keywords: *Crisis, Neoliberalism, Arab Spring, Syntagma Square Indignant People, Occupy Wall Street*

1)Εισαγωγή

Από τη δεκαετία του 1970 η παγκόσμια οικονομία εισέρχεται σε μια φάση ύφεσης, η οποία θα επηρεάσει την δυναμική οποιασδήποτε οικονομικής ανάπτυξης ή κρίσης. Αυτό επιβεβαιώνεται από τις αλληπάλληλες κρίσεις, εκρήξεις και κραχ της τελευταίας 50ετίας (1973-74, 1981-82, 1984, 1987, 1989, 1991-92, 1997, 2001-03, 2008). Είναι το λεγόμενο μακρύ κύμα κάμψης στο οποίο περνάει η παγκόσμια οικονομία, έπειτα από το μεταπολεμικό μπουμ (Μαντέλ, 2003). Η αναδιάρθρωση των κρατικών μορφών και των διεθνών σχέσεων μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο σχεδιάστηκε για να αποτρέψει την επιστροφή στις καταστροφικές συνθήκες που είχαν απειλήσει την παγκόσμια τάξη στη μεγάλη ύφεση της δεκαετίας του 1930.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1960 τα σημάδια μιας σοβαρής κρίσης συσσώρευσης κεφαλαίου άρχισαν να γίνονται εμφανή. Η ανεργία και ο πληθωρισμός αυξάνονταν παντού, εγκαινιάζοντας μια παγκόσμια φάση «στασιμοπληθωρισμού» που διήρκεσε σε μεγάλο μέρος της δεκαετίας του 1970. Εκκινώντας από κάποια «πειράματα» όπως στη Χιλή, η νεοφιλελεύθερη «ορθοδοξία» άρχισε να εξαπλώνεται παγκοσμίως ως απάντηση στην κρίση του «κεϋνσιανού κράτους πρόνοιας». Η νομισματική πολιτική της FED (Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ) αλλάζει ριζικά με στόχο τον περιορισμό του πληθωρισμού, αδιαφορώντας για την ανεργία. Ο Ρόναλντ Ρίγκαν υποστηρίζοντας τις κινήσεις της FED θα προσθέσει το δικό του ιδιαίτερο μείγμα πολιτικών για τον περιορισμό των δυνάμεων της εργασίας, την απορρύθμιση της βιομηχανίας, της γεωργίας και της εξόρυξης πόρων και την απελευθέρωση της κίνησης των κεφαλαίων, τόσο στο εσωτερικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Αντίστοιχα μέτρα θα λάβει και η Μάργκαρετ Θάτσερ στη Βρετανία, έχοντας εκλεγεί πρωθυπουργός το 1979, με σύνθημα τον περιορισμό της εξουσίας των συνδικαλιστικών οργανώσεων και το να μπει ένα τέλος στον στασιμοπληθωρισμό που έπληττε την οικονομία της χώρας ήδη από την προηγούμενη δεκαετία (Harvey, 2005). Στην Ευρώπη, ο νεοφιλελευθερισμός θα καθοριστεί ως κυρίαρχο μοντέλο μέσω της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης που επικυρώνεται από διάφορες συνθήκες. Παρά τα πρώτα σημάδια συγκράτησης της κρίσης, με την ανάδειξη της νεοφιλελεύθερης διαχείρισης ως αποτελεσματικότερης οικονομικής πολιτικής για την αντιμετώπιση του στασιμοπληθωρισμού σε σύγκριση με τα Κεϋνσιανά Οικονομικά, γρήγορα εκδηλώθηκαν κρίσεις, οι οποίες, υπό το πλαίσιο του Μακρού κύματος κάμψης, ήταν αλληπάλληλες και σφοδρές. Η τελευταία κρίση, της οποίας τα σημάδια

ακόμα είναι εμφανή, ήταν αυτή που εκδηλώθηκε το 2007, εκκινώντας από το χρηματιστήριο και επηρεάζοντας κάθε τομέα της οικονομίας. Έτσι ο νεοφιλελευθερισμός, από πρόταση για την επίλυση της κρίσης του στασιμοπληθωρισμού, σαν εναλλακτική απέναντι στο κράτος πρόνοιας, εμφανίζεται πλέον ως τέλμα, καθώς, πέραν από τις κρίσεις που εκδηλώθηκαν από την εμφάνισή του ως κυρίαρχο οικονομικό και πολιτικό δόγμα, είναι υπεύθυνος, λόγω των πολιτικών που ακολουθήθηκαν στα πλαίσιά του, για την μεγαλύτερη ίσως κρίση (συγκρίσιμη με του 1929) που βίωσε η οικονομία και η κοινωνία μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Γίνεται εμφανές το δομικό στοιχείο των κρίσεων εντός του κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού, όμως εμφανίζει ενδιαφέρον ο συγκεκριμένος τρόπος εκδήλωσης με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που παίρνουν λόγω του νεοφιλελευθερισμού αλλά και ο χαρακτήρας που λαμβάνουν οι αντιστάσεις σε μια κοινωνία έπειτα από τριάντα χρόνια νεοφιλελεύθερων πολιτικών και διακυβέρνησης που σηματοδότησαν την οπισθοχώρηση των κοινωνικών και δημοκρατικών κεκτημένων στο όνομα των αναπόφευκτων πιέσεων της παγκοσμιοποίησης και του ανταγωνισμού.

Οι υποχωρήσεις στα κοινωνικά και δημοκρατικά δικαιώματα συνοδεύονται από ευρύτερες μεταβολές στη συλλογική δράση, όπως η μείωση στη συλλογική οργάνωση, την πολιτική οργάνωση ιδιαίτερα, μείωση της συνδικαλιστικής πυκνότητας, στη συμμετοχή στις εκλογές κτλ. Επιπρόσθετα, η απονομιμοποίηση των πολιτικών κομμάτων και της συλλογικής δράσης, η επικράτηση της επιφάνειας, της επικοινωνιολογίας, του «πολιτικού μάρκετινγκ» έναντι της αντιπαράθεσης πολιτικών θέσεων, η ενίσχυση του ατομικισμού έναντι ευρύτερων κοινωνικών οραμάτων αποτελούν επιμέρους εκφάνσεις της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας και της επικρατούσας θεώρησης για την πολιτική. Με τη νεοφιλελεύθερη λογική οι μηχανισμοί της οικονομίας της αγοράς (και ιδιαίτερα των παγκόσμιων αγορών) ανάγονται σε καθοριστικές δυνάμεις στις οποίες υπάγεται η πολιτική, ορισμένα ζητήματα μετατρέπονται από αντικείμενο πολιτικής σε τεχνοκρατικά θέματα, και η οικονομική πολιτική μετατρέπεται σε απλή διαχείριση. Η νεοφιλελεύθερη οικονομική διαχείριση αφήνει την πολιτική και τους πολιτικούς θεσμούς έξω από την οικονομία, επιβάλλοντας έτσι την υποχώρηση του πολιτικού, τόσο σε θεωρητικό όσο και πρακτικό επίπεδο. Επιχειρεί να νομιμοποιήσει τις πιέσεις των αγορών και ως αποτέλεσμα να νομιμοποιήσει την αδυναμία της πολιτικής έναντι της ελεύθερης οικονομίας. Οι εξωγενείς πιέσεις που επικαλούνται οι κυβερνήσεις είναι εν μέρει πραγματικές και υπαρκτές, ταυτόχρονα όμως αυτό που ονομάζεται παγκοσμιοποίηση είναι ως ένα

μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα πολιτικών αποφάσεων, συμφωνιών στο πλαίσιο διεθνών οικονομικών οργανισμών και εκχωρήσεων εκ μέρους των ίδιων των κυβερνήσεων. Είναι αποτέλεσμα συγκεκριμένων πολιτικών απορρυθμίσεων, ιδιωτικοποιήσεων κ.α., παρόλο που συχνά παρουσιάζονται ως αναπόφευκτες εξελίξεις (Αρνου, 2015). Έτσι λοιπόν, η νεοφιλελεύθερη ηγεμονία, τροφοδοτείται και τροφοδοτεί το μακρύ κύμα κάμψης της δεκαετίας του 1970, γενικευμένη από την παγκοσμιοποίηση, αποτελώντας το παγκόσμιο υπόβαθρο στο οποίο διαμορφώνονται οι εθνικές κεντρικές πολιτικές σκηνές και τα κόμμάτα τους, τα κοινωνικά κινήματα και οι μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις και συσχετισμοί. Οι νέες μορφές συλλογικής δράσης που παρατηρούνται τα τελευταία χρόνια εμφανίζουν σε σύγκριση με τις παλαιότερες μορφές συλλογικής κινητοποίησης ορισμένες κρίσιμες διαφορές στις μορφές οργάνωσης και κινητοποίησης, στα κίνητρα και στη φύση συμμετοχής, στα μέσα και τους στόχους. Αυτές οι μορφές συλλογικής δράσης μπορούν να εξηγηθούν μόνο ανατρέχοντας στις ριζικά διαφορετικές συνθήκες υπό τις οποίες αφενός κατασκευάζονται οι ταυτότητες και αφετέρου συγκροτούνται οι διαδικασίες νομιμοποίησης του συστήματος. Ο σύγχρονος καπιταλισμός έχει οδηγήσει τις διαδικασίες νομιμοποίησης και αποκλεισμού σε ένα ιστορικά καινοφανές στάδιο, όπου τα φαινόμενα εκμετάλλευσης, κυριαρχίας, υποταγής και ανισότητας έχουν προσλάβει σε σχέση με το παρελθόν, ένα λιγότερο υλικό και περισσότερο πνευματικό χαρακτήρα. Η νέα γνωστική μορφή αποκλεισμού μεταβάλλει τόσο τη μορφή της εκμετάλλευσης όσο και το σχήμα ταξικής διάρθρωσης της κοινωνίας. Αυτό σημαίνει ότι το ταξικό σχήμα ανάλυσης πρέπει απαραίτητα να συμπληρωθεί από ένα ιεραρχικό σχήμα κατάταξης το οποίο βασίζεται στο κύρος και το κοινωνικό status που προμηθεύει κυρίως, η κατοχή της γνώσης και ο έλεγχος της πληροφορίας (Ψημίτης, 2002). Με την επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού επομένως, γίνεται ξεκάθαρο ότι αλλάζει ο τρόπος συγκρότησης των συλλογικών ταυτοτήτων καθώς αλλάζει το περιεχόμενο της δομής εντός της οποίας συγκροτούνται παρόλα αυτά το πλαίσιο παραμένει ίδιο.

Έχοντας ως υπόβαθρο τα παραπάνω, εμφανίζει ενδιαφέρον το πως εμφανίζονται τα κοινωνικά κινήματα, τι χαρακτηριστικά παίρνουν και τι αντίκτυπο αφήνουν. Σε μια εποχή όπου η κυρίαρχη πολιτική είναι αυτή της «μη πολιτικής», όπου η κρίση χρέους δεσμεύει την οποιαδήποτε πολιτική στη διαχείριση αυτού του χρέους, αξίζει να μελετηθεί το πώς και τα κοινωνικά κινήματα συνομιλούν με την κεντρική πολιτική σκηνή και τι επιδιώκουν. Λαμβάνοντας υπόψη τη συγκεκριμένη οικονομική στιγμή των αναδυόμενων διαμαρτυριών, ιδίως της οικονομικής κρίσης του 2008 και

των συνεπειών της όσον αφορά τις κοινωνικές περικοπές, την αυξημένη επισφαλή ανεργία και την εξαθλίωση, οι αναλύσεις υποθέτουν ότι υπάρχει σύνδεση μεταξύ της αντικειμενικής οικονομικής κατάστασης των ακτιβιστών και των διαδηλώσεων. Η υπόθεση είναι ότι η ένταση της κρίσης θα συσχετιστεί έντονα με το επίπεδο διαμαρτυρίας. Ωστόσο, τα εμπειρικά αποτελέσματα δεν συνάδουν πάντα με αυτήν την υπόθεση: εκείνοι που βγήκαν στους δρόμους δεν ήταν απαραίτητα αυτοί που πληγώθηκαν περισσότερο από την κρίση ή οι πιο ευάλωτοι. Για παράδειγμα, στη Γαλλία και, κυρίως, στην Ιρλανδία, οι σοβαρές υφέσεις και τα μέτρα λιτότητας δεν ακολουθήθηκαν από έντονες διαμαρτυρίες. Εδώ, τα αντιπαράδειγματα και οι «αρνητικές» περιπτώσεις είναι σημαντικά για την καλύτερη κατανόηση της δυναμικής των διαμαρτυριών και των ακριβών δεσμών τους με τις επιπτώσεις της κρίσης (Dufour, Nez και Ancelovici, 2016).

Θα πρέπει επίσης να ληφθεί υπόψη η συσχέτιση μεταξύ καπιταλισμού και διαμαρτυριών. Από αυτή την άποψη, τα κινήματα της περιόδου 2010- 2014 θεωρούνται προϊόν των καπιταλιστικών αντιθέσεων. Ακόμα κι αν το κύμα διαμαρτυρίας έχει υποχωρήσει, το ίδιο το κίνημα θα συνεχίσει με την πάροδο του χρόνου, στο βαθμό που δεν έχει εκλείψει η κρίση νομιμότητας που το προώθησε. Μεταξύ των αντιφάσεων που παράγει το καπιταλιστικό σύστημα, η αδυναμία οικονομικής ολοκλήρωσης είναι μια από τις πιο συζητημένες. Με λίγα λόγια, μια έντονη ασυμφωνία μεταξύ των δύο αναμένεται να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για εξέγερση. Αυτή η θεωρία έχει επικριθεί έντονα, κυρίως για την αδυναμία της να εξηγήσει γιατί οι άνθρωποι τείνουν να μην διαμαρτύρονται παρόλο που πληρούνται οι προϋποθέσεις. Στην Ισπανία, για παράδειγμα, οι νέοι μορφωμένοι φοιτητές είχαν αυξανόμενες προσδοκίες όσον αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση και τη γενική ευημερία. Το απίστευτα υψηλό επίπεδο ανεργίας για τους νέους (πάνω από 50 τοις εκατό για τους νέους κάτω των 25 ετών) τους εμποδίζει να εκπληρώσουν αυτές τις προσδοκίες, δημιουργώντας ένα ευνοϊκό πλαίσιο για, μαζικές πολλές φορές, διαμαρτυρίες (Ibarra 2013). Μια ανάλυση από την άποψη της πολιτικής οικονομίας της διαμαρτυρίας θα μπορούσε να παράγει πολλαπλά αποτελέσματα που δεν είναι σταθερά ή δομικά καθορισμένα, περιπλέκοντας ακόμα περισσότερο το ερώτημα. Γιατί εμφανίστηκαν τα κινήματα ακριβώς τη στιγμή που εμφανίστηκαν και γιατί μια και μόνο διαμαρτυρία φάνηκε να έχει εξαπλωθεί σε όλο τον κόσμο; Για να απαντηθούν αυτά τα ερωτήματα απαιτείται λεπτομερή εμπειρική έρευνα για τον εντοπισμό της κοινωνικο-οικονομικής θέσης των ακτιβιστών (και την αντικειμενική τους σχέση με την μεταβαλλόμενη κοινωνικο-οικονομική δομή), και τις

διαφορές μεταξύ των ποικιλιών του καπιταλισμού. Με άλλα λόγια, ο ιδιαίτερος αντίκτυπος της καπιταλιστικής δομής καθορίζεται και αφήνεται ανοιχτός αντί να εικάζεται (Dufour, Nez και Ancelovici , 2016).

Το 2011 εμφανίζεται μια έκρηξη παγκόσμιας διαμαρτυρίας, την οποία πολλοί θεώρησαν ως αντίδραση στην παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008 και τη σχετική έναρξη της πολιτικής λιτότητας, και η οποία στη συνέχεια ακολουθήθηκε σε όλη τη δεκαετία του 2010 από μια διαρκή περίοδο λαϊκών διαμαρτυριών (Della Porta & Portos 2020, Kriesi κ.α., 2020). Οι γενικές τάσεις που συνθέτουν αυτό το νέο πεδίο κοινωνικής σύγκρουσης έχουν γίνει σχετικά γνωστές, συμπεριλαμβανομένης της τάσης οι διαμαρτυρίες να διοργανώνονται σε δημόσιους χώρους και να πλαισιώνονται από τη δέσμευση για άμεση δράση και προεικόνιση, καθώς και από την εμφάνιση εκστρατειών σε επίπεδο βάσης που διευκολύνονται από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και οι οποίες υπάρχουν τόσο έξω από επίσημους θεσμούς, όπως τα συνδικάτα και τα αριστερά πολιτικά κόμματα, και μερικές φορές προκαλούν αυτούς τους θεσμούς εκ των έσω (Della Porta 2017).

Έτσι, για να απαντηθούν τα παραπάνω ερωτήματα έχει επιλεγεί η βιβλιογραφική ανασκόπηση και η σύγκριση μεταξύ τριών κινήματων που εμφανίστηκαν μέσα στο «φούντωμα» της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008, το κίνημα της πλατείας Ταχρίρ, το κίνημα της πλατείας Συντάγματος, το κίνημα Occupy Wall Street. Η πρώτη περίπτωση, το κίνημα της πλατείας Ταχρίρ, ίσως το μόνο νικηφόρο με την έννοια ότι πετυχαίνει καθαρά το στόχο του, αυτόν της ανατροπής της κυβέρνησης του Χόσνι Μουμπάρακ, εξελίσσεται σε μια χώρα όπου η νεοφιλελεύθερη διαχείριση μαζί με την οικονομική εξάρτηση κυρίως από τις ΗΠΑ έχει δημιουργήσει ένα μείγμα δικτατορικής διακυβέρνησης και φτωχοποίησης για την πλειοψηφία του πληθυσμού. Το κίνημα της πλατείας Ταχρίρ εντάσσεται μέσα στο πλαίσιο της Αραβικής Άνοιξης, ενός επαναστατικού κύματος διαδηλώσεων και διαμαρτυριών που ξεκίνησε στην Τυνησία στις 18 Δεκεμβρίου 2010 και το οποίο εξανάγκασε σε αποχώρηση από την εξουσία κυβερνήτες και πολιτικά καθεστώτα στην Τυνησία, την Αίγυπτο, τη Λιβύη και την Υεμένη, ενώ εξεγέρσεις των πολιτών ξέσπασαν στο Μπαχρέιν και τη Συρία. Μεγάλες διαδηλώσεις ξέσπασαν στην Αλγερία, το Ιράκ, την Ιορδανία, το Μαρόκο και το Σουδάν ενώ μικρές διαμαρτυρίες σημειώθηκαν στον Λίβανο, τη Σαουδική Αραβία, και τη Δυτική Σαχάρα. Ένας συνδυασμός παραγόντων έχει εντοπιστεί ότι οδήγησε στις εν λόγω διαμαρτυρίες. Σε αυτούς περιλαμβάνονται ζητήματα όπως η δικτατορία ή η απόλυτη μοναρχία, οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων

δικαιωμάτων, η κυβερνητική διαφθορά, η οικονομική παρακμή, η ανεργία, η ακραία φτώχεια και ορισμένοι συναισθηματικοί δομικοί παράγοντες, όπως ένα μεγάλο ποσοστό μορφωμένων αλλά δυσαρεστημένων νέων εντός του πληθυσμού. Με ιδιαίτερη αναφορά στην Αφρική, η Αφρικανική Αναπτυξιακή Τράπεζα (AfDB) υποστήριξε ότι η πολιτική και οικονομική προέλευση της Αραβικής Άνοιξης είναι ξεκάθαρη: η Αίγυπτος, η Λιβύη και η Τυνησία απέτυχαν να αναπτύξουν πλουραλιστικά και ανοιχτά πολιτικά συστήματα. Στους οικονομικούς λόγους, η Τράπεζα κατατάσσει την αποτυχία των κυβερνήσεων στην περιοχή να δημιουργήσουν θέσεις εργασίας, ειδικά για τους νέους, και την αποτυχία των οικονομικών πολιτικών που επεδίωξαν να αποτελέσουν τη βάση για ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς μετά την ανεξαρτησία.

Επιπλέον, η Τράπεζα σημειώνει ότι για περισσότερες από τρεις δεκαετίες, οι οικονομίες της Βόρειας Αφρικής δεν κατάφεραν να αναπτυχθούν αρκετά γρήγορα ώστε να δημιουργήσουν επαρκείς καλές θέσεις εργασίας. Μεταξύ 1980 και 2010, το κατά κεφαλήν εισόδημα στην περιοχή ήταν κατά μέσο όρο μόνο 0,5 τοις εκατό ετησίως. Η ανεργία ήταν κατά μέσο όρο περίπου 12 τοις εκατό τις τελευταίες δύο δεκαετίες, το υψηλότερο ποσοστό από οποιαδήποτε άλλη περιοχή στον κόσμο. Επίσης, στις αιτίες της Αραβικής Άνοιξης συγκαταλέγονται οι αυξανόμενες και ραγδαίες τιμές των τροφίμων στην περιοχή. Η δεύτερη επισιτιστική κρίση, η οποία ξεκίνησε στα τέλη του 2010 και είδε τις τιμές των τροφίμων να αυξάνονται κατά 40 τοις εκατό μεταξύ Ιανουαρίου 2010 και Φεβρουαρίου 2011, συνδέθηκε κυρίως με τη λεγόμενη Αραβική Άνοιξη – μια σειρά γεγονότων που ξεκίνησε με ταραχές για την έλλειψη τροφίμων στην Αλγερία και στην Τυνησία στις αρχές Ιανουαρίου 2011 (Ogbonnaya, 2013).

Η δεύτερη περίπτωση εμφανίζεται στην Ελλάδα, μια χώρα όπου δεσμεύεται από την κρίση χρέους και επιβάλλονται μια σειρά αυστηρών, ρητών και επισήμως διατυπωμένων προϋποθέσεων για την χορήγηση οικονομικής στήριξης μέσω των Μνημονίων, όπου οποιαδήποτε έννοια λαϊκής κυριαρχίας και πολιτικής παραμερίζεται μέσω Πράξεων Νομοθετικού Περιεχομένου και ογκωδών νομοθετημάτων υπό την πίεση των νόμων της αγοράς και των δανειακών δεσμεύσεων. Το κίνημα της πλατείας Συντάγματος τον Μάιο και Ιούνιο του 2011, αποτελεί το αποκορύφωμα μιας σειράς κινητοποιήσεων ενάντια στους εφαρμοστικούς νόμους των Μνημονιακών Δανειακών Συμβάσεων, ξεκινώντας από την απεργία που καλέστηκε στις 5 Μαΐου του 2010 ενάντια στη ψήφιση του πρώτου μνημονίου. Η απεργιακή κινητοποίηση της 5ης Μαΐου αποτέλεσε μια ιστορική καμπή για τις κινητοποιήσεις στην Ελλάδα καθώς περίπου 500 χιλιάδες διαδηλωτές, απεργοί, νέοι και λαϊκά στρώματα σε όλη τη χώρα πλημμύρισαν

τους δρόμους σε μια ντε φάκτο Πολιτική Απεργία, η οποία μετατράπηκε σε χείμαρρο ενάντια στην κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ και τα μέτρα λιτότητας. Η απεργιακή κινητοποίηση επισκιάστηκε από τον τραγικό θάνατο τριών εργαζομένων στην τράπεζα Μαρφίν. Στις 20 Μαΐου η ΓΣΕΕ κάλεσε εκ νέου σε απεργία, με την συμμετοχή να είναι μειωμένη και τους διαδηλωτές να φτάνουν περί τους 80 χιλιάδες. Κάθ' όλη την προηγούμενη περίοδο μικρά και μεγάλα κινήματα και εκρήξεις εμφανίζονταν στην Ελλάδα, από το φοιτητικό κίνημα του 2006- 2007 μέχρι την εξέγερση του Δεκέμβρη του 2008, αφήνοντας το στίγμα και τις παραδόσεις τους στις κινηματικές διεργασίες στην Ελλάδα, κανένα όμως από αυτά δεν είχε το βάθος και τη διάρκεια που είχαν οι κινητοποιήσεις στην Ελλάδα την περίοδο 2010- 2014, με αποκορύφωμα την κατάληψη της πλατείας Συντάγματός.

Η τρίτη περίπτωση, το κίνημα Occupy Wall Street, εμφανίζεται μέσα στην καρδιά του χρηματοπιστωτικού συστήματος, εκεί που ξεσπάει η κρίση του 2008 μέσω της κατάρρευσης της φούσκας των ενυπόθηκων δανείων των ακινήτων, σε μια χώρα όπως οι ΗΠΑ όπου οι οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες λαμβάνουν φαραωνικές διαστάσεις. Για το Occupy Wall Street, όπως και για πολλά από τα αντίστοιχα κινήματα σε όλο τον κόσμο, το δικαίωμα στον δημόσιο χώρο ήταν μια κρίσιμη διεκδίκηση. Ήταν μέρος ενός ευρύτερου και ακόμη πιο βασικού συμπλέγματος διεκδικήσεων: για την εκπροσώπηση, για τη συμπερίληψη στην λήψη των αποφάσεων, για τη συμμετοχή, με λίγα λόγια για την υπεράσπιση του δημόσιου χώρου και της δημόσιας σφαίρας. Οι συμμετέχοντες σε αυτές τις διαμαρτυρίες επεσήμαναν ότι η έννοια του δημόσιου δεν πρέπει να ταυτίζεται με το κράτος αλλά με το λαό. Διεκδίκησαν τη νομιμότητα ως εκπροσώπηση του λαού - ευρύτερα και συγκεντρωμένα. Η κατάληψη πρόσφερε επίσης ένα τακτικό πλεονέκτημα παρέχοντας ένα de facto κέντρο σε μια κινητοποίηση που μερικές φορές αρνιόταν ότι είχε κέντρα. Το OWS αρνήθηκε να εξουσιοδοτήσει ένα σύνολο ηγετών ή να δηλώσει ένα πολιτικό πρόγραμμα. Δεν ήταν προϊόν μιας ενιαίας οργανωτικής δομής. Έκανε μια προσπάθεια να διαχειριστεί τις υποθέσεις του με ριζοσπαστική συναίνεση και ατελείωτη συζήτηση. Αυτό διευκόλυνε η παρουσία στην ίδια την Πλατεία. Η κατάληψη έδωσε στο κίνημα μια πιο συνεκτική ταυτότητα από ό,τι θα μπορούσαν να κάνουν οι διαφορετικές ιδεολογίες των μελών του, συμπεριλαμβανομένης τουλάχιστον μιας οπτικής ταυτότητας για τους εξωτερικούς παρατηρητές. Επιτελούσε το ουσιαστικό έργο της απλής διαπραγμάτευσης των καθημερινών αποφάσεων (Calhoun, 2013).

Αυτά τα μοτίβα διαμαρτυρίας συνδέονται εν μέρει με αλλαγές στη σύνθεση της εργατικής τάξης που έχουν συμβεί ως μέρος της παγκόσμιας τάσης της νεοφιλελεύθερης αναδιάρθρωσης. Στις προηγμένες καπιταλιστικές δημοκρατίες, αυτό περιλαμβάνει την εμφάνιση ενός περιστασιακά απασχολούμενου προεκαριάτου, ένα αυξανόμενο ποσοστό των οποίων είναι εκπαιδευμένο στο επίπεδο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Περιλαμβάνει επίσης μια συρρικνούμενη (και γερασμένη) βιομηχανική εργατική τάξη. Η ικανότητα της οργανωμένης εργασίας έχει επηρεαστεί από τις σύγχρονες πρακτικές απασχόλησης, οι οποίες συχνά εμπόδισαν τα συνδικάτα να προσλαμβάνουν και να κινητοποιούν μέλη, ειδικά εργαζόμενους που βρίσκονται σε πιο επισφαλείς συνθήκες εργασίας. Η εξωχώρια εκμετάλλευση και η χρηματιστικοποίηση έχουν υπονομεύσει τους πόρους ισχύος που είναι διαθέσιμοι για την οργανωμένη εργασία, ειδικά με την επέκταση των επιλογών εξόδου για το κεφάλαιο στη σχέση κεφαλαίου-εργασίας. Ταυτόχρονα, η στροφή προς μια νεοφιλελεύθερη κοινωνική και οικονομική πολιτική, συμπεριλαμβανομένης της μετάβασης σε μια οικονομία του τομέα των υπηρεσιών (η οποία εξηγεί εν μέρει τα υψηλότερα επίπεδα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης), έχει συνδεθεί με τον πολλαπλασιασμό των συλλογικών ταυτοτήτων, την αυξημένη ευαισθητοποίηση για την οικολογική καταστροφή και τον άνισο αντίκτυπο των κακουχιών και της κυριαρχίας όσον αφορά τη φυλή και το φύλο, καθένα από τα οποία έχει προκαλέσει διεύρυνση και ανάπτυξη της κοινωνικής δυσανεμίας με τρόπους που υπερβαίνουν τις παραδοσιακές ανησυχίες σχετικά με τις αμοιβές και τον χώρο εργασίας (Bailey, Lewis και Shibata, 2022).

Οι τρεις περιπτώσεις, πέραν της κοινής χρονικής περιόδου που εμφανίζονται μοιράζονται επίσης κοινές διεθνείς εκστρατείες, αμοιβαίες δηλώσεις στήριξης και αλληλεγγύης αλλά και την χρήση παρόμοιων μέσων πάλης, πράγμα το οποίο τις εντάσσει σε ένα παγκόσμιο κύμα αγώνων που εμφανίζεται την περίοδο 2010- 2014, με λίγο- πολύ κοινούς στόχους (Ιακωβίδου 2018). Εμφανίζει λοιπόν ενδιαφέρον το πως αλληλοεπιδρούν αυτά τα κινήματα μεταξύ τους, το πως αλληλοεπιδρούν με την παγκόσμια κρίση καθώς επίσης και το πως αλληλοεπιδρούν με το παγκόσμιο παράδειγμα του νεοφιλελευθερισμού, αλλά και το ποια είναι η σχέση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης με το νεοφιλελεύθερο παράδειγμα.

Ερευνητικά ερωτήματα

Με βάση τα παραπάνω, η διπλωματική εργασία αποτελεί μια προσπάθεια να απαντηθούν τα εξής ερωτήματα:

Λαμβάνοντας ως πλαίσιο την έννοια του μακρού κύματος κάμψης στο οποίο εισέρχεται η οικονομία καθώς και τις αλλαγές σε οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, οι οποίες συμπεκνώνονται στην ερμηνεία του ύστερου καπιταλισμού, ποια είναι η σχέση τους με την επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού στην κεντρική πολιτική σκηνή;

Κατ' επέκταση του παραπάνω ερωτήματος, γίνεται η προσπάθεια να απαντηθεί το κεντρικό ερώτημα της εργασίας: πώς επηρεάζει η επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού- με όλες τις συνέπειες του την εμφάνιση και έκφραση των κοινωνικών κινήματων, επικεντρώνοντας στα κοινωνικά κινήματα του συγκρουσιακού κύκλου 2010- 2014 ;

Μεθοδολογία της έρευνας

Η ερευνητική προβληματική της παρούσας εργασίας κινείται αρχικά γύρω από την αναζήτηση θεωρητικών του πεδίου για απαντήσεις γύρω από την εμφάνιση, επικράτηση και έκφραση της νεοφιλελεύθερης πολιτικής, μέσα από την πολιτική θεωρία και την προσπάθεια εξαγωγής μιας συνεκτικής ταξινόμησης των εφαρμογών του νεοφιλελευθερισμού και της προσπάθειας διασύνδεσής του με την δομική κρίση του οικονομικού και κοινωνικού σχηματισμού. Γίνεται έτσι η προσπάθεια, επιχειρηματολογώντας ως προς την επικράτηση του νεοφιλελεύθερου μοντέλου να τεθεί ένα πλαίσιο που θα επεξηγεί το πως, γιατί και με ποια μορφή εμφανίζονται τα κοινωνικά κινήματα στην σημερινή εποχή. Τα παραπάνω δοκιμάζονται κατά πόσο ανταποκρίνονται στην κινηματική πραγματικότητα κυρίως μέσα από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας σχετικά με τα κινήματα της πλατείας Ταχρίρ, της πλατείας Συντάγματος και του κινήματος Occupy Wall Street και της συγκριτικής προσέγγισής τους ως κινήματων που εμφανίστηκαν για να απαντήσουν στο ξέσπασμα της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008 και της εφαρμογής νεοφιλελεύθερων πολιτικών για την χαλιναγώγησή της.

2)Κρίση και Νεοφιλελευθερισμός

Το 1970-72, λίγο πριν την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1973-74 που σηματοδοτεί τη μεταστροφή του μακρού κύματος ανάπτυξης σε μακρύ κύμα κάμψης, ο Ερνέστ Μαντέλ θα γράψει το βιβλίο «Ο Ύστερος Καπιταλισμός» προσφέροντας μια ερμηνεία της μεταπολεμικής ανάπτυξης του καπιταλιστικού συστήματος. Στο βιβλίο του, ο Μαντέλ θα ορίσει και τα όρια αυτής της ανάπτυξης διαβεβαιώνοντας ότι θα ακολουθηθεί από ένα αντίστοιχο, εάν όχι πολύ πιο ισχυρό, μακρύ κύμα διογκούμενης κοινωνικής και οικονομικής κρίσης, που θα χαρακτηριστεί από ένα κατά πολύ χαμηλότερο ρυθμό ανάπτυξης (Μαντέλ, 2016). Πράγματι, από τη δεκαετία του 1970 η παγκόσμια οικονομία εισέρχεται σε μια φάση ύφεσης, η οποία θα επηρεάσει την δυναμική οποιασδήποτε οικονομικής ανάπτυξης ή κρίσης. Αυτό επιβεβαιώνεται από τις αλληπάλληλες κρίσεις, εκρήξεις και κραχ της τελευταίας 50ετίας (1973-74, 1981-82, 1984, 1987, 1989, 1991-92, 1997, 2001-03, 2007-08). Είναι το λεγόμενο μακρύ κύμα κάμψης στο οποίο περνάει η παγκόσμια οικονομία, έπειτα από το μεταπολεμικό μπουμ (Μαντέλ, 2003).

Το καλοκαίρι του 2007, η κρίση του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος που ξέσπασε με αφορμή τη κατάρρευση της φούσκας των ενυπόθηκων δανείων των ακινήτων μετεξελίχθηκε γρήγορα σε κρίση ελλειμάτων και χρέους συνολικά της παγκόσμιας οικονομίας. Αιχμή της κρίσης αποτέλεσαν τα δημόσια ελλείματα και χρέη. Τα κρατικά χρέη εκτινάχθηκαν αγγίζοντας το 100% του παγκόσμιου ΑΕΠ ακολουθώντας μια αυξητική τάση. Οι παραγωγικοί τομείς και οι ρυθμοί ανάπτυξης βρέθηκαν σε πτωτική πορεία και η ανεργία εκτοξεύθηκε, ιδιαίτερα στις ανεπτυγμένες οικονομίες, δημιουργώντας ένα αίσθημα ανασφάλειας σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις θα σπεύσουν να χαρακτηρίσουν ως αναξιόπιστο ρυθμιστή της οικονομίας το κράτος και τον δημόσιο τομέα, όμως τα ιδιωτικά χρέη είναι αυτά που σχηματίζονται πολύ μεγαλύτερα από τα κρατικά, ενώ τα διάφορα χρηματοπιστηριακά προϊόντα φτάνουν περίπου το δεκαπλάσιο ή δεκαπενταπλάσιο του παγκόσμιου ΑΕΠ. Η οικονομία των ΗΠΑ θα υπερχρεωθεί σε τεράστιο βαθμό και θα χρηματοδοτείται από όλο τον κόσμο, η δε οικονομία της ΕΕ θα γίνει από τις πιο υπερχρεωμένες του κόσμου. 5- 6 χώρες της ΕΕ θα χρεωκοπήσουν τυπικά ή άτυπα, ανάμεσα τους και η Ελλάδα. Η κρίση αυτή δεν θα αφήσει καμία χώρα ανεπηρέαστη. Χώρες όπως η Ιταλία και η Ισπανία βρίσκονταν στα όρια της χρεωκοπίας, χώρες που και οι δυο μαζί αντιπροσωπεύουν το 30% του ΑΕΠ της ευρωζώνης. Ο μόνος λόγος που ο σκληρός πυρήνας της ΕΕ, η Γερμανία, θα παρουσιάσει μια καλή κατάσταση δεν είναι

κανένας άλλος πέρα της δραματικής μείωσης μισθών και κατακτήσεων των εργαζομένων (ενδεικτικά, μείωση 2,5% με 22% για τους χαμηλόμισθους μεταξύ 2001-2010).

Στην Ελλάδα η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση σαφώς και είχε συνέπειες, οι οποίες όμως δεν εκδηλώθηκαν άμεσα. Η πιστοληπτική ανικανότητα της ελληνικής οικονομίας λόγω της συνεχούς αύξησης των ελλειμμάτων και η διόγκωση του χρέους θα φέρουν στην επιφάνεια όλες τις παθογένειες της ελληνικής κοινωνίας και του πολιτικού συστήματος ταυτόχρονα. Μέσα σε αυτό το κλίμα, και με την ελληνική οικονομία να μην έχει άλλες αντοχές, στις 23 Απριλίου του 2010 ο πρωθυπουργός της χώρας Γιώργος Παπανδρέου, θα ανακοινώσει την ενεργοποίηση μηχανισμού στήριξης και θα ακολουθήσει η υπογραφή του μνημονίου ανάμεσα στην Ελλάδα από τη μία και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα από την άλλη, την λεγόμενη Τρόικα, όπως θα υιοθετηθεί να λέγεται από τότε και στο εξής (Τομπάζος, 2018).

Στο επίκεντρο της παρέμβασης αυτών των υπερεθνικών δομών βρίσκεται η πρακτική της «αιρεσιμότητας», δηλαδή της επιβολής όρων, ως προϋπόθεση για την χορήγηση οικονομικής στήριξης. Η αιρεσιμότητα συνόδευσε τα πακέτα βοήθειας που σχεδιάστηκαν για να σώσουν είτε τα κράτη της ΕΕ από την κρίση που βίωναν, είτε τα κράτη- μέλη που δεν είχαν χτυπηθεί τόσο έντονα από την διάχυση της προαναφερθείσας κρίσης. Η αιρεσιμότητα δεν έλαβε πάντα την ίδια μορφή. Μπορεί να διακριθεί μεταξύ της επιβολής αυστηρών, ρητών και επισήμως διατυπωμένων προϋποθέσεων (π.χ. Μνημόνια) όπως έγινε στην περίπτωση της Ελλάδας και επαναλήφθηκε και σε άλλες χώρες (π.χ. Ιρλανδία, Πορτογαλία, Ισπανία, Κύπρος) και της σιωπηρής και λιγότερο τυπικής επιβολής όρων όπως έγινε στην περίπτωση της Ιταλίας, μέσω οδηγιών και συστάσεων. Με την επίκληση ενός καθεστώτος έκτακτης ανάγκης ενισχύθηκε ο ρόλος των εκτελεστικών οργάνων της ΕΕ έναντι εθνικών κοινοβουλίων. Μέσω ενός «νέου τύπου» παρεμβατισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το κέντρο λήψης αποφάσεων συγκεντροποιείται σε μη- εκλεγμένους υπερεθνικούς οργανισμούς και την «κορυφή» των εθνικών κυβερνήσεων και αυτονομείται, με την ψήφιση των μέτρων κατά της κρίσης να γίνεται χωρίς της απαραίτητες διαβουλεύσεις και συζητήσεις με την πρόφαση της πίεσης να ληφθούν γρήγορες αποφάσεις και πολλές ταυτόχρονες μεταρρυθμίσεις.

Παρά τα δημοσιονομικά μέτρα που ελήφθησαν η οικονομία δεν παρουσίασε βελτίωση, αλλά αντιθέτως η κατάσταση για την Ελλάδα γινόταν όλο και πιο δύσκολη.

Το 2010 η ύφεση της ελληνικής οικονομίας έφτασε το 4,5% σε σχέση με το 3,5% που υπολόγιζαν. Το 2011 έφτασε το 9% από 4% που υπολογιζόταν. Τα μέτρα αυτά καθ' αυτά δεν διέφεραν ποιοτικά από αυτά που είχαν λάβει ή σκόπευαν να λάβουν οι προηγούμενες νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις. Η διαφορά ήταν στην πυκνότητα με την οποία λήφθηκαν αυτά τα μέτρα καθώς και η ψυχρή οικονομική ορθολογικότητά που τα χαρακτήριζε, συνδέοντας άμεσα τις εργασιακές συνθήκες και την αγορά εργασίας με την κατάσταση της οικονομίας. Η εποπτεία και εν τέλει η λειτουργία της ελληνικής οικονομίας ανατίθεται σε υπερεθνικούς (Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, Ευρωπαϊκή Ένωση) και χρηματοπιστωτικούς (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο) οργανισμούς. Τα μνημόνια αποτέλεσαν μια τομή, καθώς σε νομοσχέδια εκατοντάδων σελίδων η νομοθεσία που έθετε το πλαίσιο ρύθμισης των σχέσεων του κράτους με τους ιδιώτες, τις σχέσεις εργασίας, του προνοιακού τομέα και των θεσμών αυτοδιοίκησης και των συλλογικών οργάνων διεκδίκησης (σωματεία) οριζόταν εκ νέου στα πρότυπα του νεοφιλελεύθερου υποδείγματος. (Καρακιουλάφη, 2018)

Η παγκόσμια οικονομική κρίση από το 2007-8 και έπειτα, αλλά και οι πολυεπίπεδες διαστάσεις που αυτή έλαβε, είχαν διττή επίδραση στην τάση υποχώρησης του πολιτικού. Στη δημόσια συζήτηση τα δημόσια οικονομικά θα αποκατασταθούν ως ζήτημα πολιτικής φύσης, και άρα ως ένα ζήτημα το οποίο υπόκειται σε διαφορετικές επιλογές, αλλά και καθορίζεται από τις επιλογές αυτές. Όμως, οι επιλογές που τελικά επικρατούν ώστε να αντιμετωπιστεί η οικονομική κρίση ακολουθούν τη λογική του νεοφιλελευθερισμού που θέτει εκτός του πεδίου της πολιτικής αντιπαράθεσης τα ζητήματα οικονομικής πολιτικής. Κατά την Άρνου (2015), η πολιτική επανέρχεται επιβλητικά στο προσκήνιο, το ίδιο όμως και οι παράγοντες που τη μετατρέπουν σε μια απλή διαχείριση. (Άρνου, 2015)

Άσκηση Πολιτικής ή διαχείριση;

Ο Μαντέλ (2016) υποστηρίζει ότι όπως η θριαμβευτική πορεία του ανερχόμενου καπιταλισμού συνοδεύτηκε από μια διάχυτη πεποίθηση για την παντοδυναμία και την ευεργεσία του ανταγωνισμού, έτσι και η οπισθοχώρηση του φθίνοντος καπιταλισμού συνοδεύεται από μια γενικευμένη διακήρυξη των πλεονεκτημάτων της οργάνωσης. Η πίστη στην παντοδυναμία της τεχνολογίας είναι η συγκεκριμένη μορφή που παίρνει η κυρίαρχη ιδεολογία στον ύστερο καπιταλισμό. Αυτή η ιδεολογία διακηρύσσει την ικανότητα της υπάρχουσας κοινωνικής τάξης να εξαλείφει σταδιακά κάθε πιθανότητα κρίσεων, να βρει μια «τεχνική» λύση σε όλες τις

αντιφάσεις της. Αν και εκφράζεται σε διάφορες εκδοχές, ο Koefler (1971) απαριθμεί τους εξής άξονες ως κοινούς μεταξύ των υπέρμαχων του «τεχνολογικού ορθολογισμού»:

1. Η επιστημονική και τεχνική ανάπτυξη έχει συμπυκνωθεί σε μια αυτόνομη δύναμη ακαταμάχητης ορμής.

2. Οι παραδοσιακές απόψεις για τον κόσμο, τον άνθρωπο και την ιστορία που σχηματίζουν «αξιακά συστήματα» πέρα από τις σφαίρες της χρηστικής σκέψης και δράσης, αποκλείονται ως ανούσιες ή ότι δεν παίζουν πλέον κανένα σημαντικό ρόλο στην κοινή συνείδηση. Αυτή η διαδικασία «αποϊδεολογικοποίησης» είναι αποτέλεσμα του τεχνολογικού εξορθολογισμού, που προβλέπει ο Weber στο παράδειγμά του για την «απομάγευση του κόσμου».

3. Το υπάρχον κοινωνικό σύστημα δεν μπορεί να αμφισβητηθεί λόγω του τεχνικού εξορθολογισμού του. Τα επείγοντα προβλήματα μπορούν να επιλυθούν μόνο με εξειδικευμένη λειτουργική αντιμετώπιση. Οι μάζες συναινούν λοιπόν πρόθυμα στην υπάρχουσα κοινωνική τάξη πραγμάτων.

4. Η προοδευτική ικανοποίηση των αναγκών από τους τεχνολογικούς μηχανισμούς παραγωγής και κατανάλωσης αυξάνει τη λαϊκή συναίνεση για ενσωμάτωση και υποταγή.

5. Η παραδοσιακή ταξική εξουσία έχει δώσει τη θέση της στην ανώνυμη εξουσία της τεχνολογίας, ή τουλάχιστον σε ένα γραφειοκρατικό κράτος που είναι ουδέτερο μεταξύ ομάδων ή τάξεων και οργανώνεται με τεχνικές αρχές. Η κομματική πολιτική γίνεται επιφανειακή αντιπαράθεση με έναν ανύπαρκτο εχθρό (Koefler, 1971).

Με βάση τα παραπάνω, ο «τεχνολογικός ορθολογισμός» ανάγεται σε μια μεταφυσική δύναμη, όπου οι υποστηρικτές του τού δίνουν χαρακτήρα φυσικού νόμου. Ο τεχνοκράτης ανάγεται στον ικανό ρυθμιστή- μέσω της μελέτης των αντικειμενικών δεδομένων και των οικονομικών μηχανισμών- όλων των εκρηκτικών συγκρούσεων και ανταγωνισμών μεταξύ των κοινωνικών ομάδων στην υπάρχουσα κοινωνική τάξη. Ο τεχνολογικός ορθολογισμός εκφράζεται στο πεδίο της οικονομίας μέσω των «αγορών». Σύμφωνα με την νεοφιλελεύθερη θεωρία, το κράτος δεν μπορεί να διαθέτει αρκετές πληροφορίες για να αμφισβητήσει τις κινήσεις της αγοράς (τον καθορισμό των τιμών, τον προσανατολισμό των επενδύσεων) και επειδή οι ισχυρές ομάδες συμφερόντων

αναπόφευκτα θα στρεβλώσουν και θα κατευθύνουν τις κρατικές παρεμβάσεις (ιδιαίτερα στις δημοκρατίες) για δικό τους όφελος. Η ανθρώπινη ευημερία μπορεί να προωθηθεί καλύτερα μέσα από την απελευθέρωση των ατομικών επιχειρηματικών ελευθεριών και δεξιοτήτων μέσα σε ένα θεσμικό πλαίσιο που χαρακτηρίζεται από ισχυρά δικαιώματα ιδιωτικής ιδιοκτησίας, ελεύθερες αγορές και ελεύθερο εμπόριο. Ο ρόλος του κράτους είναι να δημιουργεί και να διατηρεί ένα θεσμικό πλαίσιο κατάλληλο για τέτοιες πρακτικές. Το κράτος πρέπει να εγγυηθεί, για παράδειγμα, την ποιότητα και την ακεραιότητα των χρημάτων. Πρέπει επίσης να δημιουργήσει εκείνες τις στρατιωτικές, αμυντικές, αστυνομικές και νομικές δομές και λειτουργίες που απαιτούνται για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων ιδιωτικής ιδιοκτησίας και τη διασφάλιση, με τη βία εάν χρειαστεί, της εύρυθμης λειτουργίας των αγορών. Επιπλέον, εάν δεν υπάρχουν αγορές (σε τομείς όπως η γη, το νερό, η εκπαίδευση, η υγειονομική περίθαλψη, η κοινωνική ασφάλιση ή το περιβάλλον) τότε πρέπει να δημιουργηθούν, με την παρέμβαση του κράτους εάν είναι απαραίτητο (Harvey, 2005).

Για τον νεοφιλελευθερισμό, στο επίπεδο της ιδεολογίας, οι επιταγές των αγορών νομιμοποιούνται σε βάρος της πολιτικής. Οι κυβερνητικές πολιτικές προσανατολίζονται στη διασφάλιση της ανταγωνιστικότητας, με άλλα λόγια στην προσπάθεια ανταπόκρισης στις απαιτήσεις των αγορών έτσι ώστε να προσελκύονται ξένες επενδύσεις και καταθέσεις. Σε ένα άκρως ανταγωνιστικό πλαίσιο που επιβάλλει η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, οι κυβερνήσεις είναι δέσμιες των αγορών, αφού γνώμονας των αποφάσεών τους είναι οι αντιδράσεις των αγορών, των ξένων επενδυτών, των διεθνών οίκων αξιολόγησης κτλ. Στόχος των πολιτικών αποφάσεων γίνεται η διατήρηση της ανταγωνιστικότητας και με την έννοια αυτή υποβαθμίζονται άλλες προτεραιότητες ή προσανατολισμοί της κρατικής πολιτικής (κράτος πρόνοιας, ρύθμιση της εργατικής νομοθεσίας που επιφέρει κόστος για το κεφάλαιο, αυξήσεις μισθών κ.α.)

Οι εξωγενείς πιέσεις που επικαλούνται οι κυβερνήσεις είναι εν μέρει πραγματικές και υπαρκτές, ταυτόχρονα όμως αυτό που ονομάζεται παγκοσμιοποίηση είναι ως ένα μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα πολιτικών αποφάσεων, συμφωνιών στο πλαίσιο διεθνών οικονομικών οργανισμών και εκχωρήσεων εκ μέρους των ίδιων των κυβερνήσεων. Είναι αποτέλεσμα συγκεκριμένων πολιτικών απορρυθμίσεων, ιδιωτικοποιήσεων κ.α., παρόλο που συχνά παρουσιάζονται ως αναπόφευκτες εξελίξεις. Οι φιλελευθεροποιήσεις στο χρηματοοικονομικό τομέα είναι άμεσα συνδεδεμένες με πολιτικούς παράγοντες (Αρνου, 2015). Κατά τους Burgoon, Demetriades και Underhill

(2012), παράγοντες όπως οι πολιτικές ταυτότητες των κυβερνήσεων, η εμπλοκή ή επίσημη αντιπροσώπευση των ενδιαφερόμενων εταίρων (εργαζόμενοι, επιχειρηματίες, πολίτες ή κοινωνικές ομάδες) στη διαδικασία ή ακόμη και στη λήψη των αποφάσεων για φιλελευθεροποιήσεις, ή αντιθέτως η γραφειοκρατική λήψη αποφάσεων χωρίς δημοκρατική λογοδοσία επιδρούν στην επικράτηση της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, η οποία τελικά δεν είναι ανεξάρτητη από πολιτικές μεταβλητές, όπως υποστηρίζει η επικρατούσα θεώρηση (Burgoon , Demetriades και Underhill, 2012). Οι ίδιες οι κυβερνήσεις εγκαταλείπουν μέρος της εξουσίας τους, ανάγουν τις «πιέσεις της αγοράς» σε περιοριστικούς παράγοντες ως προς την άσκηση πολιτικής και νομιμοποιούν τις πολιτικές τους με βάση αυτό. Με τον περιορισμό του πεδίου δράσης των κυβερνήσεων οι κρατικές πολιτικές εμφανίζονται παρά μόνο ως μέθοδοι διαχείρισης προαποφασισμένων επιλογών, όπου υπάρχει περιθώριο μόνο για οριακές διαφοροποιήσεις. Το πεδίο των πολιτικών αποφάσεων συρρικνώνεται και η πολιτική χάνει το περιεχόμενό της. Οι δυνάμεις της αγοράς ανάγονται σε αυτόνομη δύναμη που επιβάλλεται στην πολιτική (Labica, 2001). Επομένως, κάθε κυβέρνηση καλείται όχι να ασκήσει πολιτική αλλά να εφαρμόσει μέτρα διαχείρισης της κρίσης εντός ενός συγκεκριμένου πλαισίου δημοσιονομικής πολιτικής υπαγορευμένο από μη-εκλεγμένους υπερεθνικούς οργανισμούς όπως για παράδειγμα η Ευρωπαϊκή Ένωση, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο κ.α.

Πολιτική της μη πολιτικής

Κατά το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα, αναπτύχθηκαν σταδιακά νέες μορφές πολιτικής κριτικής, πέραν της παραδοσιακής παρακολούθησης και του ελέγχου των πολιτικών διαδικασιών, που στόχο έχουν όχι τον έλεγχο των πολιτικών αποφάσεων ή την ανάπτυξη και προώθηση άλλων πολιτικών απόψεων, αλλά την κατάληξη σε αμερόληπτες απόψεις για ζητήματα που, εάν αφεθούν στην πολιτική σφαίρα, θα εκτεθούν στις προκαταλήψεις των πολιτών. Στη μη-πολιτική δημοκρατία, ευρύτερες πολιτικές μετατοπίζονται σε σώματα που δεν έχουν εκλεγεί, στην απουσία εκλογικών μηχανισμών, επομένως η δημόσια δράση μετατοπίζεται σε ένα πεδίο όπου η λήψη των πολιτικών αποφάσεων γίνεται χωρίς δημοκρατικές διαδικασίες. Αντιλαμβάνεται την πολιτική ως μια γνωστική πρακτική για την επίτευξη αποτελεσμάτων, την επίλυση προβλημάτων αλλά και για την εξάλειψη οποιασδήποτε πολιτικής διαφωνίας. Η πολιτική γίνεται αντιληπτή ως μια γνωστική διαδικασία με στόχο την εξεύρεση της - προκαθορισμένα - ορθής λύσης, που ως τέτοια πρέπει να αποβάλει τις πολιτικές

διαφωνίες που «μολύνουν» την ουδετερότητά της. Η αποθέωση της «ουδέτερης», επιστημονικής ή γραφειοκρατικής γνώσης και ανάλυσης ως βάση για τη λήψη των αποφάσεων, απαλλαγμένη από πολιτικά κριτήρια συμβολίζει την απονομιμοποίηση της πολιτικής και τη νομιμοποίηση της αποπολιτικοποίησης (δύο αμφίδρομες τάσεις) (Urbinati, 2010). Η Urbinati αναλύει κριτικά την περίοπτη θέση που καταλαμβάνει το μη- πολιτικό μεταξύ των σύγχρονων πολιτικών φιλοσόφων που εντάσσουν τους εαυτούς τους στο στρατόπεδο της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Οι φιλόσοφοι αυτοί ασκούν μια «κριτική από τα μέσα», εκφράζοντας την δυσαρέσκειά τους για την διάβρωση που επιφέρει ο κομματικός χαρακτήρας του δημοκρατικού καθεστώτος στο ανεξάρτητο μυαλό και στην αμερόληπτη κρίση. Η Urbinati διακρίνει την τάση προς την μη πολιτική προσέγγιση της δημοκρατίας σε τρεις άξονες: ο πρώτος επισημαίνει τη στρατηγική χρήση της διαβούλευσης ως αντίδοτο κατά των ίδιων των δημοκρατικών διαδικασιών (όπως η ψηφοφορία και ο κανόνας της πλειοψηφίας), ο δεύτερος επισημαίνει την αρνητική όψη της δημοκρατίας που κάνει ορατή η μη πολιτική προσέγγιση και ο τρίτος στη διάλυση της πολιτικής άποψης και κρίσης μέσα σε ένα μοντέλο κριτικής αντίληψης που είναι προσαρμοσμένο γύρω από τη δικαιοσύνη (Urbinati, 2010).

Ο Philip Pettit (2004) συνοψίζει αυτή την αντίληψη για την πολιτική και την δημοκρατία υποστηρίζοντας την «διαβουλευτική δημοκρατία». Σύμφωνα με τον Pettit, η διαβούλευση πρέπει να διαχωρίζεται από την λήψη της απόφασης και η λειτουργία των κοινοβουλίων πρέπει να περιορίζεται σε ψήφο «ναι ή όχι». Αναγνωρίζει την ανάγκη ενός βαθμού αποπολιτικοποίησης της σύγχρονης μορφής της δημοκρατίας. Κατά τον Pettit, δεν μπορούμε να αντιληφθούμε ένα δημοκρατικό λαό αποκλειστικά ως έναν αυτόνομο λαό που η βούληση του επιβάλλεται μέσω δημοψηφισμάτων και οι αποφάσεις λαμβάνονται από τους κοινοβουλευτικούς του εκπροσώπους. Αυτή η αντίληψη αντιπροσωπεύει τη δημοκρατία, όχι σαν ένα καθεστώς για την έκφραση της συλλογικής βούλησης, αλλά μάλλον ως τρόπος για την ενδυνάμωση της «δημόσιας αξιολόγησης» (public valuation). Υποστηρίζει την ενίσχυση θεσμών που να είναι απαλλαγμένοι από εκλογικές πιέσεις και παράλληλα - ενόψει των προβλημάτων και αδυναμιών που αποδίδει στα αντιπροσωπευτικά σώματα - υποστηρίζει την ανάπτυξη θεσμών που να έχουν ελεγκτικό χαρακτήρα, ή να μπορούν να αμφισβητούν τις κυβερνητικές αποφάσεις. Υποστηρίζει την λήψη σημαντικών αποφάσεων από μη εκλεγμένα, μη αντιπροσωπευτικά σώματα που θα υπόκεινται στην κριτική άλλων σωμάτων που θα εκφράζουν το αποτέλεσμα της δημόσιας διαβούλευσης. Με αρχή της

φιλοσοφίας του ότι αποτελεί σημαντικό στοιχείο για τη δημοκρατία η υποβάθμιση της «λαϊκής βούλησης» και ότι είναι αναγκαία η ενίσχυση της λεγόμενης «δημόσιας αξιολόγησης», θεωρεί ότι η δημοκρατική αρχή, όπως την αντιλαμβάνεται, δεν έρχεται σε αντίθεση με την μερική αποπολιτικοποίηση. Έτσι λοιπόν και εδώ, επαληθεύονται τα συμπεράσματα του Koeffer. Στην εποχή του ύστερου καπιταλισμού τα επείγοντα προβλήματα μπορούν να επιλυθούν μόνο με εξειδικευμένη λειτουργική αντιμετώπιση. Η πρόθυμη συναίνεση των μαζών θεωρείται δεδομένη στην υπάρχουσα κοινωνική τάξη πραγμάτων, οι οποίες έχουν ρόλο διαβούλευσης και αξιολόγησης των αποφάσεων και όχι διαμόρφωσης και λήψης τους.

«Δεν υπάρχει κοινωνία, μόνο άτομα»: Νεοφιλελευθερισμός και κοινωνικός κατακερματισμός

Τα θεμέλια της σύγχρονης οικονομίας και της ιδεολογίας του νεοφιλελευθερισμού, ανάγονται στον Άνταμ Σμιθ και το έργο του, «Ο Πλούτος των Εθνών». Η θεμελιώδης ιδέα της κριτικής του Smith ήταν ότι ο «πλούτος του έθνους» δεν προήλθε από τη συσσώρευση πλούτου από το κράτος, σε βάρος των πολιτών του και των ξένων δυνάμεων, αλλά από την ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας. Ο καταμερισμός της εργασίας αναπτύχθηκε ως αποτέλεσμα της πρωτοβουλίας και της επιχειρηματικής δραστηριότητας ιδιωτών και θα αναπτυσσόταν όσο πιο γρήγορα θα ήταν αυτά τα άτομα ελεύθερα να εφαρμόσουν την επιχειρηματική δραστηριότητα και την πρωτοβουλία τους και να αποκομίσουν τα αντίστοιχα οφέλη. Κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων, τα επιχειρήματα του Smith επισημοποιήθηκαν και αναπτύχθηκαν με μεγαλύτερη αναλυτική αυστηρότητα, αλλά οι θεμελιώδεις παραδοχές που στηρίζουν τον νεοφιλελευθερισμό παραμένουν αυτές που προτάθηκαν από τον Adam Smith. Ο Milton Freedman, θεμελιωτής των νεοφιλελεύθερων οικονομικών, εκκινώντας από τις θέσεις του Smith αναφέρει ότι «ο νεοφιλελευθερισμός βασίζεται στη «στοιχειώδη πρόταση ότι και τα δύο μέρη σε μια οικονομική συναλλαγή επωφελοούνται από αυτήν, υπό την προϋπόθεση ότι η συναλλαγή είναι διμερώς εθελοντική και ενημερωμένη. Κατά συνέπεια, οποιοσδήποτε περιορισμός στην ελευθερία του εμπορίου θα μειώσει την ευημερία, στερώντας στα άτομα την ευκαιρία να βελτιώσουν την κατάστασή τους.» (Clarke, 2005).

Βάσει αυτών των οικονομικών αρχών, οι πολιτικοί εκφραστές του νεοφιλελευθερισμού υπερτονίζουν τον ρόλο του ατόμου μέσα στην κοινωνία. Είναι χαρακτηριστική η φράση της Μάργκαρετ Θάτσερ στο περιοδικό Woman's Own «Δεν

υπάρχει κοινωνία, υπάρχουν μεμονωμένοι άντρες και γυναίκες, και οικογένειες» (Keay, 1987). Το άτομο γίνεται ο καθοριστικός ρυθμιστής της κοινωνίας, ο επιχειρηματίας εξυψώνεται στο απόλυτο κοινωνικό πρότυπο. Δεν θα μπορούσε να γίνει και αλλιώς, δεδομένης της αποδυνάμωσης και απορρύθμισης συλλογικών δομών και θεσμών, όπως το κράτος και τα εργατικά σωματεία, την οποία προωθεί ο νεοφιλελευθερισμός. Για την αιτιολόγηση της ιδιωτικοποίησης δημοσίων επιχειρήσεων και παροχών θα πρέπει ο ιδιώτης που της αγοράζει να εμφανιστεί πιο αποτελεσματικός στην διαχείρισή τους από το κράτος (Crouch, 2004).

Ο νεοφιλελευθερισμός αποτέλεσε την απάντηση του Κεφαλαίου και του κράτους, απέναντι στη μεγάλη ισχύ που είχαν αποκτήσει οι εργαζόμενες τάξεις, οι συνδικαλιστικές και πολιτικές τους οργανώσεις και τα άλλα κοινωνικά κινήματα κατά τη διάρκεια των μεταπολεμικών δεκαετιών μέχρι και τη δεκαετία του 1970. Οι νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις προώθησαν τις ευέλικτες μορφές εργασίας, την εργασιακή απορρύθμιση και την αποδυνάμωση του συνδικαλιστικού κινήματος. Ο χαρακτήρας των εργασιακών σχέσεων άλλαξε, επήλθε η απαξίωση- ως απολιθωμάτων του παρελθόντος»- των συλλογικών διεκδικήσεων και της συνδικαλιστικής δράσης, και η προσωπική ανέλιξη αναδείχθηκε ως το κυρίαρχο παράδειγμα. Απαξιώθηκε επίσης η χειρωνακτική εργασία, ενώ ο τριτογενής τομέας έγινε το όχημα για την αναδιοργάνωση της αγοράς εργασίας και την επίτευξη ελαστικών μορφών απασχόλησης (ελαστικοποιημένα ωράρια, μειωμένες αποδοχές, διπλές δουλειές για συμπλήρωση μισθού). Με την επίτευξη της κυριαρχίας της ιδεολογίας και της ψυχολογίας της ατομικοποίησης στην οργάνωση της εργασίας επιτεύχθηκε και η κυριαρχία τους στο κοινωνικό σώμα. Με την προώθηση πιο «δημιουργικών» μορφών συμμετοχής των εργαζόμενων στην παραγωγή με τη δημιουργία νέων καθεστώτων παραγωγής (πχ ομάδες εργασίας), με τον εξωραϊσμό των προϊσταμένων, οι οποίοι μετονομάστηκαν σε «team leaders» και «υπεύθυνοι τμημάτων», καλλιεργήθηκε η αντίληψη της ατομικής ανέλιξης δημιουργώντας το έδαφος για την απαξίωση της συλλογικότητας και του συνδικαλισμού από τους εργαζόμενους. Η εξύψωση της ατομικής ελευθερίας ως άνευ όρων υπέρτατο αγαθό δημιούργησε την αίσθηση του «anything goes» (όλα επιτρέπονται). Όλα επιτρέπονται για τα κεφάλαια, στο όνομα της αγοράς, οπότε γιατί να εξαιρούνται και τα άτομα από αυτή την ελευθερία (Κατσορίδας, 2021); Στην πράξη όμως, όλα αυτά παράγουν τα δικά τους όρια, με τα οποία έρχονται και αντιμέτωπα.

Ο Navaro (2007) με αφετηρία το παράδειγμα των ΗΠΑ παρατηρεί ότι παρά τις εξαγγελίες των νεοφιλελεύθερων για μείωση της κρατικής παρέμβασης και των δημόσιων δαπανών, στην πραγματικότητα συμβαίνει το αντίθετο. Στις χώρες του ΟΟΣΑ τα κράτη έχουν γίνει περισσότερο και όχι λιγότερο, παρεμβατικά. Το μέγεθος του κράτους (μετρημένο με τις κατά κεφαλήν δημόσιες δαπάνες) έχει αυξηθεί στις περισσότερες από αυτές τις χώρες. Αυτό που συμβαίνει δεν είναι μια μείωση του κράτους αλλά μάλλον μια αλλαγή στη φύση της κρατικής παρέμβασης. Παραδείγματος χάριν, στις ΗΠΑ επί προεδρίας Ρίγκαν, οι στρατιωτικές δαπάνες αυξήθηκαν συμπαράσυροντας τις δημόσιες δαπάνες, έχοντας σαν αποτέλεσμα την αύξηση του ομοσπονδιακού ελλείματος (και του ομοσπονδιακού χρέους) και των φόρων. Εκλεγμένος με σύνθημα την μείωση των φόρων, ο Ρίγκαν στην πραγματικότητα τους αύξησε και μάλιστα δύο φορές, για πολύ μεγαλύτερη μερίδα του πληθυσμού από ότι έχει κάνει ποτέ πρόεδρος των ΗΠΑ σε περίοδο ειρήνης. Σε μια επίδειξη ταξικής μεροληψίας, μείωσε τους φόρους σε τεράστιο βαθμό για το 20% του πληθυσμού με το μεγαλύτερο εισόδημα, αντισταθμίζοντας αυτή την μείωση με την αύξηση των φόρων για την πλειοψηφία του πληθυσμού. Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση παρεμβαίνει πολύ ενεργά στη βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας. Οι τομείς της γεωργίας, του στρατού, της αεροδιαστημικής και της βιοϊατρικής επιδοτούνται με όλο και μεγαλύτερα ποσά ενώ οι κρατικές παρεμβάσεις για την αποδυνάμωση των κοινωνικών δικαιωμάτων (και ιδιαίτερα των εργασιακών δικαιωμάτων) έχουν αυξηθεί κατά πολύ. Φαίνεται λοιπόν ότι ενώ ο νεοφιλελευθερισμός ευαγγελίζεται τον περιορισμό του κράτους προς όφελος της ατομικής ελευθερίας, πρωτίστως ως προς την οικονομική δραστηριότητα, και την ανάδειξη της ατομικότητας ως υπέρτατης αξίας παρά και ενάντια των κοινωνικών δομών και διαστρωματώσεων, εντούτοις, στην πρακτική εφαρμογή του, ευνοεί και διαιώνίζει τις κοινωνικές διαστρωματώσεις και ανισότητες. (Navaro, 2007). Παράλληλα, ενώ προωθούνται μέτρα για τον περιορισμό του δημόσιου τομέα έναντι του ιδιωτικού, με την πολλές φορές εκχώρηση κομματιών του πρώτου στον δεύτερο, το κράτος περιορίζεται σε έναν κατασταλτικό ρόλο ή μια γενικευμένη «κατάσταση έκτακτης ανάγκης». Ως κατάσταση έκτακτης ανάγκης ή «κατάσταση εξαίρεσης», ο Agamben (2007) αναφέρει πως έχει καταστεί συνήθης πρακτική ο ρόλος των κοινοβουλίων να περιορίζεται σε τυπική έγκριση ή επικύρωση μέτρων ή διαταγμάτων με ισχύ νόμου που έχουν εκδοθεί από την εκτελεστική εξουσία. Κατά τον Agamben η κατάσταση εξαίρεσης είναι ο μηχανισμός που συγκρατεί τις δύο όψεις του νομικο-πολιτικού συστήματος. Όταν όμως τα δύο στοιχεία συμπίπτουν και συγχέονται, όταν η

κατάσταση εξαίρεσης γίνεται ο κανόνας, τότε το νομικο-πολιτικό σύστημα μετατρέπεται σε θανατηφόρο μηχανή. Με βάση τα παραπάνω, μπορεί να εξηγηθεί το πως ξεκινάνε να σχηματίζονται οι συλλογικές ταυτότητες που παίρνουν μέρος στον συγκρουσιακό κύκλο της περιόδου 2010- 2012, όπως θα αναλυθεί και στο επόμενο κεφάλαιο.

3)Αμφισβήτηση του νεοφιλελευθερισμού

Αυτό που εμφανίζει ενδιαφέρον είναι το πως εμφανίζεται η έννοια του συλλογικού σε έναν κόσμο που έχει επικρατήσει το ατομικό, ιδιαίτερα μετά την πτώση των καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης και της ανάδειξης του νεοφιλελευθερισμού ως του κυρίαρχου υποδείγματος. Η αναπαραγωγή του κοινωνικού φαντασιακού του νεοφιλελευθερισμού, σε συνάρτηση με την υποβάθμιση του θεσμικού ρόλου των συλλογικών οργάνων διαπραγμάτευσης των εργαζομένων, των συνδικάτων αλλά και την ελαστικοποίηση των σχέσεων εργασίας (μερική απασχόληση, συμβάσεις μηδενικών ωρών, απορρύθμιση των ωραρίων) που εξ αντικειμένου κατακερματίζει το μεγαλύτερο αριθμητικά συλλογικό υποκείμενο, τους μισθωτούς, σίγουρα αποτελεί παράγοντα που επηρεάζει τη συγκρότηση συλλογικής ταυτότητας, πολλώ δε μάλλον συλλογικής δράσης. Πως, ενώ όλα δείχνουν να κινούνται προς την αντίθετη κατεύθυνση, διαμορφώνονται συλλογικές δράσεις και κινήματα;

Σύμφωνα με τους dellaPorta και Tarrow (2005), η διεθνική διαμαρτυρία ενάντια στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση εμφανίζεται ως το παραγόμενο προϊόν μακρόπνοων (τουλάχιστον μιας 20ετίας) οικονομικών και πολιτικών αλλαγών στους κόλπους των δυτικών κοινωνιών, αλλαγών που συμπυκνώνονται στις παρακάτω διαστάσεις:

1. επέκταση του καπιταλισμού και των αγορών σε παγκόσμια κλίμακα και συνακόλουθη εμφάνιση νέων μορφών κοινωνικής αδικίας και νέων περιεχομένων δυσαρέσκειας·
2. σχετική απώλεια της κυριαρχίας του έθνους – κράτους επί των αγορών προς όφελος νέων υπερεθνικών οικονομικών, χρηματοπιστωτικών και πολιτικών δομών (Ευρωπαϊκή Ένωση, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, κοκ)·
3. αλλαγές στις μορφές επικοινωνίας και τεχνολογίας και εμφάνιση νέων μορφών συντονισμού εξ' αποστάσεως ·
4. αύξηση των μεταναστευτικών ροών·
5. πύκνωση και αναβάθμιση των διεθνών σχέσεων και μετατόπιση του πολιτικού κέντρου βάρους από το έθνος – κράτος και τις διακρατικές σχέσεις σ' έναν κόσμο «σύνθετης αλληλεξάρτησης» [complex interdependence] και «πολυεπίπεδης διακυβέρνησης» [multilevel governance]

Η αμφισβήτηση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και εν γένει του νεοφιλελευθερισμού αποτελεί το διάδοχο των νέων κοινωνικών κινημάτων της δεκαετίας του '60 και '70. Το νεοδιαμορφωθέν περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης και του «σύνθετου διεθνισμού» [complex internationalism] εγκαινιάζει μια νέα συνθήκη όπου κρατικοί φορείς, διεθνείς θεσμοί και μη κρατικοί δρώντες αρχίζουν να αλληλεπιδρούν και να ερίζουν με τρόπο συστηματικό πάνω σε ζητήματα παγκόσμιας σημασίας και ενδιαφέροντος. Στην προέκταση ή/και την προβολή αυτής της νέας παγκόσμιας σκακιέρας σχέσεων και αντιπαρατιθέμενων συμφερόντων, σύμφωνα με τους μελετητές του κινηματικού φαινομένου, εμφανίζεται και ο «διεθνικός ακτιβισμός» [transnational activism], ο διεθνής συντονισμός πάνω σε θεματικές εκστρατείες (ανθρώπινα δικαιώματα, περιβαλλοντικά ζητήματα, αντιπολεμικά αιτήματα κοκ) (Κοτρωνάκη, 2015).

Οι Bailey, Lewis και Shibata (2022) χρησιμοποιώντας πέντε παραδείγματα νεοφιλελεύθερων οικονομιών με υψηλά εισοδήματα (Ηνωμένες Πολιτείες, Ηνωμένο Βασίλειο, Γερμανία, Ισπανία και Ιαπωνία) διερευνούν την διαμαρτυρία ενάντια στον νεοφιλελευθερισμό διακρίνοντας δυο αντιμαχόμενες θέσεις, την άνοδο της αντινεοφιλελεύθερης διαμαρτυρίας και την πτώση της οργανωμένης εργασίας και συνθέτοντας μια γέφυρα μεταξύ των δύο μέσα από μια θεώρηση των μεταβαλλόμενων εδαφών της κοινωνικής σύγκρουσης, που εξετάζονται τόσο από την άποψη της δραστηριότητας που ασκούν οι εργάτες ως εργάτες όσο και από το ευρύτερο φάσμα κινητοποίησης, που διεξάγεται από αυτό που θεωρούμε μια (ευρέως καθορισμένη) εργατική τάξη. Υπό το πλαίσιο αυτό, οι διαφορετικές εκφράσεις της διαφωνίας της εργατικής τάξης συνεχίζουν να πολλαπλασιάζονται.

Η ανάπτυξη κάθε συγκεκριμένου καθεστώτος συσσώρευσης πριν από το 2008 σχετιζόταν με τη σειρά του με την αμφισβήτηση των διαφορετικών θεσμικών μορφών που συνέθεταν το μεταβαλλόμενο καθεστώς συσσώρευσης καθώς στη συνέχεια προσαρμόστηκε στην παγκόσμια οικονομική κρίση μετά το 2008. Αν και δεν παρατηρείται άμεση (γραμμική) αιτιότητα μεταξύ του μοντέλου του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού και των μορφών κινητοποιημένης διαφωνίας, ωστόσο οι διαφορετικές πιέσεις της συσσώρευσης κεφαλαίου έχουν προκαλέσει συγκεκριμένες κινητοποιήσεις που προσδιορίζονται σε κάθε περίπτωση ενώ μπορεί να εντοπιστούν με αυτόν τον τρόπο το πως αυτά σχετίζονται με τα συγκεκριμένα καθεστάτα συσσώρευσης που χαρακτηρίζουν κάθε εθνικό μοντέλο καπιταλισμού. Η διεθνική ανάπτυξη ενός

ρίζοσπαστικού κινήματος σηματοδοτεί την παγκόσμια κρίση του νεοφιλελευθερισμού και ιδιαίτερα των μέτρων λιτότητας που συχνά υιοθετήθηκαν για να την ακολουθήσουν.

Πολλά από τα κινήματα διαμαρτυρίας που μερικές φορές θεωρούνται «πολιτιστικά» ή «ταυτοτικά (identity politics)» μπορούν επίσης να εννοιολογηθούν ως προς τη σχέση τους με τα καθεστάτα συσσώρευσης μέσα στα οποία αναδύονται. Τα περιβαλλοντικά κινήματα έχουν επικεντρωθεί στη σχέση κοινωνίας-φύσης καθώς έχει τεταθεί ή έχει φτάσει σε σημείο κρίσης από τις πιέσεις της συσσώρευσης κεφαλαίου, για παράδειγμα στη Γερμανία ή στην Ιαπωνία. Η διαμαρτυρία με βάση την μεταναστευτική ή φυλετική ταυτότητα έχει εντοπιστεί στις φυλετικές ανισότητες που δημιουργούνται μέσω της αλληλεπίδρασης μεταξύ των διαφορετικών θεσμικών μορφών, και ιδιαίτερα του νομισματικού και χρηματοπιστωτικού καθεστώτος (παραδείγματος χάριν στις Ηνωμένες Πολιτείες), σε τάσεις εντός της σχέσης μισθού-εργασίας (π.χ. στη Γερμανία) και στην κληρονομιά της (ιμπεριαλιστικής) ενσωμάτωσης στη διεθνή οικονομία (για παράδειγμα στο Ηνωμένο Βασίλειο) (Bailey, Lewis και Shibata, 2022).

Η προσπάθεια συγκρότησης συλλογικών ταυτοτήτων

Αυτό που εμφανίζει ενδιαφέρον είναι το πως εμφανίζεται η έννοια του συλλογικού σε έναν κόσμο που έχει επικρατήσει το ατομικό και η εξιδανίκευση του ιδιώτη ιδιαίτερα μετά την πτώση των καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης και της ανάδειξης του νεοφιλελευθερισμού ως του κυρίαρχου υποδείγματος.

Κατά τον Ψημίτη (2002), ο σύγχρονος καπιταλισμός έχει οδηγήσει τις διαδικασίες νομιμοποίησης και αποκλεισμού σε ένα ιστορικά καινοφανές στάδιο όπου τα φαινόμενα εκμετάλλευσης, κυριαρχίας, υποταγής και ανισότητας έχουν προσλάβει σε σχέση με το παρελθόν έναν λιγότερο υλικό και περισσότερο διανοητικό χαρακτήρα. Οι καινούριες πολιτισμικές και διανοητικές μορφές ανισότητας και αποκλεισμού που προκύπτουν, καθώς και η διάλυση της ταξικής αλληλεγγύης οδηγούν σε μια εκ θεμελίων ανασυγκρότηση της νομιμοποίησης του συστήματος. Πλέον ο καπιταλισμός ακολουθεί την στρατηγική της μεταβίβασης νομιμοποιητικής λειτουργίας από τα κοινωνικά στα ατομικά δικαιώματα δημιουργώντας μια μείζονος σημασίας συνθήκη για την κατασκευή της ταυτότητας του ανθρώπου. Οι μετατοπίσεις που επέρχονται έχουν δομική, λειτουργική, συμβολική και νοηματική βαρύτητα: από τις συλλογικές οντότητες στα άτομα- πολίτες, από τις σχέσεις συλλογικής πολιτικής ισχύος στις σχέσεις της αγοράς, από την ταξική αλληλεγγύη στην ανταποδοτική λογική, από το

κοινωνικό υποκείμενο του κοινωνικού κράτους στον απομονωμένο πολίτη του νεοφιλελεύθερου κράτους, από το κύρος της κοινωνικής δέσμευσης στο κύρος της οικονομικής επιφάνειας. Οι μετατοπίσεις αυτές είναι λογικό να μεταβάλουν το σύνολο των πολιτισμικών προσδοκιών των ανθρώπων, συνεπώς μεταβάλουν το περιεχόμενο της σχεσιακής και διυποκειμενικής αναγνώριση της ταυτότητας, και επομένως μεταβάλουν και την ίδια την ταυτότητα. Στο μέτρο που αλλάζουν οι συγκεκριμένες μορφές του εύλογου, δηλαδή η κοινωνική βάση και οι κοινωνικές διαδικασίες που απαιτούνται για τη συντήρηση της πρόσληψης του εαυτού μέσα στον κόσμο, αλλάζει και το περιεχόμενο της ταυτότητας (Ψημίτης, 2002).

Η αναπαραγωγή του κοινωνικού φαντασιακού του νεοφιλελευθερισμού, σε συνάρτηση με την υποβάθμιση του θεσμικού ρόλου των συλλογικών οργάνων διαπραγμάτευσης των εργαζομένων, των συνδικάτων αλλά και την ελαστικοποίηση των σχέσεων εργασίας (μερική απασχόληση, συμβάσεις μηδενικών ωρών, απορρύθμιση των ωραρίων) που εξ αντικειμένου κατακερματίζει το μεγαλύτερο αριθμητικά συλλογικό υποκείμενο, τους μισθωτούς, σίγουρα αποτελεί παράγοντα που επηρεάζει τη συγκρότηση συλλογικής ταυτότητας, πολλώ δε μάλλον συλλογικής δράσης. Πως, ενώ οι δυνάμεις εμφανίζονται να κινούνται αντιθετικά, διαμορφώνεται η συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα;

Τα κινήματα που εμφανίζονται από το 2010 και μετά, ανοίγοντας ένα κύκλο διαμαρτυρίας με ποικίλες εκφάνσεις σε διαφορετικά μέρη του πλανήτη, εμφανίζουν μια πολυσυλλεκτική και ετερογενή σύσταση. Αυτή η ετερογενής συγκρότηση μπορεί να ερμηνευτεί με δύο σχήματα:

1. Μέσω της έννοιας του «πλήθους». Συγγραφείς όπως οι Antonio Negri (2012) και Paolo Virno (2007) παρατηρούν μια αναδιάταξη των σχέσεων παραγωγής προς την κατεύθυνση άυλων μορφών εργασίας, οι οποίες διαχέονται στην καθημερινότητα των υποκειμένων, καθιστώντας θολά τα όρια μεταξύ εργάσιμου και μη εργάσιμου χρόνου. Η διαδικασία μεταστροφής προς τις άυλες μορφές εργασίας απαιτεί από τα υποκείμενα την διαρκή απόκτηση νέων γνώσεων και δεξιοτήτων καθώς και την επένδυση της επινοητικότητάς, των επικοινωνιακών δυνατοτήτων και της συναισθηματικής διάνοιας των μονίμως επισφαλών εργαζόμενων προς όφελος της ανάπτυξης του κεφαλαίου. Υποστηρίζεται ότι η διαδικασία μεταστροφής παράγει ένα πλήθος, το οποίο υπό συγκεκριμένες συνθήκες συνευρίσκεται προσωρινά, αξιοποιώντας με

όρους συλλογικής δράσης τις διαδικασίες που το διαμορφώνουν σε υποκείμενο, την δικτύωση και την οριζοντιότητα που απαιτούν οι νέες εργασιακές συνθήκες. Το «πλήθος» εξ ορισμού αποστρέφεται τις πολιτικές και κομματικές ταυτότητες καθώς προκύπτει ακριβώς πάνω στη βάση της υπέρβασης των κλασσικών διαιρετικών τομών.

2. Μέσω της έννοιας του «ηγεμονικού μετώπου». Το πρόταγμα των Ernesto Laclau και Chantal Mouffe (1985) περί αναγκαιότητας δημιουργίας ενός ηγεμονικού μετώπου που θα συνθέτει τις διεκδικήσεις διαφορετικών υποκειμένων με τελικό στόχο την ριζοσπαστική δημοκρατία ως αναλυτικό εργαλείο μπορεί να ερμηνεύσει την συγκρότηση των συλλογικών δρώντων του συγκρουσιακού κύκλου 2010- 2014 ως συγκρότηση γύρω από έναν κεντρικό ανταγωνισμό. Ο ανταγωνισμός αυτός διαπερνά και διαιρεί τον κοινωνικό χώρο και συναρτά σε ενότητα τις διάφορες ομάδες, τάξεις και συμφέροντα. Η ηγεμονική πολιτική επιλέγει μια κεντρική αντίφαση και προσπαθεί να την προωθήσει ως κεντρικό τόπο σύγκρουσης δημιουργώντας γύρω της συμμαχίες. Στο παράδειγμα της Ελλάδας, το ηγεμονικό μέτωπο θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι συγκροτείται γύρω από την διαιρετική τομή «μνημόνιο- αντιμνημόνιο» (Σούζας & Ηλιόπουλος, 2018).

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας για την συγκρότηση της συλλογικής ταυτότητας κατά την υπό εξέταση περίοδο είναι η παγκόσμια διάσταση που λαμβάνει ο συγκρουσιακός κύκλος. Παρά τις διαφορές στα συμφραζόμενα, με τις αποκλίσεις να εμφανίζονται μεγαλύτερες μεταξύ του Αραβικού και του δυτικού κόσμου, υπάρχουν πολλές ομοιότητες, συγκλίσεις και αμοιβαίες επιρροές που επιτρέπουν να μιλάμε για έναν ανατροφοδοτούμενο κύκλο διαμαρτυρίας. Υπήρξε σύνδεση των κινητοποιήσεων, πολλές φορές άμεση, με συμμετοχή σε κοινές διεθνείς εκστρατείες, αλλά και αμοιβαίες δηλώσεις στήριξης και αλληλεγγύης. Οι συλλογικοί δρώντες συγκροτούνται από ένα κοινό αίσθημα αγανάκτησης για τις επιπτώσεις της κρίσης, το έλλειμα δημοκρατίας, τη φτώχεια, την ανισότητα και την διαφθορά (Ιακωβίδου, 2018).

Σίγουρα το περιβάλλον, κοινωνικό και πολιτικό, επηρεάζει τις συλλογικές δράσεις. Όμως από τις κοινωνικές, πολιτικές και συμβολικές δομές αυτές καθ' αυτές πολύ δύσκολα μπορούν να συναχθούν συμπεράσματα για ειδικές κινηματικές όψεις όπως ο χρονισμός των συλλογικών δράσεων (πότε θα ξεσπάσουν), η ένταση επιμέρους επεισοδίων, ή η αποτελεσματικότητά τους (αν θα επιτύχουν στους στόχους τους ή όχι).

Έτσι είναι προτιμότερο να διερευνήσουμε τη δυναμική της μεταβαλλόμενης συγκυρίας. Παράγοντες όπως ανακατατάξεις ή/και ρωγμές και διασπάσεις σε κορυφαία κρατικά κλιμάκια και ελίτ και η εμφάνιση συμμάχων με επιρροή διευκολύνουν την εκδήλωση κινημάτων δράσεων, δεν τις προκαλούν όμως. Επιπρόσθετα χρειάζονται και άλλοι παράγοντες όπως ο συσχετισμός μεταξύ των κινηματικών αντιπάλων, η κοινωνική στήριξη και όλα αυτά υπό το πρίσμα του τι προσδοκούν να κερδίσουν οι κινηματικοί δρώντες και τι προσδοκούν να χάσουν (Σεφεριάδης, 2006).

Η προσπάθεια άσκησης πολιτικής «από τα κάτω»

Κατά τον Tarrow (2011) με τη συμμετοχή στη διαμαρτυρία, οι άνθρωποι εξασκούν πολιτική συμμετοχή. Η πολιτική συμμετοχή παρέχει στους πολίτες εξουσία μέσω μιας μεθόδου έκφρασης των συμφερόντων και των αναγκών τους, ασκώντας πίεση στην κυβέρνηση να ανταποκριθεί. Η Mayer-McLean (2020), μελετώντας το κίνημα ενάντια στις εξορύξεις φυσικού αερίου με την μέθοδο του fracking (υδραυλική ρωγμάτωση) στην Αυστραλία και το Ηνωμένο Βασίλειο, διαπιστώνει ότι οι κυβερνήσεις διαμορφώνουν συγκεκριμένες δυναμικές εξουσίας. Αυτές περιλαμβάνουν τον προσανατολισμό και την πλαισίωση της συζήτησης εντός συγκεκριμένων κυβερνητικών και νομικών αφηγήσεων, αντηχώντας, στο παράδειγμα της, την ηγεμονία της βιομηχανίας fracking. Μέσω αυτής της αρχής της διακριτικής ευχέρειας, το κίνημα δυσκολεύεται στην αναζήτηση απόκτησης μιας οικονομικής και κοινωνικής συνοχής και πόσω δε μάλλον να κατευθυνθεί προς την κοινωνική αλλαγή. Οι άνθρωποι περιορίζονται εντός των κυρίαρχων περιορισμών αυτών των πλαισίων, ιδιαίτερα της πολιτικής και των κανονισμών, των νομικών πλαισίων και άλλων, οι οποίοι περιορισμοί είναι εμφανώς εναντίων τους.

Κατά συνέπεια, ο ισχυρός λόγος της κυβέρνησης που επαινεί τα οφέλη της ανάπτυξης, τη χρήση της αρχής της διακριτικής ευχέρειας και τη δυσανάλογη επιρροή της αγοράς, όχι μόνο ενισχύουν την ηγεμονία της αγοράς, αλλά μειώνουν επίσης την ικανότητα της κοινότητας να αντιταχθεί σε αποφάσεις που επηρεάζουν άμεσα το περιβάλλον της. Η αντίθεση σε ενέργειες της κυβέρνησης ή της αγοράς αυξάνει το χάσμα εξουσίας μεταξύ των αρμοδίων για τη λήψη αποφάσεων και της υπόλοιπης κοινωνίας. Αυτές οι αδιάλλακτες ενέργειες για την απαγόρευση της διαμαρτυρίας και της αντιπολίτευσης αποτελούν παράδειγμα μιας κατάστασης όπου αυτοί που βρίσκονται στην εξουσία έχουν συνεχή ανάγκη να επιβεβαιώσουν εκ νέου την εξουσία τους. Η εξουσία αντιμετωπίζεται ως ισχύς και έτσι η άσκηση εξουσίας στοχεύει στην αποισχυροποίηση,

και επομένως στην αποδυνάμωση και στην εξασθένηση του κινήματος. Η εξουσία εδώ εκτελείται μέσα στους θεσμούς της εξουσίας (η κυβέρνηση και ο νόμος) και εμπίπτει στα «δικαιώματα» της κυβέρνησης και της αγοράς να ασκήσουν αυτήν την εξουσία. Αντιθέτως, όσοι επιθυμούν να εκφράσουν την αντίθεσή τους έχουν μειωμένη ικανότητα εντός αυτών των θεσμικών οργάνων να εκφράσουν τις απόψεις τους ή να επηρεάσουν τη λήψη αποφάσεων. Ως εκ τούτου, η συλλογική δράση και διαμαρτυρία γίνεται ένας από τους λίγους τρόπους δράσης που διαθέτει η κοινότητα για να εκφράσει τυχόν ανησυχίες, να συμμετάσχει στον διάλογο ή να δημιουργήσει οποιοσδήποτε αντίθετες αφηγήσεις. Οι άνθρωποι κινητοποιούνται όταν αποκλείονται από το διάλογο με τους υπεύθυνους για τη λήψη αποφάσεων (Mayer-McLean, 2020).

Κατά τους VanTil, Hegyesi και Eschweiler (2007) η δραστηριότητα των κινημάτων βάσης, που βασίζεται στη διόρθωση των αδικιών και στην προώθηση της δικαιοσύνης στην κοινωνία, μπορεί να είναι μια σημαντική πηγή τόσο ατομικού νοήματος όσο και κοινωνικής προόδου. Εξετάζοντας μια σειρά από κοινωνικά κινήματα βάσης, συμπεραίνουν ότι συνεχίζουν να χρησιμεύουν ως πηγές νοήματος, αναζωογόνησης και οικοδόμησης μιας καλύτερης κοινωνίας. Τα κοινωνικά κινήματα που προέρχονται από τη βάση της κοινωνίας συχνά περιέχουν τη δυνατότητα να διαμορφώσουν την ιστορία. Τα κινήματα της δεκαετίας του 1960 αναμόρφωσαν την πολιτική και την κοινωνία στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Δυτική Ευρώπη και πέρα από αυτήν, και ο αντίκτυπός τους αντηχεί ακόμη και σήμερα σε θέματα πολιτικών δικαιωμάτων, προόδου των γυναικών και δικαιωμάτων όσων ανήκουν σε διάφορες κατηγορίες με βάση το φύλο. Μια ποικιλία προηγούμενων κινήματων έδωσε φωνή στα συμφέροντα των φτωχών και όσων βρίσκονταν στο περιθώριο, με τη μορφή ποικίλων κινήματων εργατικών, αγροτικών, θρησκευτικών και κινήματων ενάντια στη δουλειά σε όλες τις Ηνωμένες Πολιτείες και σε άλλες χώρες, όπως της Ευρώπης, όπου οι επαναστάσεις στη Γαλλία (1789, 1840) και στη Ρωσία (1917) άλλαξαν τον κόσμο. Η ικανότητα των ατόμων να ενώνονται σε τοπικό επίπεδο και να αναλαμβάνουν συλλογική δράση που κατευθύνουν προς τη βελτίωση τόσο της δικής τους κατάστασης όσο και της ευρύτερης κοινωνίας, μπορεί να υπερκεράσει τα εμπόδια που μπορεί να θέσουν η ολιγαρχία και η γραφειοκρατία ώστε να σταματήσουν τις ενέργειες τέτοιων κινήματων.

Οι οργανώσεις βάσης και οι οργανώσεις γύρω από την κοινότητα μπορεί να αποτελούν εξαίρεση στην τάση να επικεντρώνονται σε σκοπούς που είναι αποδεκτοί για το κατεστημένο. Πιο ανεξάρτητες από εταιρικά και κυβερνητικά συμφέροντα από τους

μεγαλύτερους μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς, αυτές οι ομάδες μπορεί να υιοθετήσουν μια προκλητική προοπτική ως προς την άσκηση εξουσίας από τους κυρίαρχους θεσμούς. Οι άνθρωποι συμμετέχουν μαζί με άλλους σε εθελοντικές οργανώσεις όχι μόνο επειδή θέλουν να οικοδομήσουν έναν καλύτερο κόσμο. Συμμετέχουν επίσης επειδή πιστεύουν ότι η συμμετοχή με άλλους σε κοινά καθήκοντα περιλαμβάνει μια διαδικασία δημοκρατικής υλοποίησης. Η συμμετοχή συχνά θεωρείται ως ένας στόχος από μόνη της, ένας τρόπος να βρει κανείς νόημα συμμετέχοντας μαζί με άλλους με τρόπους σημαντικούς για τη ζωή τους (VanTil, Hegyesi και Eschweiler, 2007).

Κατά τον Foweraker (2001) τα κινήματα βάσης εμφανίζονται πιο αποτελεσματικά όταν εκτυλίσσονται μέσα σε αυταρχικά καθεστάτα καθώς, οι αρχές της κινητοποίησης και του αγώνα είναι σαφείς, και συγκεκριμένα και ανόμοια αιτήματα μπορούν να συγχωνευθούν σε μια ενιαία γλώσσα διαμαρτυρίας που είναι η γλώσσα των δικαιωμάτων. Η διαμαρτυρία αποκτά δυναμική ως απάντηση στους κατασταλτικούς κανόνες ή την αδιαλλαξία του καθεστώτος. Αυτό δεν σημαίνει ότι αντιθέτως τα κινήματα απλώς υποχωρούν σε περιόδους ομαλότητας, αλλά προσαρμόζονται και αλλάζουν. Κατά την περίοδο αυταρχικών καθεστώτων, τα κινήματα βάσης γίνονται ένα υπερβολικά αστικό φαινόμενο που έχει ως κίνητρο τις υλικές απαιτήσεις και την αναζήτηση της επιβίωσης. Σε συνθήκες αυταρχισμού, οι υλικές απαιτήσεις συχνά οδηγούν σε περαιτέρω αιτήματα για πολιτικά δικαιώματα. Δεδομένου ότι η κινητοποίηση και η θεσμική δέσμευση δεν οδηγούν σε καμία επίσημη εκπροσώπηση στο κράτος στην εποχή της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης, είναι σχετικά εύκολο να παραμεριστούν τα κινήματα βάσης από την εξουσία και τη χάραξη πολιτικής. Μέσω της άμεσης συνδιαλλαγής, οι παραδοσιακές ελίτ διατηρούν την εσωτερική επιρροή στο κράτος και τα κόμματα καταλαμβάνουν το κέντρο της πολιτικής κοινωνίας. Οι σημαντικές πολιτικές και θεσμικές αλληλουχίες σημαίνουν ότι τα κινήματα δεν έχουν ρεαλιστική ελπίδα να καθορίσουν την πολιτική ατζέντα. Ταυτόχρονα, το κράτος προσπαθεί να αποκαταστήσει την καθολική υπόσχεση για τα ατομικά δικαιώματα. Τα κινήματα βάσης απειλούνται και για οικονομικούς λόγους. Η νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση και διαχείριση γίνονται σε συνθήκες οικονομικής κρίσης και οι δυσμενείς επιπτώσεις στη βάση ενισχύονται από τα προγράμματα λιτότητας που προωθήθηκαν από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και τις ξένες τράπεζες. Η νεοφιλελεύθερη συνταγή για τα οικονομικά δεινά αντιστοιχεί σε μια αντίληψη της

κοινωνίας των πολιτών ως οικονομίας της αγοράς εξατομικευμένων ατόμων και όχι ως κοινωνικής αρένας συλλογικών συμφερόντων. Αυτή η προσκόλληση στη νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική εκφράζεται πολιτικά ως σαφής υπεροχή της ελίτ έναντι ενός καθεστώτος που προσφέρει προσβάσεις στην χάραξη πολιτικής. Το πρόβλημα με τη νεοφιλελεύθερη προσέγγιση είναι ότι φαίνεται να αποκλείει τις φιλοδοξίες για την επίτευξη μεγαλύτερης κοινωνικής δικαιοσύνης μέσω της κοινωνικής ανάπτυξης (Foweraker, 2001).

4) Ο συγκρουσιακός κύκλος 2010- 2014

Με τον όρο «συγκρουσιακός κύκλος», ο Sydney Tarrow (1998) ορίζει μια φάση αυξημένης σύγκρουσης σε όλο το κοινωνικό σύστημα: με μια ταχεία διάχυση της συλλογικής δράσης από τους περισσότερο κινητοποιημένους σε λιγότερο κινητοποιημένους τομείς, με ένα γρήγορο ρυθμό καινοτομίας στις συγκρουσιακές μορφές· τη δημιουργία νέων ή μετασχηματισμένων πλαισίων συλλογικής δράσης· έναν συνδυασμό οργανωμένης και μη οργανωμένης συμμετοχής· και αλληλουχίες εντατικοποιημένης ροής πληροφοριών και αλληλεπίδρασης μεταξύ των διεκδικητικών υποκειμένων και των αρχών. Μια τέτοια εκτεταμένη διαμάχη παράγει παρελκόμενα που δίνουν στους διεκδικητές τουλάχιστον ένα προσωρινό πλεονέκτημα και τους επιτρέπει να ξεπεράσουν τις αδυναμίες στη βάση των πόρων τους. Απαιτεί από τα κράτη να επινοήσουν ευρείες στρατηγικές αντίδρασης που είναι είτε κατασταλτικές είτε διευκολυντικές, είτε ένας συνδυασμός των δύο. Και παράγει γενικά αποτελέσματα που είναι παραπάνω από το απλό άθροισμα των αποτελεσμάτων ενός συνόλου ασύνδετων γεγονότων. Η γενίκευση της σύγκρουσης σε συγκρουσιακό κύκλο ξεκινά όταν ανοίγονται πολιτικές ευκαιρίες για καλά τοποθετημένους «προωθημένους δρώντες», όταν οι αξιώσεις τους έχουν απήχηση σε εκείνους σημαντικών άλλων και όταν αυτές δημιουργούν αντικειμενικούς ή σαφείς συνασπισμούς μεταξύ διαφορετικών δρώντων και δημιουργούν ή ενισχύουν την αστάθεια στην ελίτ. Κατά τον Tarrow, οι συγκρουσιακοί κύκλοι μπορεί να μην έχουν ομοιόμορφη συχνότητα ή να μην εκτείνονται εξίσου σε ολόκληρους πληθυσμούς, έχουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά που χαρακτηρίζουν αυτές τις περιόδους στην πρόσφατη ιστορία. Αυτά περιλαμβάνουν την αυξανόμενη σύγκρουση, την ευρεία τομεακή και γεωγραφική διάχυση, τη διεύρυνση του ρεπερτορίου της σύγκρουσης, την εμφάνιση νέων οργανώσεων και την ενίσχυση παλαιών, τη δημιουργία νέων στοχέυσεων που συνδέουν τις δράσεις διαφορετικών ομάδων μεταξύ τους και εντατικοποιημένη αλληλεπίδραση μεταξύ των διεκδικητών και του κράτους, δίνοντας σε συγκεκριμένες κρατικές αντιδράσεις έναν βασικό καθοριστικό ρόλο στον καθορισμό της κατεύθυνσης που θα πάρει ο κύκλος (Tarrow, 1998)

Παγκοσμίως, και επί του συγκεκριμένου, διαπιστώνεται η ένταση της συλλογικής δράσης κατά την περίοδο 2010- 2014, συγκροτώντας έναν συγκρουσιακό κύκλο, κορυφώσεις του οποίου αποτέλεσαν οι περιπτώσεις που εξετάζονται στην παρούσα εργασία. Παρά τις διαφορές στα συμφραζόμενα, με τις αποκλίσεις να εμφανίζονται μεγαλύτερες μεταξύ του Αραβικού και του δυτικού κόσμου, υπάρχουν

πολλές ομοιότητες, συγκλίσεις και αμοιβαίες επιρροές που επιτρέπουν να μιλάμε για έναν ανατροφοδοτούμενο κύκλο διαμαρτυρίας. Υπήρξε σύνδεση των κινητοποιήσεων, πολλές φορές άμεση, με συμμετοχή σε κοινές διεθνείς εκστρατείες, αλλά και αμοιβαίες δηλώσεις στήριξης και αλληλεγγύης, πειραματισμοί με παρόμοιες πρακτικές και μορφές δράσης, όπως για παράδειγμα η κατάληψη πλατειών. Οι συλλογικοί δρώντες συγκροτούνται από ένα κοινό αίσθημα αγανάκτησης για τις επιπτώσεις της κρίσης, το έλλειμα δημοκρατίας, τη φτώχεια, την ανισότητα και την διαφθορά, διαμορφώνοντας έναν υψηλό βαθμό αμφισβήτησης των θεσμών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και γενικότερα των ελίτ, προτιμώντας τις πρακτικές της διαβουλευτικής ή άμεσης δημοκρατίας.

Οι διαδικασίες της οικονομικής παγκοσμιοποίησης επέφεραν σημαντικές αλλαγές στη μορφή και στην οργάνωση του παγκόσμιου καπιταλισμού. Απελευθερώθηκε η ροή κεφαλαίων και αυξήθηκε δραματικά ο όγκος τους, το παγκόσμιο εμπόριο επεκτάθηκε με ταχύτερους ρυθμούς από την παγκόσμια παραγωγή. Η διόγκωση των παγκόσμιων οικονομικών αγορών συνδέθηκε με την εκτόξευση της παραγωγής των πολυεθνικών εταιριών, που πλέον διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην οργάνωση της νέας παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας, από κοινού με τις πολυεθνικές τράπεζες, οι οποίες αποτελούν τους σημαντικότερους συντελεστές του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου που σταδιακά εκτοπίζει το βιομηχανικό.

Δημιουργήθηκαν περίπλοκα δίκτυα πολιτικής αλληλεπίδρασης μέσα από τα οποία μεταφέρθηκε μέρος των κρατικών εξουσιών σε μη εκλεγμένα περιφερειακά ή παγκόσμια όργανα. Οι κανόνες της παγκόσμιας οικονομίας επιβάλλονται σε μεγάλο βαθμό από διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς, όπως ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ), το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) και η Παγκόσμια Τράπεζα (ΠΤ). Οι εθνικές κυβερνήσεις, από τη δεκαετία του 1990 και μετά, υιοθέτησαν με εντυπωσιακή ομοιογένεια νεοφιλελεύθερες πολιτικές συμβάλλοντας καθοριστικά στην αποδόμηση του κράτους πρόνοιας και στην όξυνση των κοινωνικών ανισοτήτων (Ιακωβίδου, 2018). Διακρίνεται έτσι ένα κοινό παγκόσμιο υπόβαθρο που διεθνοποίησε την κατά τόπους εθνική εμπειρία.

Για να εξηγηθεί η διάδοση της διαμαρτυρίας μέσα σε μια χώρα και μεταξύ των χωρών χρησιμοποιείται κυρίως το σχήμα της διάχυσης. Χρησιμοποιώντας το σχήμα του Katz (1968), όπου η διάχυση περιγράφεται ως η αποδοχή κάποιου συγκεκριμένου στοιχείου, με την πάροδο του χρόνου, με την υιοθέτηση από τα επί μέρους υποκείμενα – άτομα, ομάδες, κοινότητες – που συνδέονται τόσο με εξωτερικά κανάλια

επικοινωνίας όσο και μεταξύ τους με μέσα τόσο μιας δομής κοινωνικών σχέσεων όσο και ενός συστήματος αξιών ή πολιτισμού, οι ερευνητές των κοινωνικών κινήματων εντοπίζουν ορισμένα στοιχεία που είναι απαραίτητα για τη διαδικασία, και συγκεκριμένα: έναν «πομπό», έναν «αποδέκτη», ένα «αντικείμενο» και ένα «κανάλι» μέσω του οποίου το αντικείμενο φτάνει στον αποδέκτη από τον πομπό. Διακρίνοντας το σχήμα ως γραμμικό, οι Oikonomakis και Roos (2016) προτείνουν το σχήμα της «αντήχησης» (resonance). Πολύ περισσότερο από την απλή μίμηση των αξιώσεων και των οργανωτικών μοντέλων των κινήματων άλλων χωρών οι κινητοποιήσεις βασίζονται στην εκτενή εμπειρία του τοπικού κινήματος και σε προϋπάρχοντα ακτιβιστικά δίκτυα για να αναπτύξουν τις δικές τους αυτόνομες και οριζόντιες μορφές αυτοοργάνωσης. Αντί να αντιγράφουν χωρίς σκέψη μοντέλα από αλλού, οι ακτιβιστές αντλούν έμπνευση από άλλα κινήματα για να ενεργοποιήσουν τις υποβόσκουσες δυνατότητες για κινητοποίηση στη χώρας τους. Η διεθνική απήχηση της κοινωνικής κινητοποίησης συνδέεται στενά με την ύπαρξη κοινών δομικών συνθηκών που συνδέουν τις διεκδικήσεις και διευκολύνουν την αμοιβαία ταύτιση μεταξύ γεωγραφικά και ιστορικά μακρινών αγώνων (Oikonomakis και Roos, 2016). Με βάσει τα παραπάνω, αρχίζει να γίνεται διακριτή μια κοινή συνισταμένη στις περιπτώσεις που εξετάζονται στη παρούσα εργασία. Η περίοδος 2010-2014 χαρακτηρίζεται από μια σειρά κινήματων και αγώνων με διαφορετικές εντάσεις και διάρκεια που εμφανίζονται σχεδόν ταυτόχρονα παγκοσμίως, με τις μορφές τους να κυμαίνονται από απλές διαμαρτυρίες έως ένοπλες εξεγέρσεις και επαναστάσεις. Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται μια προσπάθεια να παρουσιαστούν τρεις από αυτές τις περιπτώσεις, οι οποίες συμπυκνώνουν τα χαρακτηριστικά που έλαβε ο κύκλος διαμαρτυρίας της περιόδου 2010-2014.

Το κίνημα της πλατείας Ταχρίρ

Από τα σημαντικότερα γεγονότα της περιόδου 2010-2014 είναι αυτά που εκδηλώθηκαν στις χώρες του Αραβικού Κόσμου, στο Μαρόκο, την Αλγερία, την Υεμένη, τη Συρία, την Ιορδανία και βέβαια την Αίγυπτο λόγω της έντασης-διαφορετική ανά χώρα- και των επιπτώσεων που είχαν. Τα γεγονότα αυτά, γνωστά ως Τρίτη Αραβική Άνοιξη αμφισβήτησαν το καθεστώς μέσα από σκληρούς αγώνες, διαδηλώσεις, εξεγέρσεις και επαναστάσεις, ανατρέποντας δικτατορικά καθεστώτα δεκαετιών. Μέσα στο πλαίσιο της Τρίτης Αραβικής Άνοιξης μπορούν να γίνουν κατανοητά τα γεγονότα της πλατείας Ταχρίρ και της Αιγυπτιακής Επανάστασης του

2011. Μέσα από αυτά τα επαναστατικά γεγονότα δημιουργήθηκαν νέοι κοινωνικοί συσχετισμοί μέσα σε μία τεράστια περιοχή και ευρύτερα, μια περιοχή πολύ μεγάλης γεωοικονομικής (πετρέλαιο και φυσικό αέριο), γεωπολιτικής και γεωστρατηγικής σημασίας. Αποτέλεσμα της κίνησης εκατομμυρίων ανθρώπων, αυτά τα μαζικά γεγονότα που χαρακτηρίζουν την 3η Αραβική επανάσταση, την διαφοροποιούν σχεδόν καθολικά σε σχέση με τις δυο προηγούμενες επαναστάσεις. Σ' όλες σχεδόν τις χώρες όπου εκτυλίχθηκαν αυτά τα γεγονότα, σχεδόν σε απόλυτο βαθμό, τα κινήματα που εκδηλώθηκαν στο συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος τους είχαν αυθόρμητο χαρακτήρα και σε συγκεκριμένες περιπτώσεις μόνο ήταν αποτέλεσμα της μεσολάβησης μικρών οργανώσεων ή κινήματων (κοινωνικών και πολιτικών), με μια σχετική εξαίρεση τις ισλαμικές οργανώσεις. Αν και οι ισλαμιστές έπαιξαν και παίζουν έναν ρόλο, σχεδόν σ' όλες τις χώρες όπου εκτυλίχθηκαν τα γεγονότα, σε καμία περίπτωση οι επαναστάσεις και οι εξεγέρσεις των αραβομουσουλμάνικων λαών δεν ήταν «Ισλαμικές». Η 3η Αραβική Επανάσταση έχει μάλλον έναν μεταϊσλαμικό χαρακτήρα. Η αφορμή για το ξέσπασμα των γεγονότων στάθηκε η αυτοπυρπόληση ενός νεαρού πλανόδιου πωλητή στην Τυνησία, του Μοχάμεντ Μπουαζίζι, στις 18 Δεκεμβρίου του 2010, λόγω της κατάσχεσης των προϊόντων του από την αστυνομία. Η πράξη αυτή, μια μικρή σπίθα, προκάλεσε σε σύντομο χρονικό διάστημα μια πυρκαγιά σχεδόν στο σύνολο του αραβικού κόσμου (Ogbonnaya, 2013).

Η πλατεία Ταχρίρ αποτέλεσε από τα πιο ισχυρά σύμβολα του διεθνούς κύματος αγώνων του 2011, λόγω της μαζικότητας και της μαχητικότητας των κινητοποιήσεων, της σφοδρότητας των συγκρούσεων με την αστυνομία και εν γένει το καθεστώς Μουμπάρακ που άφησε εκατοντάδες νεκρούς, και της νικηφόρας κατάληξης του αγώνα, όσον αφορά τουλάχιστον το άμεσο στόχο που έθετε, την ανατροπή του καθεστώτος Μουμπάρακ. Οι πλατείες υπήρξαν πάντα χώροι αντιπαράθεσης και σύγκρουσης των λαϊκών μαζών με τις αρχές, όχι μόνο στην Αίγυπτο αλλά και σε ολόκληρη τη Μέση Ανατολή (Said, 2015). Η πλατεία Ταχρίρ φέρει την ιστορία ενός αιώνα εξεγέρσεων και αγώνα, με τις αιγυπτιακές μάζες να κουβαλάνε αυτή την ιστορική κληρονομιά κατά τα γεγονότα του 2011. Αποτελεί την μεγαλύτερη και ιστορικότερη πλατεία του Καΐρου, η οποία περιβάλλεται από πολλά σημαντικά κτήρια, ανάμεσα σε αυτά και εκείνο που στέγαζε τα κεντρικά γραφεία του κόμματος του Μουμπάρακ, τα οποία πυρπολήθηκαν από διαδηλωτές κατά τη διάρκεια της εξέγερσης (Ιακωβίδου, 2018).

Η εξέγερση στην Αίγυπτο ξεκίνησε πολύ πιο απότομα και εκρηκτικά απ' ό,τι στην Τυνησία. Στις 25 Ιανουαρίου, μέρα εορτασμού της αστυνομίας, ξέσπασαν αυθόρμητα μαζικές διαδηλώσεις και συγκρούσεις με τους κατασταλτικούς μηχανισμούς. Μέσα σε δύο εβδομάδες θα πραγματοποιηθούν οι μεγαλύτερες συγκεντρώσεις και θα καταληφθεί η πλατεία Ταχρίρ (κεντρική πλατεία απελευθέρωσης του Καΐρου). Η αστυνομία του καθεστώτος Μουμπάρακ είχε αποδυναμωθεί αρκετά, ενώ ήταν υπέρμετρη η καταστολή που χρησιμοποιήθηκε απέναντι στους εξεγερμένους που είχαν καταλάβει την Ταχρίρ και ήταν αποφασισμένοι να παραμείνουν μέχρι να φύγει ο Μουμπάρακ και το καθεστώς του. Ο στρατός, όπως και στην περίπτωση της Τυνησίας, προσπαθεί να εμφανιστεί ουδέτερος και αμέτοχος, ενώ ο Μουμπάρακ, η αιγυπτιακή άρχουσα τάξη και οι μεγάλες δυνάμεις που παρακολουθούν από κοντά τα γεγονότα προσπαθούν να βρουν μια λύση «ομαλής μετάβασης», ώστε να μην υπάρξει κενό εξουσίας, καθώς η σημασία της Αιγύπτου στον ευρύτερο γεωπολιτικό χώρο είναι μεγάλης σημασίας. Στην Αίγυπτο κατοικεί το 1/3 του πληθυσμού του αραβικού κόσμου, θεωρείται η κοιτίδα του αραβικού πολιτισμού έχοντας μια ακτινοβολία στο σύνολο του αραβικού κόσμου, αλλά αποτελεί και βασικό πυλώνα της παγκόσμιας γεωστρατηγικής στην περιοχή. Ταυτόχρονα η Αίγυπτος κατέχει και τη διώρυγα του Σουέζ, απ' όπου εκτός των άλλων διακινείται κι ένα μεγάλο μέρος του πετρελαίου (Springborg, 2011).

Το καθεστώς Μουμπάρακ βρισκόταν στην εξουσία από το 1981. Από την αρχή της διακυβέρνησης του ξεκινάει μια διαδικασία αντιστροφής και ξηλώματος όλων των μέτρων και μεταρρυθμίσεων του καθεστώτος Νάσερ, που είχαν δώσει μια ανάσα στον αιγυπτιακό λαό, έπειτα από την χρόνια κατάσταση προτεκτοράτου της βρετανικής αυτοκρατορίας. Το 1991 η Αίγυπτος μπαίνει κάτω από την επιτήρηση του ΔΝΤ, εφαρμόζεται ένα σκληρό νεοφιλελεύθερο πρόγραμμα που ιδιωτικοποιεί τα 2/3 των δημόσιων επιχειρήσεων και καταστρέφει τις όποιες κοινωνικές κατακτήσεις της νασερικής εποχής, ενώ η δικτατορία σκληραίνει στο μέγιστο βαθμό. Το 2008 ξεσπά ένα μεγάλο απεργιακό κύμα, το οποίο, παρά την άγρια καταστολή του καθεστώτος, θα κατακτήσει σημαντικές αυξήσεις και μια ανοχή του συνδικαλισμού σε αρκετές περιπτώσεις. Όλα τα παραπάνω σκιαγραφούν και τις αιτίες της αιγυπτιακής επανάστασης: η φτώχεια (μόνο στο Κάιρο ζουν 5 εκατομμύρια κάτω από το όριο της φτώχειας), η ανεργία ιδιαίτερα στους νέους, η αστυνομική βαρβαρότητα, η έλλειψη στοιχειωδών δημοκρατικών δικαιωμάτων, η φαραωνική κοινωνική ανισότητα,

συνοπτικά τα αποτελέσματα ετών νεοφιλελεύθερων πολιτικών σε συνδυασμό με μια αυταρχική διακυβέρνηση.

Στις 25 Ιανουαρίου, πάνω από 100.000 συμμετέχουν στη διαδήλωση που κάλεσε το Κίνημα της 6ης Απρίλη- ένα ανομοιογενές πολιτικά κίνημα νεολαίας ενάντια στην ημέρα εορτασμού της αστυνομίας. Πολύ γρήγορα οι διαδηλώσεις μετατρέπονται σε άγριες συγκρούσεις με την αστυνομία, που διαρκούν σχεδόν δύο μέρες, ενώ ο αριθμός των διαδηλωτών αυξάνει κατακόρυφα. Στις 28 Ιανουαρίου οι διαδηλωτές αριθμούν πάνω από 1 εκ. και η αστυνομία ηττημένη αντικαθίσταται από το στρατό, που αρχίζει να αναπτύσσεται στις πόλεις. Ο Μουμπάρακ αντικαθιστά την κυβέρνησή του. Την 1η Φεβρουαρίου, ο Μουμπάρακ προχωρά σε διάφορες παραχωρήσεις και δηλώνει ότι δεν θα θέσει ξανά υποψηφιότητα για πρόεδρος. Οι διαδηλωτές ξεπερνούν πλέον τα δύο εκατομμύρια και για πρώτη φορά αναλαμβάνουν δράση παρακρατικές συμμορίες, που επιτίθενται για δύο μέρες με άλογα, καμήλες, πιστόλια και ματσέτες εναντίον των διαδηλωτών στην πλατεία Ταχρίρ. Ηττώνται και αυτοί. Οι διαδηλωτές οχυρώνονται στην πλατεία Ταχρίρ και δημιουργούν μια συντονιστική επιτροπή, ένα πρόχειρο αλλά καλά εξοπλισμένο ιατρείο και φαρμακείο και διάφορες επιτροπές (τύπου, περιφρούρησης, σίτισης, καθαριότητας κ.α.). Οι διαδηλώσεις κορυφώνονται στις 11 Φεβρουαρίου, επειδή ο Μουμπάρακ την προηγούμενη ημέρα έχει ανακοινώσει προκλητικά ότι σκοπεύει να παραμείνει μέχρι το Σεπτέμβριο. Ο αριθμός των διαδηλωτών είναι τεράστιος και ο Μουμπάρακ αναγκάζεται να παραιτηθεί. Συνολικά συμμετείχαν στις διαδηλώσεις πάνω από 15 εκατομμύρια. Από τις 14 Ιανουαρίου κορυφώνεται και το αυθόρμητο και άγριο απεργιακό κύμα στη βιομηχανία (κλωστοϋφαντουργία, χαλυβουργία, τσιμέντο κ.α.), στις υπηρεσίες (τηλεπικοινωνίες, δώρυγα Σουέζ, τράπεζες κ.α.) και στις δημόσιες υπηρεσίες. Στηρίζεται σε εκλεγμένες επιτροπές και στα λίγα ανεξάρτητα συνδικάτα και διεκδικεί ότι στερήθηκε η εργατική τάξη τις τελευταίες δεκαετίες. Την εξουσία θα αναλάβει προσωρινά ένα συμβούλιο στρατιωτικών (Kienle, 2012).

Στις 8 Απριλίου εκατοντάδες χιλιάδες διαδήλωσαν στην πλατεία Ταχρίρ, απαιτώντας από το στρατό να παραδώσει την εξουσία σε ένα συμβούλιο πολιτών, να δικαστούν οι πρώην αξιωματούχοι του καθεστώτος Μουμπάρακ, να καταργηθεί η νομοθεσία έκτακτης ανάγκης και να μη δικάζουν οι στρατοδίκες τους πολίτες. Κατήγγειλαν το Στρατιωτικό Συμβούλιο, που κυβερνά τη χώρα από τις 11 Φεβρουαρίου, για τη συνεννόηση με τα υπολείμματα του καθεστώτος Μουμπάρακ και τα εμπόδια που βάζει στη δικαίωση του αιγυπτιακού λαού. Ενώ ο Μουμπάρακ, οι δύο

γιοι του και το επιτελείο του βρίσκονται υπό κράτηση, το Στρατιωτικό Συμβούλιο ανακοίνωσε ότι θα επανεξετάσει τις δικαστικές αποφάσεις που αφορούν διαδηλωτές και εκδόθηκαν από στρατοδικεία. Το Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο, που είχε αναλάβει τη διακυβέρνηση μέχρι τις εκλογές, από τη μία καθυστέρουσε την ικανοποίηση των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών αιτημάτων της εξέγερσης, από την άλλη είχε προχωρήσει ελάχιστα την εκκαθάριση του δημόσιου τομέα και της δικαιοσύνης από τους συνεργάτες του Μουμπάρακ. Προσπαθούσε να εξομαλύνει την κατάσταση, πλήττοντας όσο το δυνατόν λιγότερο την καθεστηκία τάξη πραγμάτων. Έτσι, ενώ η ανεργία και η κρίση μάστιζαν τη χώρα, υπαναχώρησε στην υπόσχεση για θέσπιση προοδευτικής φορολόγησης των εισοδημάτων και φορολόγησης των επιχειρήσεων, ενώ δεν προχώρησε στην αύξηση του κατώτατου μισθού των 1.200 λιρών, ούτε στην εθνικοποίηση των εργοστασίων που ιδιωτικοποιήθηκαν τη δεκαετία του 2000. Αντίθετα, προχώρησε στη σύναψη συμφωνίας με το ΔΝΤ για δάνειο τριών δισεκατομμυρίων δολαρίων, με νεοφιλελεύθερους όρους, επιδεινώνοντας την κρίση. Επιπλέον, ξήλωσε μεν κάποια από τα πρωτοκλασάτα στελέχη του προηγούμενου καθεστώτος, τα υπόλοιπα όμως παρέμειναν στη θέση τους. Οι περισσότεροι από τους αστυνομικούς που κατηγορούνταν για δολοφονίες διαδηλωτών αθώωθηκαν, ενώ μόνο τρεις πρώην υπουργοί καταδικάστηκαν για διασπάθιση του δημόσιου χρήματος. Η εξουσία του στρατού έφτασε στο σημείο των συλλήψεων και των στρατοδικείων για πολίτες χρησιμοποιώντας την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης που είχε επιβληθεί επί Μουμπάρακ. Με τη βοήθεια της Δύσης, καταβάλλονταν προσπάθειες για να επιβληθεί πριν από τις εκλογές μια «διακήρυξη βασικών συνταγματικών αρχών», που θα εξασφάλιζε στο στρατό έναν κομβικό ρόλο στη διακυβέρνηση της χώρας (Raggal και Ezzat, 2015).

Από τις αρχές του Ιουλίου του 2011, η πλατεία Ταχρίρ θα βρεθεί και πάλι υπό κατάληψη, ενώ θα ξεσπάσουν απεργίες και διαδηλώσεις σε Κάιρο, Σουέζ και Αλεξάνδρεια. Δημιουργήθηκε ένα μέτωπο 28 κοινωνικών και πολιτικών οργανώσεων (νεολαίας, φιλελεύθερων, αριστερών και συνδικάτων), απαιτώντας να επιταχυνθεί το ξήλωμα του προηγούμενου καθεστώτος και να προχωρήσουν οι κοινωνικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις, να σταματήσουν τα στρατοδικεία, να περιοριστεί ο ρόλος του στρατού και να αποχωρήσει το κυβερνών στρατιωτικό συμβούλιο από την εξουσία. Προέβαλαν το αίτημα του λαϊκού ελέγχου στις προτάσεις αλλαγής του Συντάγματος που επεξεργαζόταν μια επιτροπή με τη συμμετοχή μόνο των Αδελφών Μουσουλμάνων από τα κόμματα που νομιμοποιήθηκαν μετά την εξέγερση, πολλαπλασιάζοντας

μάλιστα τις δηλώσεις νομιμοφροσύνης και στήριξης του στρατού με την επιδίωξη της συμμετοχής σε κυβέρνηση μετά τις εκλογές. Παράλληλα, η Ομοσπονδία Ανεξάρτητων Συνδικάτων δημιουργούσε συνεχώς συνδικάτα και τοπικά παραρτήματα, οργανώνοντας τους εργαζόμενους, ενώ στην πρώτη γραμμή βρέθηκαν πάλι οι οργανώσεις της νεολαίας (Κίνημα της 6ης Απριλίου και Συνασπισμός της Επαναστατικής Νεολαίας). Το Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο προσπάθησε να κατευνάσει τις νέες κινητοποιήσεις με την απόλυση 700 αξιωματικών της αστυνομίας που κατηγορούνταν για δολοφονίες και βασανισμούς διαδηλωτών, την αναγγελία ανασχηματισμού και επιβολής ορίων στη λειτουργία της επιτροπής για το Σύνταγμα και την προσαγωγή του Μουμπάρακ και των γιων του σε δίκη, χωρίς όμως το προσδοκώμενο αποτέλεσμα, αφού οι κινητοποιήσεις συνεχίστηκαν.

Με τη διαρκή αναβολή των εκλογών και την επιμήκυνση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης, το Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο επέβαλε την δικτατορία του. Με επικεφαλής τον στρατηγό Ταντάουι στηρίχθηκε από τις ΗΠΑ και την ΕΕ και σύναψε νέο δάνειο 38 δισ. δολαρίων με το ΔΝΤ. Το Νοέμβριο του 2011 η πλατεία Ταχρίρ ξαναγέμισε με δεκάδες χιλιάδες διαδηλωτές και μαζί όλες οι μεγάλες πόλεις της χώρας. Με αίτημα την αποχώρηση της στρατιωτικής χούντας συγκρούστηκαν με την αστυνομία και τον στρατό με τουλάχιστον 40 νεκρούς και πάνω από 3.000 τραυματίες. Οι διαδηλωτές της πλατείας Ταχρίρ ήρθαν σε ρήξη με την ηγεσία των Αδελφών Μουσουλμάνων αλλά και με το καθεστώς, που αναγκάστηκε να κινητοποιήσει τον στρατό (υπήρχε κίνδυνος να ηττηθεί η αστυνομία και να αφοπλιστεί, εξοπλίζοντας τους διαδηλωτές) και παράλληλα έκανε αρκετούς ελιγμούς. Το Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο πρότεινε δημοψήφισμα για το ρόλο του στρατού, που οι εξεγερμένοι απέρριψαν. Μετά άλλαξε τη μεταβατική κυβέρνηση και υποσχέθηκε προεδρικές εκλογές τον Ιούλιο του 2012 (αντί για το τέλος του 2012 ή μέσα στο 2013, όπως αόριστα είχε πει αρχικά), ζητώντας «συγγνώμη» μέσω Facebook για την καταστολή με νευροπαραλυτικά αέρια και πλαστικές σφαίρες. Παράλληλα όμως υπουργοί της κυβέρνησης προωθούσαν την αυτονόμηση και την ανάληψη υπερεξουσιών από το στρατό.

Στις εκλογές της 28ης Νοεμβρίου, οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι πλειοψήφησαν και έσπευσαν να διακηρύξουν την συνέχιση της πολιτικής τους συμμαχίας με το Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο, κόντρα στους (κοσμικούς) εξεγερμένους της Πλατείας Ταχρίρ, με την αιτιολογία ότι θα εξασφαλίσει την ασφάλεια και την επιβίωση μέσα σε καθεστώς πολιτικής σταθερότητας. Στο δεύτερο γύρω των βουλευτικών

εκλογών το κόμμα των Αδελφών Μουσουλμάνων «Ελευθερία και Δικαιοσύνη» συγκέντρωσε τελικά το 40% των ψήφων με δεύτερο (24%) το νεοσύστατο ακραίο φονταμενταλιστικό κόμμα Νουρ των Σαλαφιστών, ένα συντριπτικό δηλαδή 64%. Από την άλλη, το κομμάτι εκείνο του κόσμου που μέσα από τη συμμετοχή του στην επανάσταση ριζοσπαστικοποιήθηκε και έδρασε συλλογικά σε σωματεία, οργανώσεις, ενώσεις, κλπ, δεν είχε το βαθμό οργάνωσης και τα μέσα (οικονομικά, πολιτικά, κλπ) ώστε η φωνή του να ακουστεί παντού, ίσως ούτε το βαθμό συνοχής που χρειαζόταν για να έχει μια ενιαία φωνή. Ακόμα κι έτσι, όμως, το 3% που συγκέντρωσε η εκλογική συμμαχία «Η επανάσταση συνεχίζεται», ένας συνασπισμός οργανώσεων, ομάδων και χώρων που συμμετείχαν ή προέκυψαν από τις κινητοποιήσεις ήταν αρκετά σημαντικό δεδομένων των αδυναμιών που προαναφέρθηκαν.

Στις προεδρικές εκλογές του 2012, τις πρώτες πολυκομματικές προεδρικές εκλογές, εξελέγη ο υποψήφιος των Αδελφών Μουσουλμάνων Μοχάμεντ Μόρσι, νικώντας τον υποψήφιο του στρατού σε μια ιστορική αναμέτρηση όπου για πρώτη φορά, στην πολυπληθέστερη χώρα του αραβικού κόσμου, εξελέγη πρόεδρος που δεν προέρχεται από τον στρατό αλλά αντίθετα από τον χώρο των ισλαμιστών, που επί δεκαετίες βρίσκονται σε διαμάχη με το στρατιωτικοβιομηχανικό σύμπλεγμα της χώρας, το οποίο είναι ο «πατέρας» του σύγχρονου κοσμικού αιγυπτιακού κράτους. Παρά την οξύτατη πόλωση, μόλις ένας στους τρεις ψηφοφόρους πήρε μέρος στον δεύτερο γύρο, πράγμα που σημαίνει ότι μεγάλο ποσοστό δεν ήθελε ούτε τον υποψήφιο των Αδελφών Μουσουλμάνων ούτε τον εκπρόσωπο του παλιού καθεστώτος. Στις 17 Ιουνίου του ίδιου χρόνου μέσω διατάγματος, ο Μόρσι θα νομοθετήσει απεριόριστες εξουσίες στον εαυτό του. Ξεσηκώνοντας εκτεταμένες και βίαιες διαδηλώσεις. Στις 25 Ιανουαρίου του 2013 θα ξεκινήσει νέος γύρος διαδηλώσεων και συγκρούσεων, με αφορμή την επέτειο 2 χρόνων από την Αιγυπτιακή Επανάσταση απαιτώντας την παραίτηση του Μόρσι. Έπειτα από πραξικόπημα του στρατού με επικεφαλής τον άσπονδο σύμμαχό του, Αλ- Σίσι, το καθεστώς Μόρσι θα ανατραπεί (Tabaar, 2013).

Η αιγυπτιακή επανάσταση δεν προσέφερε μόνο σημαντικές οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές κατακτήσεις αλλά, το σημαντικότερο, διαμόρφωσε και διαπαιδαγόησε επαναστατικά τη νέα γενιά, όχι μόνο στην περιοχή αλλά και σε ολόκληρο τον κόσμο. Οι εμπειρίες της Αιγυπτιακής Επανάστασης έχουν διαμορφώσει πλέον σε συνείδηση στους Αιγύπτιους ότι η διαφύλαξη των κατακτήσεων της Αιγυπτιακής Επανάστασης περνάει μέσα από μια διαρκή διεκδίκηση και ότι τίποτα δεν μπορεί να αλλάξει χωρίς σκληρούς αγώνες. Αυτό φαίνεται από το κύμα σκληρών και

μαζικότερων από του 2011 κινητοποιήσεων που ξέσπασαν αυθόρμητα τον Σεπτέμβριο του 2019 στις μεγαλύτερες πόλεις της Αιγύπτου και απαιτούσαν την πτώση του δικτάτορα Σίσι.

Οι αγανακτισμένοι της πλατείας Συντάγματος

Με την υπογραφή του πρώτου μνημονίου στην Ελλάδα, η συλλογική δράση και τα γεγονότα διαμαρτυρίας μεγεθύνονται εντατικά τόσο ως προς το ποσοτικό τους μέγεθος όσο και ως προς το γεωγραφικό και κοινωνικό τους εύρος. Παρατηρείται μια φάση εντεινόμενου ανταγωνισμού σε όλο σχεδόν το εύρος του κοινωνικού σχηματισμού.

Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι την περίοδο αυτή ανοίγει ένας συγκρουσιακός κύκλος καθώς:

1. Η συλλογική δράση διαχέεται με ταχύτητα από κοινωνικές ομάδες και κοινωνικές κατηγορίες περισσότερο εξοικειωμένες στη γρήγορη είσοδο στο πεδίο των διεκδικητικών αγώνων σε τομείς και ομάδες που εμφανίζονται περισσότερο διστακτικές
2. Οι μορφές διαμαρτυρίας ανανεώνονται γρήγορα
3. Διαμορφώνονται νέες ή τροποποιούνται παλαιότερες νοηματικές πλαισιώσεις της συλλογικής δράσης
4. Οι αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στους διεκδικητές και τις αρχές πυκνώνουν.

Η προδιαγεγραμμένη προσφυγή της χώρας σε διεθνείς και ευρωπαϊκούς θεσμούς για την αντιμετώπιση της κρίσης χρέους θα πυροδοτήσει έναν κύκλο διαμαρτυρίας ο οποίος διαρθρώνεται γύρω από την τομή «μνημόνιο- αντιμνημόνιο». Η συλλογική δράση θα εκφραστεί με δύο τρόπους. Θα οργανωθεί από τις καθιερωμένες συνδικαλιστικές και πολιτικές οργανώσεις, όπου από τον Φεβρουάριο του 2010 μέχρι και την εμφάνιση των Αγανακτισμένων θα σημειωθούν πέντε γενικές απεργίες, οργανωμένες από την ΓΣΕΕ και την ΑΔΕΔΥ με την συμμετοχή να κυμαίνεται από 50.000 μέχρι 250.000 κινητοποιημένων. Κατά την ίδια περίοδο σημειώνονται 79 γεγονότα διαμαρτυρίας πανελλαδικής εμβέλειας, με την γεωγραφική εξάπλωση να γίνεται πιο έντονη κατά το πρώτο εξάμηνο του 2011, όπου και εμφανίζονται οι Αγανακτισμένοι των πλατειών μια πρωτόγνωρη μορφή διαμαρτυρίας για την περίοδο της μεταπολίτευσης στην Ελλάδα (Σερντεδάκης, 2018). Ο όρος αγανακτισμένοι, ο οποίος επικρατεί κυρίως λόγω της επιμονής υιοθέτησης του από τα ΜΜΕ, αποτελεί

μια μετάφραση του όρου «indignados», και μάλλον είναι ελλιπής, σε σύγκριση με τον όρο «κίνημα των πλατειών», ως προς την απόδοση της ψυχοσύνθεσης και των πρακτικών των διαδηλωτών. Ως κίνημα τροφοδοτείται από την πολιτική κουλτούρα που διαμορφώνεται και διαχέεται κοινωνικά με την «εξέγερση του Δεκέμβρη του 2008». Η παραπομπή στον Δεκέμβριο του 2008 οφείλεται στα ποιοτικά χαρακτηριστικά που παρατηρούνται στο «κίνημα των πλατειών» όπως η εναντίωση στο κομματικό σύστημα και στη μεσολάβηση των επίσημων ΜΜΕ, η ευρεία χρήση μη-ιεραρχικών δομών και νέων τεχνολογικών μέσων και κυρίως η προσπάθεια επανανοηματοδότησης του όρου «δημοκρατία» μέσω της απόρριψης του κοινοβουλευτισμού και της υιοθέτησης αμεσοδημοκρατικών δομών οργάνωσης (Σούζας & Ηλιόπουλος, 2018). Η νέα αυτή μορφή διαμαρτυρίας θα σημαδέψει τον συγκρουσιακό κύκλο στην Ελλάδα, συμπυκνώνοντας στη μικρή της διάρκεια τους ταχύτετους μετασχηματισμούς που σημειώνονται στην ελληνική κοινωνία, ως αποτέλεσμα της εφαρμογής των νεοφιλελεύθερης έμπνευσης μνημονίων και των προγραμμάτων ακραίας λιτότητας σε όλο το φάσμα άσκησης και εφαρμογής πολιτικών (Σερντεδάκις, 2018).

Η κινητοποίηση των Αγανακτισμένων της πλατείας Συντάγματος ξεκινάει από τα τέλη Μαΐου, οπότε και εμφανίζονται οι Αγανακτισμένοι, και διήρκεσε μέχρι και τις αρχές Αυγούστου του ίδιου έτους, οπότε οι συγκεντρώσεις θα αρχίσουν να ελαττώνονται σε αριθμούς. Τα γεγονότα Ιουνίου του 2011, που ονομάστηκαν και «Ιουλιανά» του 2011, αποτέλεσαν την κορύφωση αυτού του κινήματος και έχουν τεράστια ιστορική σημασία. Βασικοί σταθμοί είναι οι γιγαντιαίες συγκεντρώσεις από συνολικά περίπου 500.000 ανθρώπους στις 5 Ιουνίου στις πλατείες των μεγάλων πόλεων της χώρας και κυρίως του Συντάγματος, η 24ωρη Γενική Απεργία στις 15 Ιουνίου και η 48ωρη Γενική Απεργία στις 28-29 Ιουνίου (η πρώτη μετά την μεταπολίτευση και η πρώτη στην Ευρώπη μετά το Μάη του 1968), και οι μεγάλες συγκρούσεις που ακολούθησαν στο κέντρο των Αθηνών, κυρίως την δεύτερη ημέρα της 48ωρης Απεργίας, ημέρα αποκλεισμού της Βουλής λόγω της ψήφισης του Μεσοπρόθεσμου Προγράμματος.

Εκατοντάδες χιλιάδες διαδηλωτών συμμετείχαν στην 24ωρη πανεργατική απεργία στις 15 Ιουνίου. Η ΓΣΕΕ και η ΑΔΕΔΥ, υπό την πίεση του κινήματος, αναγκάστηκαν να προκηρύξουν και αυτή την απεργία. Τα καλέσματα των συνδικάτων για τις συγκεντρώσεις ήταν τρία. Στο Πεδίο του Άρεως πραγματοποιήθηκε η συγκέντρωση των ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, η οποία ήταν εξαιρετικά άμαζη, με αποτέλεσμα

μόνο τα πανό της ΓΕΝΟΠ-ΔΕΗ να βρίσκονται κάτω από την εξέδρα. Το ΠΑΜΕ/ ΚΚΕ συγκεντρώθηκε στην Ομόνοια, και μετά από μια σύντομη διαδήλωση και παραμονή στο Σύνταγμα κατευθύνθηκε προς τις Στήλες του Ολυμπίου Διός και στα δρομάκια της Πλάκας, κατευθυνόμενο σε εντελώς διαφορετική κατεύθυνση από τους υπόλοιπους διαδηλωτές. Όπως παρατηρεί ο Σερντεδάκης (2018), το ΚΚΕ, παρά την ισχυρή κομματική του βάση και γείωση σε ποικίλους κοινωνικούς χώρους, «με τη γνωστή του εμμονή να παραπέμπει την υπέρβαση των κοινωνικών προβλημάτων στο επέκεινα της ριζικής ανατροπής του καπιταλισμού», συχνά οριοθετήθηκε σκληρά απέναντι στα ποικίλα εγχειρήματα έκφρασης της δυσαρέσκειας, από τις πράξεις πολιτικής ανυπακοής και τα δίκτυα αλληλεγγύης έως το φαινόμενο των αγανακτισμένων (Σερντεδάκης, 2018). Η επιλογή του να δημιουργήσει μετωπικές οργανώσεις χωρίς να διαμορφώνει παράλληλα ένα περιβάλλον πιθανών συγκλίσεων και συνεργασιών με άλλες κοινωνικές και πολιτικές συσσωματώσεις, το οδήγησε σε μια παράλληλη κίνηση κατά τον συγκρουσιακό κύκλο 2010- 2014 έως και απουσία από το κίνημα των πλατειών παρά εντός και ενισχυτικά του κινήματος, οδηγώντας σε μια σκληρή αντιπαραθετική στάση στις μεγάλες καμπές του κινήματος (με όχημα την ρητορική περί «οργανωμένης ταξικής πάλης» που προβλήθηκε καθ' όλη την περίοδο του συγκρουσιακού κύκλου 2010-2014 και επικυρώθηκε με το 19ο Συνέδριο το 2013). Το Αρχαιολογικό Μουσείο ήταν ο τόπος συγκέντρωσης των πρωτοβάθμιων σωματείων και των πολιτικών οργανώσεων, που πραγματοποίησαν μαζική διαδήλωση με κατεύθυνση την πλατεία Συντάγματος, παραμένοντας εκεί ως τις απογευματινές ώρες προκειμένου να συμβάλουν στον ολοήμερο αποκλεισμό της Βουλής που είχε αποφασίσει η λαϊκή συνέλευση της πλατείας μέσω καλέσματος για συμμετοχή στην απεργία και 24ωρη περικύκλωση του κοινοβουλίου από τις 7 το πρωί.

Πρωτοφανή ήταν τα μέτρα ασφαλείας των αστυνομικών δυνάμεων προκειμένου να αντιμετωπίσουν τους εκατοντάδες χιλιάδες διαδηλωτές. Συνολικά στην Αθήνα αναπτύχθηκαν 32 διμοιρίες των ΜΑΤ, ενώ ο αριθμός των αστυνομικών δυνάμεων έφτασε τις 10.000. Η καταστολή που ακολούθησε ήταν πρωτοφανής με αποτέλεσμα εκατοντάδες τραυματισμένους και με αναπνευστικά προβλήματα, οι οποίοι μεταφέρονταν στα αυτοσχέδια ιατρεία της πλατείας και του μετρό του Συντάγματος.

Στην 48ωρη Γενική Απεργία της 28 και 29 Ιουνίου, η στάση των μηχανισμών καταστολής και των διαδηλωτών ήταν η ίδια με την απεργία της 15^{ης} Ιουνίου εάν όχι μεγαλύτερης έντασης. Ήταν μια καθαρά πολιτική απεργία (όπως και αυτή στις 15

Ιουνίου), καθώς ο στόχος του κόσμου που κατέβηκε στον δρόμο ήταν να μην περάσει το Μεσοπρόθεσμο, να πέσει η κυβέρνηση και συνολικά το πολιτικό σύστημα και να φύγει η Τρόικα. Η απεργία καλέστηκε αλλά βέβαια δεν οργανώθηκε από τη ΓΣΕΕ, ούτε κυρίως από τα διάφορα πρωτοβάθμια σωματεία, παρότι αυτά έπαιξαν ρόλο. Ήταν αποτέλεσμα του κινήματος της πλατείας Συντάγματος, που λειτούργησε ως ένα κέντρο αγώνα (και συνολικά του κινήματος των πλατειών σε όλη την Ελλάδα) και του κεντρικού ρόλου που μπόρεσε να παίξει στο πολιτικό σκηνικό. Μέσα σε αυτό το κίνημα, εργαζόμενοι, άνεργοι και επισφαλείς εργαζόμενοι, φοιτητές, μαθητές, μεσαία στρώματα που πλήττονται από την κρίση, βρέθηκαν στο δρόμο με έναν αδιαμεσολάβητο τρόπο. Ο αριθμός των τραυματιών από την καταστολή που ακολούθησε υπολογίζεται περί τους 700.

Το ραντεβού που δίνεται για τον Σεπτέμβριο σε καμία περίπτωση δε θυμίζει σε όγκο και παλμό τις συγκεντρώσεις της πρώτης και βασικής περιόδου. Κατά τους δύο πρώτους μήνες του φθινοπώρου παρατηρούνται καλέσματα για συγκεντρώσεις, αλλά είναι πλέον φανερό ότι η κινητοποίηση έχει χάσει τον παλμό της. Οι συγκεντρώσεις άρχισαν να ελαττώνονται σταδιακά μέχρι την οριστική έκλειψή τους, όπου και τυπικά αυτή η μεγαλειώδης φάση «τελειώνει» χωρίς να εκπληρώσει τον άμεσο στόχο της: Την αποτροπή της ψήφισης του Μεσοπρόθεσμου Προγράμματος και του Εφαρμοστικού Νόμου. Το κίνημα της 25ης Μάη με την αποκορύφωσή του, τα «Ιουλιανά», αποτέλεσε μια μεγάλη - ίσως και καθοριστική - τομή, που επιτάχυνε όλες τις εξελίξεις στην περίοδο της σκληρότερης μέχρι τότε κρίσης της ελληνικής οικονομίας και πολιτικής σκηνής και διαμόρφωσε νέες εξελίξεις, κρίσιμες και αποφασιστικές για την πορεία των κοινωνικών ανταγωνισμών: Τις κοινωνικές και ιδίως τις πολιτικές μετατοπίσεις και αλλαγές, την κρίση εκπροσώπησης, τις μεταβολές στο εσωτερικό του πολιτικού συστήματος και του κράτους, αλλά και τις αλλαγές στο εσωτερικό της εργατικής τάξης και του εργατικού κινήματος, στη διαμόρφωση της συνείδησης αλλά και των πολιτικών και πρακτικών των «από κάτω». Συγκεκριμένα, το κίνημα αυτό: α) Κατακρήμνισε τα ποσοστά του κυβερνώντος ΠΑΣΟΚ, κάνοντας αδύνατη την παραμονή του στην εξουσία και θέτοντας στην ημερησία διάταξη την πτώση του, β) κατάφερε συντριπτικά πλήγματα στο πολιτικό σκηνικό, όξυνε την πολιτική κρίση με χαρακτηριστικό της περιόδου να αποτελεί η εμφάνιση πολλών μικρών κομμάτων, γ) κατάφερε ισχυρά πλήγματα στο κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο παράδειγμα, δ) προκάλεσε σοβαρά ρήγματα στις σχέσεις του κεφαλαίου με τα μεσαία και κατώτερα αστικά και μικροαστικά

στρώματα και επιπλέον προκάλεσε την προσέγγιση μερικών τέτοιων στρωμάτων με άλλες κοινωνικές ομάδες, όπως εργαζόμενους, άνεργους, φοιτητές κλπ.

Το κίνημα των Αγανακτισμένων δεν ξεπήδησε από το πουθενά. Είναι συνέχεια όλων των προηγούμενων αγώνων, ανεξάρτητα αν το αντιλαμβάνονταν ή όχι οι συμμετέχοντες. Τα γεγονότα του Δεκέμβρη του 2008, όπως και οι αγώνες της προηγούμενης περιόδου, είχαν αφήσει το στίγμα τους, κάτι το οποίο φάνηκε στον τρόπο που εμφανίστηκε και στα χαρακτηριστικά που πήρε το κίνημα των πλατειών. Σε σχέση με το κίνημα των Αγανακτισμένων έχει διαφορές όπως το ότι ήταν από την αρχή μια εξέγερση της νεολαίας, με την πλειοψηφία των εργαζομένων να μην συμμετέχει ενεργά (αν και κράτησε σαφώς στάση συμπάθειας) ενώ δεν εμφανίστηκαν δομές αυτοοργάνωσης που να ευνοούν την συμμετοχή των εργαζομένων (όπως οι λαϊκές συνελεύσεις . στο κίνημα των αγανακτισμένων). Όμως, αυτό το κίνημα- έκρηξη σίγουρα άφησε την παρακαταθήκη του στους ανθρώπους που τρία χρόνια μετά συμμετείχαν στο κίνημα των πλατειών καθώς: α) Απονομιμοποίησε το ρόλο της αστυνομίας στα μάτια της κοινωνίας, β) έφερε στην επιφάνεια όλα τα κοινωνικά προβλήματα, γ) κατέβασε στους δρόμους χιλιάδες, δ) έθεσε κεντρικά πολιτικά ζητήματα στους δρόμους και όχι στο κοινοβούλιο, ε) όξυνε την πολιτική κρίση και επιτάχυνε τις κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές (Σούζας & Ηλιόπουλος, 2018).

Παρά την επικράτηση των νεοφιλελεύθερων κυβερνήσεων και των σκληρών δημοσιονομικών μέτρων νεοφιλελεύθερης έμπνευσης αλλά και των διάφορων εξαγγελιών για την δικαιολόγηση τους και των επιθέσεων απέναντι στα στρώματα που πλήττονταν από τα μέτρα, η επικράτηση των νεοφιλελεύθερων αντιλήψεων εντός της κοινωνίας ήταν αμφίβολη. Ο κατακερματισμός της κοινωνίας γινόταν στο επίπεδο των διάφορων διατάξεων και νόμων αλλά δεν είχε παγιωθεί ως κοινωνική αντίληψη. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί αρχικά λόγω της ταξικής φύσης των μέτρων. Τα μνημονιακά μέτρα για τον περιορισμό του «σπάταλου» δημοσίου αφορούσαν αποκρατικοποιήσεις και ιδιωτικοποιήσεις, την συρρίκνωση της απασχόλησης και αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις και τα εργασιακά καθεστάτα των απασχολούμενων στο δημόσιο τομέα. Στις περισσότερες όμως χώρες όπου επιβλήθηκαν μέτρα δημοσιονομικής αναπροσαρμογής, το μέγεθος του κράτους (μετρούμενο με τις κατά κεφαλήν δημόσιες δαπάνες) έχει αυξηθεί. Όπως το θέτει ο Navaro (2007) «Αυτό που συμβαίνει δεν είναι μια μείωση του κράτους αλλά μάλλον μια αλλαγή στη φύση της κρατικής παρέμβασης – η περαιτέρω ενίσχυση του ταξικού χαρακτήρα του (Navaro, 2007). Υπό αυτό το πρίσμα λοιπόν, οι συλλογικές ταυτότητες συγκροτούνται, έστω πρωτόλεια, στο επίπεδο της

τάξης. Σε αυτό συνηγορεί η εμφάνιση του εργατικού κινήματος στο προσκήνιο του κύκλου διαμαρτυρίας στην Ελλάδα. Σε επίπεδο αιτημάτων, οργάνωσης και συμμετοχής το εργατικό κίνημα έκανε εμφανέστατη την παρουσία του, σε μερικές περιπτώσεις κυριαρχώντας ολοκληρωτικά επί άλλων μορφών και υποκειμένων διαμαρτυρίας. Αυτό δεν εκφράστηκε όμως κατά κύριο λόγο μέσω της επίσημης συνδικαλιστικής ηγεσίας εξαιτίας των δομικών προβλημάτων του συνδικαλιστικού κινήματος που είναι ήδη παρόντα πριν το 2010: διαρκώς μειούμενη συνδικαλιστική πυκνότητα, γραφειοκρατικοποίηση, αδυναμία προσέγγισης των νέων και των μεταναστών, κατακερματισμένη οργανωτική δομή. Η συνδικαλιστική ηγεσία εμφανίζεται κοινωνικά απομονωμένη (Βογιατζόγλου, 2018). Σε αυτά τα προβλήματα έρχεται να προστεθεί η ενίσχυση της κρατικής μονομέρειας στην επιβολή των μέτρων λιτότητας λόγω της «κατάστασης έκτακτης ανάγκης» που προκάλεσε η κρίση, όπως επικαλούνταν συχνά οι κυβερνήσεις. Αυτό οδήγησε στον περιορισμό των πόρων και των δυνατοτήτων των συνδικάτων να επηρεάσουν ή να αλλάξουν τις πολιτικές λιτότητας (Καρακιουλάφη, 2018).

Τα αιτήματα που εκφράζονται απευθύνονται πρώτα και κύρια στην κυβέρνηση. Αυτό συμβαίνει αφενός λόγω της κεντρικής επιβολής των μέτρων λιτότητας, αφετέρου λόγω της πολιτικοποίησης της σύγκρουσης και της «συγκεντροποίησής» της γύρω από την κεντρική πολιτική σκηνή. Έτσι, οι κινητοποιήσεις δεν λαμβάνουν έναν αμιγώς εργατικό χαρακτήρα, παρά το έντονη παρουσία εργαζομένων (Βογιατζόγλου, 2018). Το πλήθος των συγκεντρωμένων χαρακτηρίζεται από μια μεγάλη ετερογένεια. Δεν συγκροτείται ως ενιαίο σώμα καθώς διακηρύσσει την εναντίωση του στις μεσολαβήσεις της μεταπολίτευσης, αποκλείοντας κοινοβουλευτικά και εξωκοινοβουλευτικά κόμματα, σύμβολα και σημαίες (Δουζίνας, 2011). Εντός της πλατείας Συντάγματος γίνεται η προσπάθεια να συσταθούν οι συγκεντρωμένοι ως κοινότητα. Λειτουργούν αυτοσχέδια ιατρεία, συλλογικές κουζίνες, γίνονται πολιτισμικές και άλλες εκδηλώσεις. Δημιουργούνται ομάδες καθαριότητας, περιφρούρησης ακόμα και ομάδες επίλυσης εσωτερικών διαφορών. Σε αντιπαραβολή προς την αυτονόμηση των κέντρων λήψης αποφάσεων, οι συλλογικοί δρώντες επιλέγουν να δημιουργήσουν δομές οριζόντιας αμεσοδημοκρατικής οργάνωσης (Ιακωβίδου, 2018).

Το κίνημα Occupy Wall Street

Στις ΗΠΑ, το κίνημα «Occupy Wall Street» (Καταλάβετε τη Γουόλ Στρητ, OWS) κάνει την πρώτη του εμφάνιση με την συγκέντρωση 20.000 διαδηλωτών μπροστά από τη Γουόλ Στρητ, ενάντια στις τράπεζες και τις μειώσεις των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων. Το κίνημα «Occupy Wall Street» ή όπως ονομάστηκε κατά την εξέλιξή του «Είμαστε το 99%», δυνάμωνε και μαζικοποιούταν καθημερινά όχι μόνο στη Ν. Υόρκη αλλά και σε εκατοντάδες άλλες πόλεις των ΗΠΑ (Όστιν, Τενεσί, Σικάγο, Ντένβερ, Καλιφόρνια, Φλόριντα, Βοστόνη, Ουάσιγκτον, Όκλαντ, Χιούστον, Σικάγο, Σαν Φρανσίσκο κ.α.). Στις 17 Σεπτεμβρίου, έγινε κάλεσμα για κατάληψη της Γουόλ Στρητ, μεταξύ άλλων από τους «Anonymous» (μια ομάδα που οργανώνει κυβερνοεπιθέσεις σε κρατικούς στόχους και σε επιχειρήσεις, εκθέτοντας δεδομένα τους στο διαδίκτυο ή καταστρέφοντας ιστοσελίδες τους) και από την ομάδα του περιοδικού «AdBusters» από τον Καναδά (ομάδα με στόχο την ανάδειξη του άκρατου καταναλωτισμού μέσα από την τροποποίηση συμβόλων του, λογότυπων εταιρειών κλπ. και άλλες δράσεις). Την κατάληψη υποστήριξε η ιστοσελίδα Wikileaks, με παρουσία του βαν της ήδη από την πρώτη μέρα, η «Γενική Συνέλευση της Νέας Υόρκης» και η ομάδα «ΗΠΑ- Μέρα Οργής».

Το κίνημα OWS αποτελούταν ως επί το πλείστον από ανθρώπους που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας, άνεργους, ελαστικά εργαζόμενους, ακτιβιστές, καλλιτέχνες, φοιτητές, χαμηλόμισθους που πετάγονται έξω από τα σπίτια τους, δεν έχουν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και δεν μπορούν να επιβιώσουν λόγω χρεών σε ασφαλιστικές εταιρίες και σε τράπεζες. Στα καλέσματα ανταποκρίθηκαν μεγάλα συνδικάτα (δάσκαλοι, μεταφορές της Ν. Υόρκης, από τους κλάδους της υγείας, της μεταλλουργίας, των οικοδομών, της αυτοκινητοβιομηχανίας), ακόμα και μέλη της μεγαλύτερης συνδικαλιστικής συννομοσπονδίας AFL-CLO. Η πίεση της βάσης -που είδε μια ευκαιρία να βγάλει στο προσκήνιο την εργατική «ατζέντα» και να χτίσει μια αγωνιστική συμμαχία με άλλα πληττόμενα στρώματα, όσα δηλαδή δεν μπορούσε να κάνει με την πολιτική της πλειοψηφίας των συνδικαλιστικών ηγεσιών, που κατευθυνόταν στην άσκηση πίεσης στο Δημοκρατικό Κόμμα- ήταν καθοριστική ώστε τα συνδικάτα να υποστηρίξουν το κίνημα (Hardt & Negri, 2011).

Οι αμερικάνοι «αγανακτισμένοι» δήλωναν ότι εξέφραζαν το 99% των πολιτών, που δεν αντέχουν άλλο να τους ληστεύει το 1%, και οργάνωναν καταλήψεις πλατειών, μαχητικές διαδηλώσεις και κινητοποιήσεις έξω από τα σπίτια στελεχών πολυεθνικών

εταιριών, όπως ο πρόεδρος της Γκόλντμαν Σακς Λόιντ Μπλάνκφειν, ακυρώνοντας την ομιλία του σε κολέγιο της Ν. Υόρκης, ο Ρούπερτ Μέρντοκ της Νιούζ Κορπ και ο διευθύνων σύμβουλος της Τζέι Πι Μόργκαν Τζέιμι Ντάιμον. Στα αιτήματά τους περιλαμβανόταν η απαγόρευση εξώσεων και απολύσεων, το να παρθούν πίσω τα νεοφιλελεύθερα μέτρα «εξόδου από την κρίση», να φορολογηθεί το κεφάλαιο, η αντιμετώπιση της ανεργίας, το σταμάτημα των διώξεων συνδικαλιστών και μεταναστών. Επιπλέον, απαιτούσαν την κατάργηση της θανατικής ποινής, κοινωνική δικαιοσύνη, δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη για όλους, αλλαγή της μεταναστευτικής πολιτικής, ανεξάρτητη ενημέρωση και δίκαιο τραπεζικό σύστημα (Appel, 2014).

Οι διαδηλωτές είχαν εγκατασταθεί στο πάρκο Zuccotti δίπλα στη Γουόλ Στρητ, μετονομάζοντας το σε Πλατεία Ελευθερίας. Σε αντίθεση με τις κινητοποιήσεις στις άλλες χώρες, στις ΗΠΑ, το πάρκο που είχε επιλεγεί δεν αποτελούσε κάποια κεντρική πλατεία ή γνωστό σημείο συνάντησης. Οι λόγοι που επιλέχθηκε ήταν συμβολικοί, αφενός λόγω της γειτνίασης του με την καρδιά του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος, και αφετέρου λόγω του ιδιοκτησιακού καθεστώτος του πάρκου. Το πάρκο αποτελούσε ιδιωτική ιδιοκτησία (με ότι αυτό συνεπάγεται, κυρίως δηλαδή τη φύλαξη του από εταιρείες security) που είχε παραχωρηθεί προς δημόσια χρήση. Έτσι, η κατάληψη του αποτελούσε και μορφή επαν οικειοποίησης του δημόσιου χώρου (Jensen & Bang, 2013).

Οι διαδηλωτές πραγματοποιούσαν λαϊκές συνελεύσεις 2 φορές τη μέρα, ενώ είχαν συγκροτήσει διάφορες μορφές αυτοόργανωσης όπως ομάδα νομικής βοήθειας, ταμείο αλληλεγγύης και οικονομικής ενίσχυσης, ομάδα υγιεινής του χώρου, διεξήγαγαν συζητήσεις για εργατικά και οικονομικά ζητήματα και εξέδιδαν εφημερίδα. Η πυκνή ανθρώπινη αλληλεπίδραση στο πάρκο είχε έντονα στοιχεία πολιτικοποίησης και ριζοσπαστικοποίησης. Ομάδες φτιάχνονταν και διαλύονταν στη διάρκεια μιας ημέρας, καθώς οι άνθρωποι διεκπεραίωναν εργασίες για την ομαλή λειτουργία του χώρου και κατόπιν οργάνωναν θυελλώδεις πολιτικές συζητήσεις (Ιακωβίδου, 2018). Οι αποφάσεις λαμβάνονταν μέσω της ψήφισης προτάσεων, μέσα από μια διαδικασία που είχε σαν στόχο να κάνει την συνέλευση όσο το δυνατόν πιο προσιτή σε όλους: το λόγο έπαιρναν πρώτα οι λιγότερο έμπειροι σε αυτές τις διαδικασίες, οι πιο συνεσταλμένοι ή εκείνοι που ανήκαν σε περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες. Πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα, όπως το θέτει η Appel (2014), έλαβε χώρα η δημιουργία μιας εκτεταμένης και διευρυνόμενης οικονομικής φαντασίας στις διάφορες

τοποθεσίες που εμφανίστηκε το Occupy Wall Street, με την δημιουργία «εναλλακτικής τραπεζικής» (alternate banking) σε μια προσπάθεια να προβληθεί ένα αντιπαράδειγμα εντός της παγκόσμιας μητρόπολης του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Έτσι, πέρα από ένα εναλλακτικό πολιτικό κέντρο, εμφανίζεται η προσπάθεια δημιουργίας δομών ενός εναλλακτικού οικονομικού κέντρου με τους περιορισμούς και τα όρια που τίθενται σε ένα τέτοιο εγχείρημα εντός ενός αυστηρά ιεραρχημένου παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού και παραγωγικού συστήματος. Αναγνωρίζοντας αυτά τα όρια, η Appel τονίζει τις δυναμικές που εμφανίζονται μέσα στο κίνημα Occupy Wall Street, που επιτρέπουν μια δημιουργικότητα στους κινηματικούς δρώντες που φτάνει έως τη σκέψη του ξεπεράσματος του υπάρχοντος οικονομικού συστήματος.

Από την έναρξη του κινήματος, η αντιμετώπιση του κράτους, της κυβέρνησης, των ΜΜΕ και της αστυνομίας ήταν να αποκλείσουν την πρόσβαση του από τα μεγάλα ΜΜΕ και να αποκρύψουν την ύπαρξη του, ποντάροντας στην αρχικά μικρή του μαζικότητα. Όσο το κίνημα δυνάμωνε, αντιμετωπίστηκε με βίαιη καταστολή και κατασυκοφάντηση. Αποκορύφωμα της μεγάλης σε ένταση αστυνομικής καταστολής ήταν η σύλληψη πάνω από 700 διαδηλωτών στη γέφυρα του Μπρούκλιν, την οποία επιχείρησαν να καταλάβουν. Η κυβέρνηση έφτασε να επιβάλλει στις εταιρείες τηλεπικοινωνιών και διαδικτύου την παρέμβαση στη λειτουργία των συστημάτων τους, προκειμένου να σταματήσει να συζητιέται στο διαδίκτυο οτιδήποτε αναφερόταν στο κίνημα. Ακολούθησε δηλαδή την ίδια τακτική όπως και κατά τη διάρκεια της αιγυπτιακής επανάστασης, όπου η θυγατρική της Βόνταφον μπλόκαρε τις επικοινωνίες των εξεγερμένων της πλατείας Ταχρίρ, ενώ το δίκτυό της χρησιμοποιούνταν για τη μαζική αποστολή μηνυμάτων υπέρ του Μουμπάρακ, όπως επίσης και στην περίπτωση της Κίνας εταιρείες όπως η Google και η Yahoo συνεργάζονταν με το καθεστώς για να μπλοκάρουν συγκεκριμένες ιστοσελίδες αλλά για την παροχή στοιχείων των χρηστών τους στην κυβέρνηση, παρότι αυτό μπορούσε να οδηγήσει στη σύλληψη ή ακόμη και την εκτέλεσή τους (Gerbaudo, 2014).

Το OWS ήταν σαφέστατα επηρεασμένο και εμπνεόταν από τα κινήματα της λεγόμενης Αραβικής Άνοιξης (Αίγυπτος, Τυνησία) και από τους «αγανακτισμένους» της Ισπανίας, της Ελλάδας κλπ. Δεν προήλθε από καμία παρθενογένεση αλλά αποτέλεσε συνέχεια των αντιπολεμικών κινήματων του '60, του αντιπαγκοσμιοποιητικού κινήματος, με αποκορύφωμα τις διαδηλώσεις ενάντια στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου το Νοέμβρη του 1999 στο Σιάτλ και των νεότερων κινήματων των αρχών του 2000 ενάντια στον πόλεμο στο Ιράκ και στο Αφγανιστάν.

Παρά την λογοκρισία των ΜΜΕ για την αποσιώπησή τους από το ξέσπασμα της κρίσης του 2008 έως και το 2010, όπου και ξέσπασε το κίνημα Occupy Wall Street, οι ΗΠΑ είχαν κατακλυστεί από ένα κύμα κινητοποιήσεων, που δραστηριοποιούσε σημαντικούς αριθμούς διαδηλωτών: το κίνημα ενάντια στην εγκατάσταση του αγωγού Keystone XL, αγώνες για τα δικαιώματα των μεταναστών, απεργίες πείνας και κινητοποιήσεις στις φυλακές για τα δικαιώματα των φυλακισμένων- αλλά και πολλοί εργατικοί αγώνες, όπως η απεργία των εργαζομένων στις συγκοινωνίες της Ν. Υόρκης, σε κλάδους όπως η υγεία και τα λιμάνια, η απεργία για την υπογραφή σύμβασης από 45.000 τεχνικούς της τηλεπικοινωνιακής εταιρίας Verizon και η εργατική έκρηξη στο Γουισκόνσιν, ενάντια στην κατάργηση των συλλογικών συμβάσεων, που έφτασε και μέχρι την κατάληψη του τοπικού κυβερνείου (Calhoun, 2013).

Όπως και τα περισσότερα κινήματα «αγανακτισμένων», στο OWS δεν κυριάρχησε μια ενιαία και συμπαγής κατεύθυνση- καθιστώντας το εύφορο έδαφος για την εμφάνιση πληθώρας πολιτικών αντιλήψεων και οργανώσεων με ετερογενείς κατευθύνσεις από αναρχικές και ελευθεριακές πολιτικές μέχρι οργανώσεων που βρίσκονταν στις παρυφές του Δημοκρατικού κόμματος, οι οποίες και είχαν την πιο συμπαγή συγκρότηση και αντίστοιχους πόρους, δίνοντας τους την δυνατότητα να στρέφουν το κίνημα στα κανάλια της εκλογικής ενίσχυσης των Δημοκρατικών- χωρίς αυτό απαραίτητα να σημαίνει ότι το πετύχαιναν.

Όσον αφορά τα άμεσα αιτήματά του το κίνημα Occupy Wall Street κατάφερε κάποιες μικρές νίκες. Το χρηματοπιστωτικό σύστημα δεν λύγισε, αλλά υποχώρησε σε κάποια σημεία, εάν και ελάχιστα. Κάτω από πίεση, ορισμένες τράπεζες- κολοσσοί απέσυραν ορισμένες προμήθειες και, υπό την πίεση των τοπικών ομάδων διαμαρτυρίας, επαναδιαπραγματεύτηκαν τα στεγαστικά δάνεια και αντέστρεψαν ορισμένες κατασχέσεις. Ορισμένοι δημόσιοι αξιωματούχοι δήλωσαν τη δέσμευσή τους στη δημόσια χρηματοδότηση των προεκλογικών εκστρατειών ή σε έναν ειδικό φόρο «εκατομμυριούχων», κάτι το οποίο τελικά δεν έγινε, όπως αποδείχτηκε στη συνέχεια καθώς το κίνημα δεν είχε την ανθεκτικότητα και την αντοχή ώστε να στηρίξει μια πολιτική εκστρατεία που θα καθιστούσε αυτές τις υποσχέσεις δεσμευτικές. Ελλείψει εκτεταμένης στρατηγικής, έμπειρων δικτύων και σταθεροποιητικής οργανωτικής δομής, το Occupy δεν μπόρεσε να σταχυολογήσει τις μικρές νίκες σε δράση που θα ξεκλείδωνε μακροπρόθεσμες δυνατότητες. Ωστόσο, άλλαξε το πολιτικό σκηνικό, και τοποθέτησε το κίνημα στη δημόσια συνείδηση ως ένα εργαλείο κοινωνικής αλλαγής, μια πλατφόρμα για τη δημιουργία μελλοντικών κινήματων (Gitlin, 2013). Αποτέλεσε

συνέχεια μια σειράς αγώνων που δείχνουν την προσπάθεια της εργατικής τάξης και των «από κάτω» στις ΗΠΑ να ξαναβγούν στο προσκήνιο και να διεκδικήσουν το σταμάτημα της διαρκούς νεοφιλελεύθερη πορείας, μιας προσπάθειας αναγέννησης του εργατικού κινήματος των ΗΠΑ που διαρκεί μέχρι και σήμερα.

5) Συγκριτική μελέτη των κινημάτων

Την περίοδο 2010- 2014, μεγάλες διαμαρτυρίες εμφανίστηκαν με αυξανόμενη συχνότητα στον κόσμο, με μια ιδιαίτερα αξιοσημείωτη αύξηση τα πρώτα δύο χρόνια, μέχρι και το 2012, με το μεγάλο πλήθος διαμαρτυριών στον αραβικό κόσμο το 2011 να αποτελούν το αποκορύφωμα. Η αύξηση των διαμαρτυριών αγγίζει πολλές περισσότερες χώρες από το κύμα που εμφανίστηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στις αρχές της δεκαετίας του 1990, φτάνει σε κάθε περιοχή του κόσμου και επηρεάζει όλο το φάσμα των πολιτικών συστημάτων. Τα πολλά διαφορετικά γεγονότα διαμαρτυρίας συχνά μοιάζουν και επηρεάζουν το ένα το άλλο. Έχουν σημειωθεί ισχυρές περιφερειακές μεταδοτικές επιπτώσεις που σχετίζονται με διαδηλώσεις, ειδικά στον αραβικό κόσμο. Η μετάδοση μερικές φορές φτάνει πολύ πέρα από συγκεκριμένες περιοχές, με τους διαδηλωτές σε μια ήπειρο να έχουν σαφώς επηρεαστεί από διαδηλώσεις που λαμβάνουν χώρα σε άλλες ηπείρους. Εκ πρώτης όψεως φαίνεται ότι οι διάφορες διαμαρτυρίες έχουν ωθηθεί από πολύ διαφορετικές κινητήριες δυνάμεις και ότι δεν κυριαρχεί κανένας αιτιολογικός παράγοντας. Αυτό που χαρακτηρίζει φαινομενικά το κύμα διαμαρτυρίας είναι εν μέρει αντανάκλαση της κούρασης των πολιτών με τη διαφθορά, εν μέρει μια κληρονομιά της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης και εν μέρει μια ευρεία απόρριψη της οικονομικής λιτότητας. Επιπλέον, φαίνεται ότι πολλές κινητήριες δυνάμεις είναι συχνά παρούσες σε οποιοδήποτε ξέσπασμα διαμαρτυριών. Πολυάριθμες πολιτικές, οικονομικές, τεχνολογικές και άλλες αλλαγές των τελευταίων δεκαετιών δρουν ενισχυτικά στην άνοδο των διαδηλώσεων. Τέτοιες αλλαγές περιλαμβάνουν την επικράτηση του παραδείγματος της φιλελεύθερης δημοκρατίας, τη διάδοση της αντίληψης ότι είναι αναγκαία η κυβερνητική λογοδοσία, την ανάπτυξη τόσο της έννοιας όσο και της πρακτικής του ανεξάρτητου πολιτικού ακτιβισμού, τη διάδοση των τεχνολογιών επικοινωνίας, την ανάπτυξη νέων μεσαίων τάξεων σε ορισμένες κοινωνίες και την αυξανόμενη καθίζηση και τις πιέσεις στις υπάρχουσες μεσαίες τάξεις σε άλλες. Ωστόσο, κανένας από αυτούς τους παράγοντες δεν αποτελεί τη γενεσιουργό αιτία του κύματος διαμαρτυρίας. Τα γεγονότα του συγκρουσιακού κύκλου 2010-2014 είναι αποτέλεσμα μιας σύνθεσης δομικών αιτιών και φαινομένων (Carothers & Young, 2015).

Οι περιπτώσεις που αναλύθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, επιλέχθηκαν ως οι πιο αντιπροσωπευτικές της περιόδου που μελετάται στην παρούσα εργασία. Οι τρεις περιπτώσεις, πέραν της κοινής χρονικής περιόδου που εμφανίζονται μοιράζονται επίσης κοινές διεθνείς εκστρατείες, αμοιβαίες δηλώσεις στήριξης και αλληλεγγύης

αλλά και την χρήση παρόμοιων μέσων διαμαρτυρίας, πράγμα το οποίο μας επιτρέπει να μιλάμε για ένα παγκόσμιο κύμα αγώνων, με λίγο-πολύ κοινούς στόχους. Η πρώτη περίπτωση, το κίνημα της πλατείας Ταχρίρ, ίσως το μόνο νικηφόρο με την έννοια ότι πετυχαίνει καθαρά το στόχο του, αυτόν της ανατροπής της κυβέρνησης του Χόσνι Μουμπάρακ, εξελίσσεται σε μια χώρα όπου η νεοφιλελεύθερη διαχείριση μαζί με την οικονομική εξάρτηση κυρίως από τις ΗΠΑ έχει δημιουργήσει ένα μείγμα δικτατορικής διακυβέρνησης και φτωχοποίησης για την πλειοψηφία του πληθυσμού. Η δεύτερη περίπτωση, εμφανίζεται στην Ελλάδα, μια χώρα όπου δεσμεύεται από την κρίση χρέους και επιβάλλονται μια σειρά αυστηρών, ρητών και επισήμως διατυπωμένων προϋποθέσεων για την χορήγηση οικονομικής στήριξης μέσω των Μνημονίων, όπου οποιαδήποτε έννοια λαϊκής κυριαρχίας και πολιτικής παραμερίζεται μέσω Πράξεων Νομοθετικού Περιεχομένου και ογκωδών νομοθετημάτων υπό την πίεση των νόμων της αγοράς και των δανειακών δεσμεύσεων. Τέλος, η τρίτη περίπτωση, το κίνημα του Occupy Wall Street, εμφανίζεται μέσα στην καρδιά του χρηματοπιστωτικού συστήματος, εκεί που ξεσπάει η κρίση του 2008 μέσω της κατάρρευσης της φούσκας των ενυπόθηκων δανείων των ακινήτων, σε μια χώρα όπως οι ΗΠΑ όπου οι οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες λαμβάνουν φαραωνικές διαστάσεις. Οι περιπτώσεις παρατίθενται με βάση το χρόνο που εμφανίζονται και την έκταση που λαμβάνουν.

Φυσικά, αυτά τα γεγονότα εκτυλίχθηκαν σε συγκεκριμένα τοπικά πλαίσια. Ωστόσο, εμφανίστηκαν επίσης μέσα σε ένα συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο, μετά από αυτό που ονομάστηκε «Αραβική Άνοιξη», που ξεκίνησε στην Τυνησία τον Δεκέμβριο του 2010. Παρόλα αυτά, τίθεται το ερώτημα εάν αυτό επαρκεί ώστε να γίνει μια σύγκριση μεταξύ των κινήματων και να βρεθεί μια κοινή συνισταμένη. Ενώ πολλοί ερευνητές κάνουν την σύγκριση και εντάσσουν τα κινήματα αυτά σε έναν κοινό κύκλο διαμαρτυρίας (Della Porta & Mattoni 2014) και κάνουν συγκρίσεις (Ancelovici κ.α., 2016), άλλοι ερευνητές τοποθετούν τα κινήματα αυτόνομα και ανεξάρτητα μεταξύ τους (Gitlin, 2013· Fominaya, 2014). Οι McAdam, McCarthy και Zald (1996) συνθέτουν ένα σύνολο τριών παραγόντων για την ανάλυση της εμφάνισης και της ανάπτυξης κοινωνικών κινήματων/επαναστάσεων. Αυτοί οι τρεις παράγοντες είναι: 1) η δομή των πολιτικών ευκαιριών και των περιορισμών που αντιμετωπίζει το κίνημα, 2) οι μορφές οργάνωσης (ανεπίσημες αλλά και επίσημες), διαθέσιμες στους εξεγερμένους, και 3) οι συλλογικές διαδικασίες ερμηνείας, απόδοσης και κοινωνικής κατασκευής που μεσολαβούν μεταξύ ευκαιρίας και δράσης. Οι πολιτικές ευκαιρίες και

οι περιορισμοί που αντιμετωπίζει ένα κίνημα, έγκειται στην αλληλεπίδραση μεταξύ κινήματος και καθιερωμένης πολιτικής προσπαθώντας να εξηγήσουν αφενός την εμφάνιση ενός συγκεκριμένου κοινωνικού κινήματος με βάση τις αλλαγές στη θεσμική δομή ή τις άτυπες σχέσεις εξουσίας ενός δεδομένου εθνικού πολιτικού συστήματος και αφετέρου την εμφάνιση ενός συγκεκριμένου κοινωνικού κινήματος με βάση τις αλλαγές στη θεσμική δομή ή τις άτυπες σχέσεις εξουσίας ενός δεδομένου εθνικού πολιτικού συστήματος. Οι μορφές οργάνωσης αναφέρονται στα συλλογικά μέσα, άτυπα αλλά και επίσημα, μέσω των οποίων οι άνθρωποι κινητοποιούνται και συμμετέχουν σε συλλογική δράση και η εξέταση τους επιτρέπει την σύγκριση των «οργανωτικών υποδομών» σε μια δοσμένη χώρα τόσο για την καλύτερη κατανόηση των ιστορικών προτύπων κινητοποίησης όσο και για την πρόβλεψη των μελλοντικών κινήσεων που είναι πιθανό να προκύψουν· τον προσδιορισμό της σχέσης μεταξύ της οργανωτικής μορφής και του τύπου του κινήματος· και την αξιολόγηση της επίδρασης τόσο των κρατικών δομών όσο και του εκάστοτε εθνικού «οργανωτικού πολιτισμού» στη μορφή που παίρνουν τα κινήματα σε μια δεδομένη χώρα. Τέλος, οι νοηματικές πλαισιώσεις, δηλαδή το σύμπλεγμα συλλογικής απόδοσης και κοινωνικής κατασκευής που συνθέτουν την κοινωνική ψυχολογική δυναμική επιτρέπουν την κατανόηση των συνειδητών στρατηγικών προσπαθειών από ομάδες ανθρώπων να δημιουργήσουν κοινές αντιλήψεις για τον κόσμο και τους εαυτούς τους που νομιμοποιούν και παρακινούν τη συλλογική δράση (McAdam, McCarthy & Zald, 1996). Οι παραπάνω ταξινομήσεις επιτρέπουν μια πρώτη συγκριτική προσέγγιση των κινήματων που παρουσιάζονται στην παρούσα εργασία.

Παγκόσμιο κύμα αγώνων

Το πρώτο πράγμα που γίνεται αντιληπτό όταν ξεκινάει η σύγκριση των τριών κινήματων που παρουσιάζονται είναι ο κοινός χρόνος στον οποίο εμφανίζονται. Η συγχρονικότητα των κινήματων δεν αρκεί για να τα εντάξει σε έναν κοινό συγκρουσιακό κύκλο καθώς η τυχαιότητα καθιστά αμέσως το επιχείρημα ανίσχυρο. Στη θεωρία των κοινωνικών κινήματων, μέσω της έννοιας της διάχυσης γίνεται η προσπάθεια να εξηγηθεί η ενίσχυση και η εξάπλωση ενός κοινωνικού κινήματος. Οι Οϊκονομακίς και Roos (2016) ερμηνεύουν την εμφάνιση των κοινωνικών κινήματων της περιόδου 2010- 2014 διακρίνοντας, αντί για μια σειρά αντιγραφικών κινήματων που απλώς μιμούνται τις ιδέες και τις πρακτικές κάποιου πιο καινοτόμου κινήματος «πρωτοπορίας» αλλού, κοινές δομικές συνθήκες μεταξύ καθενός από τα τοπικά

πλαίσια αλλά και ιστορικές συνέχειες εντός τους. Ο συνδυασμός των κοινών δομικών συνθηκών και των προϋπαρχόντων ακτιβιστικών δικτύων και της εμπειρίας του επιμέρους τοπικού κινήματος διαμορφώνει τις δυνατότητες κινητοποίησης, οι οποίες με τη σειρά τους μπορούν να πραγματοποιηθούν μέσω της έμπνευσης που παρέχουν επιτυχημένα κινήματα αλλού. Εδώ χρειάζεται να σημειωθεί ότι επιτυχημένο κίνημα δεν σημαίνει ότι επιτυγχάνει τους διακηρυγμένους αντικειμενικούς στόχους του, αλλά ότι πετυχαίνει την άμεση κινητοποίηση μεγάλων μερίδων του πληθυσμού υπό έναν κοινό στόχο. Τα κοινωνικά κινήματα μπορούν κάλλιστα να αντλούν έμπνευση από κινήματα που προηγήθηκαν εντός των χωρών τους, καθώς και από την άμεση έμπνευση που παρέχεται από συνεχιζόμενες κινητοποιήσεις αλλού. Όλα αυτά δείχνουν πώς η γραμμική έννοια της διάχυσης, που εκτείνεται από τον πομπό ενός αντικειμένου στον αποδέκτη του, μπορεί να παραβλέπει μια πολύ βασική συναισθηματική διαδικασία με την οποία τα κινήματα απλώς εμπνέονται να αναλάβουν δράση από τις (αντιληπτές) επιτυχίες ενός άλλου κινήματος. ενώ πάντα βασίζεται στην τοπική εμπειρία και δίκτυα για την κινητοποίηση μεγάλων ομάδων ανθρώπων (Oikonomakis & Roos, 2016).

Τα τρία κινήματα μοιράζονται κοινές μορφές διαμαρτυρίας και οργάνωσης, διαφορετικές εκδοχές του ίδιου εγχειρήματος. Ελεύθερες βιβλιοθήκες, αυτοσχέδια ιατρεία, συλλογικές κουζίνες, εναλλακτικά μέσα ενημέρωσης, χώρους παροχής νομικής στήριξης εμφανίζονται με διαφορετικό τρόπο και στις τρεις πλατείες, όπου οργανώνονται ομάδες καθαριότητας, ασφαλείας ή περιφρούρησης και επικοινωνίας, φτάνοντας ακόμα και στη δημιουργία άτυπης φυλακής στη πλατεία Ταχρίρ για τον περιορισμό των φαινομένων κλοπών που εμφανίζονταν ή δομές εναλλακτικής τραπεζικής στο πάρκο Zuccotti. Οι ομάδες αυτές, μικρές και εξαιρετικά οργανωμένες έδρασαν μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της βασικής μορφής έκφρασης των τριών κινήματων, την κατάληψη των πλατειών. Η κατάληψη αποτέλεσε μια μορφή δράσης, ταυτόχρονα όμως σηματοδότησε ένα νέο τρόπο ύπαρξης, μια προβολή της επιθυμητής κατάστασης πραγμάτων. Αποτέλεσαν χώροι δημοκρατικοί και αντιεραρχικοί, χώροι που προήγαγαν τη διαφορετικότητα και την πολιτισμική πολυμορφία και αρνούσαν τους αποκλεισμούς, χώροι που διαμόρφωσαν άμεσα σχέσεις ισότητας και ελευθερίας. Αναπαρέστησαν ένα νέο κόσμο, ενδυναμώνοντας τη βούληση και τη θέληση των δρώντων, καθώς το μέλλον που οραματίζονταν δεν φάνταζε τόσο μακρινό. Οι κινητοποιήσεις είχαν έντονα το στοιχείο της αυτοοργάνωσης αποτελώντας συστατικά στοιχεία της ταυτότητας των διαδηλωτών και εμφανίστηκε σε όλες τις πλατείες είτε ως εγγενές χαρακτηριστικό των πιο δραστήριων κομματιών των κινητοποιήσεων,

ιδιαίτερα στο δυτικό κόσμο, είτε ως εξωτερική αναγκαιότητα, όπως συνέβη στην περίπτωση της Αιγύπτου. Εμφανίστηκαν λαϊκές συνελεύσεις που συνεδρίαζαν οριζόντια και προσέδιδαν στους συμμετέχοντες ένα αίσθημα λήψης αποφάσεων. Τέλος, πρέπει να γίνει μια αναφορά στο ρόλο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, στα οποία αποδόθηκε ο ρόλος της οργάνωσης των κινημάτων, όμως ο ρόλος τους ήταν δευτερεύων και συμπληρωματικός καθώς τα κοινωνικά δίκτυα, οι συμμετοχικές διαδικασίες και η πρόσωπο με πρόσωπο επαφή αποδείχθηκαν κεντρικοί και πολύ πιο σημαντικοί παράγοντες στην οργάνωση της διαμαρτυρίας (Ιακωβίδου, 2018).

Οι Dufour, Nez και Ancelovici (2016) διακρίνουν τρία χαρακτηριστικά που αποτελούν τη νοηματική πλαισίωση για την εμφάνιση των διαδηλώσεων μετά το 2010. Παρά τις τοπικές τους ιδιαιτερότητες και τα διαφορετικά ονόματα και τις ετικέτες που έχουν χρησιμοποιήσει οι ακτιβιστές για να τα περιγράψουν, πρώτον, όλες αυτές οι κινητοποιήσεις καταγγέλλουν τη συγκέντρωση πλούτου και την αύξηση της εισοδηματικής ανισότητας σε βάρος της συντριπτικής πλειοψηφίας των ανθρώπων, του λεγόμενου «99%». Επίσης, όλοι προέβαλαν μια κριτική στους κυρίαρχους θεσμούς και την αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Πέρα όμως από τις συζητήσεις και τα νοηματικά πλαίσια των δρώντων, είναι σημαντικό να εξεταστεί το ιδιαίτερο δομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο προέκυψαν αυτά τα κινήματα (η οικονομική κρίση) και να καθοριστεί ο τρόπος με τον οποίο προκάλεσε και διαμόρφωσε την κινητοποίηση. Δεύτερον, οι επικρίσεις που απευθύνονται στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία έχουν συγκεκριμένες επιπτώσεις για τις κοινωνικές πρακτικές και τις τροχιές αυτών των κινήματων με τα εγχειρήματα αυτοοργάνωσης και τις γενικές συνελεύσεις των πλατειών να αποτελούν τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα. Αυτό όμως που παρατηρείται έντονα είναι η εμφάνιση, από ένα στάδιο και μετά, δίπλα από συγκεκριμένα αιτήματα οικονομικού ή κοινωνικού χαρακτήρα να εμφανίζονται και πιο πλατιά αιτήματα που επικεντρώνονταν σε πιο περίπλοκες έννοιες, όπως η διαγραφή του χρέους και η άμεση δημοκρατία (Oikonomakis & Roos, 2016).

Αυτό όμως που ενισχύει την ενότητα μεταξύ των διαμαρτυριών που εμφανίστηκαν στην Αίγυπτο, την Ελλάδα και τις ΗΠΑ είναι οι διαφορές τους. Κοινά αιτήματα, κοινές μορφές διαμαρτυρίας και δράσης εμφανίζονται σε χώρες με πολύ διαφορετικούς κοινωνικοπολιτικούς και οικονομικούς σχηματισμούς. Στην Αίγυπτο, το καθεστώς Μουμπάρακ, διατηρούσε τη χώρα σε μια μόνιμη κατάσταση έκτακτης ανάγκης από την άνοδο του στην εξουσία το 1981, πατάσσοντας συστηματικά τις δυνάμεις της αντιπολίτευσης και με την διαφθορά και τον νεποτισμό να φτάνει σε

εξωπραγματικά επίπεδα, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την τροποποίηση του συντάγματος ώστε να τον διαδεχθεί στην εξουσία ο γιός του, ενώ οικονομικά αποτελεί την πιο βιομηχανοποιημένη χώρα του αραβικού κόσμου. Στην Ελλάδα συμπληρώνονταν σχεδόν 40 χρόνια πολιτειακής ομαλότητας, έπειτα από τη Χούντα των Συνταγματαρχών, όπου οι δημοκρατικές ελευθερίες και τα δικαιώματα γνώρισαν σημαντική επέκταση σε σχέση με το μετεμφυλιακό κράτος, ενώ στην εξουσία εναλλάσσονταν δύο κυβερνητικά κόμματα, με την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση άλλων κομμάτων όμως να είναι σημαντική, ενώ οικονομικά γνώριζε μια μέση ανάπτυξη. Στις ΗΠΑ, η κεντρική πολιτική σκηνή μονοπωλείται από δυο κόμματα που εναλλάσσονται στην εξουσία για σχεδόν 150 χρόνια, αποτελώντας μια από τις πιο ανεπτυγμένες φιλελεύθερες χώρες, ενώ οικονομικά κυριαρχεί παγκοσμίως από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αποτελώντας την πρώτη οικονομία του κόσμου και ελέγχοντας το μεγαλύτερο μέρος του χρηματοπιστωτικού και βιομηχανικού κεφαλαίου. Σημαντικές είναι και οι διαφορές στο κινηματικό οργανωτικό υπόβαθρο και παραδόσεις των τριών χωρών. Στην Αίγυπτο, τα κοινωνικά κινήματα και οι οργανώσεις τους είναι άμεσα επηρεασμένα από την Νασσερική παράδοση και την ιδιότυπη μορφή «αραβικού σοσιαλισμού» που αναπτύχθηκε στον αραβικό κόσμο. Στην Ελλάδα, οι ρίζες βρίσκονται στο κομμουνιστικό κίνημα της δεκαετίας του 1940 και την εξέγερση του Πολυτεχνείου με ξεκάθαρες αναφορές μέχρι και σήμερα, ενώ στις ΗΠΑ, το κίνημα αντλεί την παράδοσή του από τα Νέα Κοινωνικά Κινήματα της δεκαετίας του 1960 και 1970.

Μεταβατικά αιτήματα ή διαρρηγνύοντας τα στεγανά

Επιχειρώντας μια συγκριτική ανάλυση μεταξύ των τριών κινημάτων της παρούσας εργασίας και προηγούμενων κινημάτων αυτό που παρατηρείται είναι η εμφάνιση αιτημάτων που αγγίζουν διευρυμένες- από την άποψη ότι αγγίζουν πιο αφηρημένους στόχους- και πιο περίπλοκες έννοιες- από την άποψη ότι αφορούν ένα σύμπλεγμα εκφάνσεων της καθημερινής ζωής, παράλληλα με συγκεκριμένα αιτήματα οικονομικού ή κοινωνικού χαρακτήρα, θίγοντας την αλλαγή του οικονομικού και κοινωνικού παραδείγματος. Για να εξηγηθεί η απόρροια των συγκεκριμένων αιτημάτων θα πρέπει να τεθεί το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο εμφανίζονται αυτά τα κινήματα.

Από την κατάρρευση του αμερικανικού χρηματοπιστωτικού τομέα και τα προγράμματα διάσωσης των τραπεζών μέχρι το σκάσιμο της φούσκας των ακινήτων

στην Ισπανία και την κρίση του ευρώ, η παγκόσμια χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση που ξεκίνησε το 2008 αντιπροσωπεύει το δομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εκτυλίχθηκαν αυτές οι κινητοποιήσεις. Αυτή η κρίση εμφανίστηκε στον απόηχο μιας ευρείας τάσης προς τη νεοφιλελεύθερη απορρύθμιση, την απελευθέρωση του εμπορίου, την υπεράκτια μεταποίηση, τη μείωση της πρόνοιας και την αύξηση του χρέους των καταναλωτών, των φοιτητών και των νοικοκυριών. Αν και η ένταση και οι ιδιαιτερότητες της κρίσης μπορεί να ποικίλλουν, η λιτότητα εξαπλώνεται ακάθεκτη μεταξύ των ανεπτυγμένων χωρών. Η εμβάθυνση της κοινωνικής και οικονομικής επισφάλειας που πλήττει σημαντικό μέρος του πληθυσμού αποτελεί πρόσφορο έδαφος για κινητοποιήσεις και ριζοσπαστικοποίηση ορισμένων ιδεολογιών. Στα δεξιά, τα εθνικιστικά και ξενοφοβικά κινήματα δυναμώνουν. Αριστερά, η εικόνα μιας διεφθαρμένης πολιτικοοικονομικής ελίτ που βρίσκεται κάτω από την κρίση τροφοδοτεί αντισυστημικά συναισθήματα και συμβάλλει στην ανανέωση τμημάτων της ριζοσπαστικής αριστεράς (π.χ. Σύριζα στην Ελλάδα και Podemos στην Ισπανία) (Oikonomakis & Roos, 2016). Η νεοφιλελεύθερη διαχείριση γίνεται κάτι περισσότερο από τάση, γίνεται ο κανόνας την εποχή του ύστερου καπιταλισμού. Ο νεοφιλελευθερισμός εμφανίζεται παγκοσμίως ως απάντηση στην κρίση στασιμοπληθωρισμού που η κεϋνσιανή διαχείριση δεν κατάφερε να ελέγξει (Harvey, 2005) και μετατρέπεται σε δημιουργό και ενισχυτή της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008 (Duménil & Lévy, 2011).

Τα αιτήματα που μπαίνουν από τους διεκδικητές έρχονται σε αντίθεση με τις ίδιες τις δυνατότητες της οικονομίας εν μέσω της πιο βαθιάς της κρίσης, συγκρίσιμης μόνο (εάν δεν είναι σφοδρότερη) με το κραχ του 1929. Με την έννοια αυτή, παίρνουν την μορφή μεταβατικών αιτημάτων όπως διατυπώθηκαν από το 3ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς, αποτελούν δηλαδή διεκδικήσεις που εκφράζουν τις άμεσες ανάγκες των διεκδικητών, για τις οποίες κινητοποιούνται ανεξάρτητα από το εάν αυτές συμβιβάζονται με την βιωσιμότητα και την ανταγωνιστική ικανότητα της οικονομίας. Πολύ περισσότερο, οι διεκδικήσεις αυτές αμφισβητούν τις κυρίαρχες δομές εξουσίας, οργανώνουν τους διεκδικητές και χαράσσουν τα διάφορα στάδια για τη κατάκτηση της εξουσίας (3^η Διεθνής, 2007). Το εάν η κατάκτηση της εξουσίας αποτελούσε ρητά διατυπωμένο αίτημα ή εάν οι διεκδικητές συνειδητά δρούσαν προς αυτό τον στόχο, μικρή σημασία έχει, καθώς τα αιτήματά τους έθιγαν τον πυρήνα του πλέγματος εξουσιών και των κινηματικών αντιπάλων τους, εμφανίζοντας και την κατάκτηση της εξουσίας ως ένα εν δυνάμει ερώτημα που θα τιθόταν εάν δεν είχε επέλθει η κινηματική

κόπωση. Το παράδειγμα της Αιγύπτου βάζει ίσως πιο καθαρά το συγκεκριμένο ζήτημα, όπου η κυβέρνηση Μουμπάρακ παραιτήθηκε υπό το βάρος της Αιγυπτιακής Επανάστασης, και το κενό εξουσίας καλύφθηκε, ελλείψει ικανού επιπέδου οργανωτικής δομής και ρητά διατυπωμένης πρόθεσης, από το στρατό, βασικό πυλώνα της πολιτικής ζωής της χώρας επί μισό αιώνα και πλέον.

Οι διαμαρτυρίες σχετίζονται άμεσα και δομικά με μια κατάσταση που γίνεται αντιληπτή ως κατάσταση πολιτικής αποδυνάμωσης και αδιαφάνειας στη δημοκρατική διαδικασία, οι άνθρωποι συνειδητοποίησαν ότι οι αντιπροσωπευτικοί θεσμοί δεν υπηρετούσαν πλέον το δημόσιο καλό, αλλά το συμφέρον μερικών άλλων, γενικά, των επιχειρήσεων και της οικονομικής ελίτ (Cini & Drapalova, 2014). Η καταγγελία της συνεννόησης μεταξύ οικονομικών και πολιτικών ελίτ από τους κινηματικούς δρώντες και η αναζήτησή τους για μια «πραγματική δημοκρατία» μπορεί να θεωρηθεί ως άμεση συνέπεια της θεσμικής διαφθοράς (Dufour, Nez & Ancelovici, 2016). Γίνεται επομένως αντιληπτή μια αυτονόμηση της πολιτικής γενικά, και των ελίτ που τη διαμορφώνουν ειδικά, από την υπόλοιπη κοινωνία. Η αυτονόμηση αυτή επιτυγχάνεται υψώνοντας έναν «φράχτη» γύρω από τις ελίτ, αφενός ιδεολογικό, καθώς τα επείγοντα προβλήματα που θέτει η κρίση μπορούν να επιλυθούν μόνο με εξειδικευμένη λειτουργική αντιμετώπιση, από καταρτισμένα αλλά όχι απαραίτητα εκλεγμένα πρόσωπα, μιας και το υπάρχον κοινωνικό και οικονομικό σύστημα δεν μπορεί να αμφισβητηθεί λόγω του ότι είναι το μόνο ορθολογικό. Αυτό ενισχύεται και με τη ρητορική περί «τέλους της ιστορίας», καθώς το σύστημα είναι τόσο ορθολογικό που είναι και το μόνο που επιβιώνει. Αφετέρου, η περιχαράκωση των ελίτ κατοχυρώνεται και πρακτικά, μέσω των παραδοσιακών μορφών με τη χρήση των κατασταλτικών μηχανισμών. Αυτή η παραδοσιακή μορφή διαχείρισης διαμαρτυριών, ωστόσο, ήταν μόνο μία από τις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια αυτού του κύκλου διαμαρτυρίας. Σε μεγάλο βαθμό, ως αποτέλεσμα του υψηλού επιπέδου δημόσιας υποστήριξης που απέκτησαν οι κινητοποιήσεις σε διάφορες χώρες, αυτό το μοντέλο βαριά αστυνόμευσης αντικαταστάθηκε- ή συμπληρώθηκε- από άλλες λιγότερο θεαματικές μορφές κρατικής καταστολής.

Από τη μία πλευρά, σε ορισμένα πλαίσια, χρησιμοποιήθηκε ένα λιγότερο αποτρεπτικό αλλά προφανώς πιο αποτελεσματικό μοντέλο για τον έλεγχο των διαμαρτυριών. Ακολουθώντας ένα κλασικό μοτίβο πολιτικών διώξεων, επιλέχθηκαν οι υποτιθέμενοι ηγέτες διαμαρτυριών και, μετά το τέλος των εκστρατειών, ασκήθηκε

ποινική δίωξη, σε μεγάλο βαθμό ως ένας τρόπος να αποτραπούν οι επιπτώσεις των κινητοποιήσεων στο πολιτικό πεδίο (πχ η συμμετοχή τους σε εκλογές).

Μαζί με αυτή τη μορφή καταστολής διαμαρτυρίας, η οποία παραμένει στο πλαίσιο του ποινικού συστήματος και της ικανότητάς του με όρους πολιτικών διώξεων, αναδείχθηκε ένα εναλλακτικό μοντέλο διαχείρισης με τον τελευταίο κύκλο διαμαρτυρίας. Αυτό περιλαμβάνει τη χρήση μη ποινικής νομοθεσίας, που έχει σχεδιαστεί κυρίως για τη ρύθμιση της χρήσης του δημόσιου χώρου. Αυτό το σύστημα, περιλαμβάνει τη μαζική επιβολή διοικητικών προστίμων στους διαδηλωτές. Είναι ένα μοντέλο στο οποίο χάνονται τα συμβολικά αποτελέσματα των αστυνομικών ή ποινικών παρεμβάσεων, αλλά το οποίο επιτρέπει μια ευρεία εφαρμογή τιμωρίας με σαφή αποτρεπτικά αποτελέσματα, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης και εκφράστηκε με τον αυστηρό προσδιορισμό του χώρου στον οποίο θα κατασκηνώναν οι διαδηλωτές στις πλατείες (Maroto, González-Sánchez, & Brandariz, 2019). Με την έννοια αυτή, τα αιτήματα των διαδηλωτών και οι μορφές διαμαρτυρίας που είχαν επιλέξει ήταν μια προσπάθεια να διαρρηχθεί το φράγμα που είχαν υψώσει οι ελίτ, να γίνει ξανά προσιτή η πολιτική και να προσέλθουν οι δρώντες στο ιστορικό προσκήνιο και να μετατραπούν σε υποκείμενα της ιστορίας.

Προβλήματα της συγκρουσιακής πολιτικής

Στο βιβλίο του *Power in Movement* του 1994, ο Tarrow αναλύει τις πολιτισμικές, οργανωτικές και προσωπικές πηγές ισχύος των κοινωνικών κινημάτων, τονίζοντας ότι ο κύκλος ζωής των κοινωνικών κινημάτων είναι μέρος της πολιτικής πάλης που επηρεάζεται από την ύπαρξη (ή την έλλειψη) των δομών πολιτικής ευκαιρίας. Υποστηρίζει ότι τα κοινωνικά κινήματα αυξάνονται όταν οι μεταβαλλόμενες πολιτικές συνθήκες ανοίγουν ευκαιρίες για παρεμπόδιση και οι δραστηριότητες των κοινωνικών κινημάτων με τη σειρά τους μπορούν να αλλάξουν τις πολιτικές και δομές. Τα πέντε στοιχεία των δομών πολιτικών ευκαιριών του Tarrow περιλαμβάνουν: 1) αύξηση της πρόσβασης, 2) αλλαγή ευθυγράμμισης, 3) διχασμένες ελίτ, 4) συμμάχους με επιρροή και 5) καταστολή και διευκόλυνση. Ο Tarrow γράφει ότι σε αντίθεση με τους πολιτικούς ή οικονομικούς κοινωνικούς θεσμούς, η δύναμη των κοινωνικών κινημάτων είναι λιγότερο προφανής, αλλά εξίσου πραγματική. Στο βιβλίο, ο Tarrow προσπαθεί να εξηγήσει την κυκλική ιστορία των κοινωνικών κινημάτων (ορατή με τη μορφή των κύκλων διαμαρτυρίας). Δείχνει επίσης πώς τα κινήματα μπορούν να επηρεάσουν διάφορους τομείς της ζωής, όπως η προσωπική ζωή,

οι πολιτικές μεταρρυθμίσεις και η πολιτική κουλτούρα. Σε αυτό το βιβλίο απαριθμεί επίσης τέσσερις προϋποθέσεις βιώσιμων κοινωνικών κινήματων: 1) πολιτικές ευκαιρίες, 2) διάχυτα κοινωνικά δίκτυα, 3) οικείες μορφές συλλογικής δράσης (επίσης γνωστές ως το ρεπερτόριο της σύγκρουσης του Charles Tilly(1983)) και 4) πολιτιστικά πλαίσια που μπορούν να αντηχούν σε ολόκληρο τον πληθυσμό (Tarrow, 1994). Η συγκεκριμένη ανάλυση χρησιμοποιείται στην αρχική προσέγγιση των τριών κοινωνικών κινήματων που παρουσιάζονται στην εργασία.

Ωστόσο, ακολουθώντας της συγκεκριμένη προσέγγιση εμφανίζεται ένα πρόβλημα. Δεν μπορούν να συνδεθούν τα κινήματα αυτά με το συγκεκριμένο κοινωνικόοικονομικό και πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εμφανίζονται. Οι Nilsen και Cox (2013), αποδίδουν την απουσία συνάφειας μεταξύ αυτού που ονομάζουν «φιλελεύθερη κοινωνική θεωρία» και των πραγματικών κοινωνικών κινήματων που μελετώνται, στο γεγονός ότι ο σκοπός τους δεν είναι να αλλάξουν τον κόσμο, αλλά να εξηγήσουν, να τιμήσουν ή να καταδικάσουν. Συνεχίζουν αναγνωρίζοντας ότι τα κοινωνικά κινήματα θεωρούνται συχνά ως είδος εξωκοινοβουλευτικής πολιτικής δραστηριότητας, που χαρακτηρίζεται από ορισμένα συγκεκριμένα θεσμικά και οργανωτικά χαρακτηριστικά» και συνεχίζουν προτείνοντας έναν εναλλακτικό ορισμό ως διαδικασία κατά την οποία μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα αναπτύσσει συλλογικό έργο ειδικευμένων δραστηριοτήτων που επικεντρώνεται σε μια ορθολογικότητα που προσπαθεί να διατηρήσει ή να αλλάξει μια κυρίαρχη δομή εδραιωμένων αναγκών και ικανοτήτων. Ο Haworth (2022) διακρίνει ότι οι θεωρίες του Tilly αποσκοπούν στο να αποδώσουν μια χρησιμότητα στα κοινωνικά κινήματα ως προς την προώθηση μιας φιλελεύθερης δημοκρατίας και στη σταθεροποίηση μιας καπιταλιστικής κοινωνικής δομής ή κοινωνικού σχηματισμού, καταλήγοντας τελικά να εξηγούν (οι θεωρίες του Tilly) την κοινωνική σταθερότητα και όχι την κοινωνική αλλαγή. Επιπρόσθετα, ο Haworth διακρίνει μια έλλειψη ιστορικής προοπτικής στον Tilly, καθώς ο Tilly διακρίνει την ύπαρξη των κοινωνικών κινήματων από το 1768 και παρατηρεί ότι μπορεί να μην διαρκέσουν για πάντα, αν και δεν φαίνεται να κατανοεί γιατί μπορεί να εξαφανιστούν υποδηλώνοντας μια αντίληψη περί εσαεί ύπαρξης του υπάρχοντος κοινωνικού σχηματισμού.

Ο Novack (2019), αναγνωρίζοντας την χρησιμότητα της κατηγορίας «μεταβλητές ταξινόμησης» ως προς τον εκ πρώτης όψεως χαρακτηρισμό και αναγνώριση ενός φαινομένου, εντούτοις διακρίνει την ανεπάρκεια της για την πλήρη κατανόηση του φαινομένου καθώς τα χαρακτηριστικά που διακρίνουν το φαινόμενο ή

μια μεταβλητή του δεν είναι παρά αυτά που επικρατούν, εξαιτίας των εσωτερικών τους αντιθέσεων και της αλληλεπίδρασης τους με εξωτερικούς παράγοντες, έναντι άλλων που ενυπάρχουν ταυτόχρονα εντός του ίδιου του φαινομένου ή της μεταβλητής. Το κάθε πράγμα είναι αυτό που είναι λόγω των αρνήσεων του, οι οποίες θέτουν τα ποιοτικά του όρια. Τόσο αυτό από το οποίο εκπηγάει όσο και αυτό στο οποίο περνά, αποτελούν ουσιαστικά στοιχεία του είναι του. Αυτό το είναι είναι μια αέναη διαδικασία γίνεσθαι, αδιάκοπου καθορισμού και επανακαθορισμού, διαμέσου της αλληλεπίδρασης των αντικρουόμενων δυνάμεων στο εσωτερικό του πράγματος. Αυτές το οδηγούν να γίνει κάτι άλλο από αυτό που ήταν ή είναι. Επομένως, οι κατηγορίες ή οι μεταβλητές που θέτει η συγκρουσιακή θεωρία επιτρέπουν την παρατήρηση του φαινομένου, πρέπει να τεθούν όμως σε μια ιστορική συνέχεια, και υπό το πρίσμα της εσωτερικής τους κίνησης.

Οι Cini, Chironi κ.α. (2017) εντοπίζουν αδυναμία στη πλήρη κατανόηση της δυναμικής των πολιτικών και οικονομικών κρίσεων στις οποίες έχει εγκλωβιστεί η σύγχρονη κοινωνία λόγω της απουσίας της υιοθέτησης του καπιταλισμού βασικού πλαισίου ανάλυσης. Υποστηρίζουν ότι η επιρροή των κοινωνικοοικονομικών δομών έπαιξε επιδραστικό ρόλο στην εμφάνιση, τον ρυθμό και την ύφεση των κινητοποιήσεων που έλαβαν χώρα μετά το 2008 στις ΗΠΑ, στην Ευρώπη και στον υπόλοιπο κόσμο. Εν ολίγοις, η ανάλυση του καπιταλισμού και των μετασχηματισμών του φαίνεται κρίσιμη για την εξήγηση του τρόπου με τον οποίο αυτές οι διαμαρτυρίες έχουν αναπτυχθεί και ποικίλλουν στο χρόνο και στο χώρο. Η απουσία της κριτικής ανάλυση του καπιταλιστικού συστήματος από τις μελέτες των κοινωνικών κινημάτων, ιδιαίτερα οι πιο επίσημες εξελίξεις τους τα επόμενα χρόνια, βασίστηκαν στην απόρριψη των μαρξιστικών και καπιταλιστικών εξηγήσεων των κοινωνικών μετασχηματισμών. Αυτό απορρέει από τον εξωγενή και «διεπιστημονικό» παράγοντα της υπερεξειδίκευσης των κοινωνικών επιστημών και ιδιαίτερα της κοινωνιολογίας, που είναι σήμερα ένα πεδίο γνώσης υποδιαιρούμενο σε έναν μακρύ κατάλογο επίσημα εξειδικευμένων πεδίων και υποπεδίων, όλα με τα δικά τους επισημοποιημένα γνωσιολογική κατάσταση και στενά ερευνητικά θέματα. Ενώ σε γενικές γραμμές έχει σημειωθεί σημαντική πρόοδος στην κατανόηση των κοινωνικών κινημάτων, όλες οι επικρατούσες θεωρίες έχουν δώσει ελάχιστη προσοχή στο πώς οι διαδικασίες μετασχηματισμού των κοινωνικών και οικονομικών δομών έχουν διαμορφώσει το άνοιγμα (ή το κλείσιμο) των πολιτικών ευκαιριών, την κοινωνική απήχηση των αξιακών πλαισίων, την επέκταση (ή συμπίεση) δικτύων και πόρων κινητοποίησης,

όπως για παράδειγμα στο Dynamics of Contention (McAdam κ.α., 2001) όπου παραλείπονται πλήρως οι μηχανισμοί που σχετίζονται με τον καπιταλισμό και τη δυναμική του μετασχηματισμού.

Οι Bailey, Lewis και Shibata (2022) στην προσέγγιση της κοινωνικής σύγκρουσης σε πέντε χώρες (Ισπανία, Γερμανία, Ιαπωνία, ΗΠΑ και Ηνωμένο Βασίλειο) προτείνουν τη λύση ακολουθώντας μια ευρεία μαρξιστική προσέγγιση επιδιώκοντας την κατανόηση των κοινωνικών σχέσεων ως εσωτερικά και εγγενή συστατικά του καπιταλιστικού συστήματος, παρατηρώντας ότι μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας που μελετά τα κοινωνικά κινήματα επικεντρώνεται στις ανησυχίες, τους πόρους, τις δομές πολιτικών ευκαιριών και την πλαisiώση, το καθένα κατανοητό ως μια παράθεση «μεταβλητών» που απλώς διαφέρουν (ή ποικίλλουν) σε εθνικά (ή και διεθνικά) πλαίσια. Με την προσέγγιση των Bailey κ.α. (2022) γίνεται κατανοητό το πως οι μορφές διαμαρτυρίας και οι αξιακές πλαisiώσεις είναι κοινές σε χώρες με διαφορετικούς κοινωνικοπολιτικούς σχηματισμούς, οικονομική ανάπτυξη και κινηματικές και οργανωτικές παραδόσεις. Η διακρατική ανάπτυξη ενός ριζοσπαστικού κινήματος αντανάκλα την παγκόσμια κρίση του νεοφιλελευθερισμού και ιδιαίτερα τα μέτρα λιτότητας που υιοθετήθηκαν ως επακόλουθο, ενώ οι διαφορετικές κινηματικές εκβάσεις εξηγούνται από τον τρόπο με τον οποίο οι επικρατούσες μορφές διαμαρτυρίας που είδαμε σχετίζονταν η καθεμία με τις πιέσεις που προέκυψαν τόσο από τη διαδικασία όσο και από τις κρίσεις του συγκεκριμένου μοντέλου καπιταλισμού μέσα στο οποίο εμφανίστηκαν. Παρατηρείται αναλογικά πολύ μεγαλύτερη διαμαρτυρία και συγκρουσιακή δράση σχετικά με τη λιτότητα και τις περικοπές του κράτους πρόνοιας, και ιδιαίτερα τον τρόπο με τον οποίο αυτές επηρέασαν την σχέση κράτους-οικονομίας, την σχέση μισθού-εργασίας και τους θεσμούς κοινωνικής αναπαραγωγής, στην Αίγυπτο και την Ελλάδα, παρά στις ΗΠΑ, αντικατοπτρίζοντας τον μεγαλύτερο βαθμό λιτότητας που υιοθετήθηκε στα εθνικά μοντέλα συσσώρευσης σε αυτές τις χώρες κατά την υπό διερεύνηση περίοδο. Τα κοινωνικά κινήματα της περιόδου 2010- 2014 υποδηλώνουν ότι πρέπει να δοθεί μεγαλύτερη προσοχή στους κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες. Δεν μπορούν, ωστόσο, να ενταχθούν σε μια απλοϊκή αφήγηση «τάξης ενάντια σε τάξη». Πρέπει να ληφθούν υπόψη πολλαπλές διαστάσεις και πηγές κυριαρχίας. Επιπλέον, οι υλικές βάσεις της κινητοποίησης δεν αντικατοπτρίζουν απαραίτητα τις υπάρχουσες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες. Διαμορφώνονται επίσης από θεσμικούς και λογικούς παράγοντες που μπορούν να παίξουν σημαντικό ρόλο στον καθορισμό των συμφερόντων και των κατηγοριών ανθρώπων που θα βγουν στους

δρόμους (Dufour, Nez και Ancelovici, 2016). Αυτές οι υλικές βάσεις συνδέονται και διαρθρώνονται από συγκεκριμένες οργανώσεις όπως τα συνδικάτα (Kousis, 2016) και αντλούν τη σημασία τους εν μέρει από τον χώρο και τις ιστορικές αφηγήσεις στις οποίες είναι εγγεγραμμένες (Nez, 2016). Ο κατασκευασμένος χαρακτήρας των υλικών βάσεων των κινητοποιήσεων υποδηλώνει ότι οι τελευταίες θα μπορούσαν να ποικίλλουν σε εθνικό επίπεδο, ανάλογα με τις ιδιαίτερες ποικιλίες του καπιταλισμού και του καθεστώτος πρόνοιας. Πρόκειται για οριοθετημένες καινοτομίες, διασταυρώνοντας προηγούμενους αγώνες και την διεθνή τους διάχυση (Dufour, Nez και Ancelovici, 2016).

6) Συμπεράσματα

Από τη δεκαετία του 1970, η παγκόσμια οικονομία βαίνει σε ένα βαθύ κύμα ύφεσης το οποίο επηρεάζει κάθε οικονομικό κύκλο, αδυνατίζοντας τη δυναμική των φάσεων ανάπτυξης και οξύνοντας σωρευτικά τις επιπτώσεις των κρίσεων. Αυτό γίνεται αντιληπτό από τις κρίσεις των τελευταίων πενήντα ετών, οι οποίες κλυδωνίζουν συθέμελα την παγκόσμια οικονομία, και από το γεγονός ότι γίνεται όλο και πιο δύσκολο το ξεπέρασμα τους, καθώς, ακόμα και μετά το πέρας τους, αφήνουν βαθιά τραύματα στην οικονομία με τις περιόδους ανάκαμψης να είναι αναιμικές. Επομένως, με το πέρας των χρόνων τα κρισιακά φαινόμενα γίνονται μια κανονικότητα, ενώ οι προοπτικές ανάκαμψης εμφανίζονται παροδικές, και σίγουρα, για τις κυρίαρχες οικονομικές δυνάμεις, ΗΠΑ και ΕΕ, οι δυνατότητες ανάκαμψης δεν είναι εγγενείς των οικονομιών τους. Το παράδειγμα της κρίσης του 2008 είναι χαρακτηριστικό, καθώς τα πρώτα σημάδια ανάκαμψης εμφανίστηκαν περίπου μια δεκαετία μετά, παραμερίστηκαν γρήγορα όμως από την κρίση του 2020. Οποιαδήποτε επομένως ανάπτυξη μετατοπίζεται διαρκώς στο μέλλον και είναι αναιμική. Σε αυτό συμβάλλει και η τάση αποεπένδυσης σε παραγωγικούς τομείς της οικονομίας και η επικράτηση του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, επιρρεπές στους κλυδωνισμούς και χωρίς συνεισφορά στο παγκόσμιο ΑΕΠ καθώς τα χρηματοπιστωτικά προϊόντα κινούνται στη σφαίρα του χρηματιστηρίου χωρίς να παράγουν πραγματικές αξίες. Η αντιστροφή της κατάστασης εναποτίθεται σε εξωτερικούς παράγοντες, με τον ρόλο της Κίνας στην κρίση του 2008 να αποδεικνύεται σημαντικός για την ανάκαμψη των χωρών της Δύσης (Jonquières, 2009)

Παράλληλα με το μακρύ κύμα κάμψης, μια σειρά από χώρες αρχίζουν να υιοθετούν τον νεοφιλελευθερισμό ως απάντηση στη στασιμοπληθωριστική κρίση και το κεϋνσιανό κράτος πρόνοιας που είχε επικρατήσει μεταπολεμικά και στο οποίο αποδιδόταν η κρίση. Εκκινώντας από κάποιες χώρες της Λατινικής Αμερικής, όπως στη Χιλή, όπου εφαρμόστηκε πειραματικά από την δικτατορία του Πινοσέτ, γρήγορα εξαπλώθηκε και στον υπόλοιπο κόσμο, όπως στο Ηνωμένο Βασίλειο μέσω της κυβέρνησης Θάτσερ και στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής μέσω του Ρόναλντ Ρέιγκαν (Harvey, 2005). Το νεοφιλελεύθερο παράδειγμα αποτελεί την πολιτική του ύστερου καπιταλισμού. Εξωθεί την οικονομία έξω από την σφαίρα της πολιτικής, ως μια απόλυτα εξορθολογικοποιημένη έννοια (Koefler, 1970) όπου οποιαδήποτε έννοια πολιτικής απειλεί να βλάψει την αντικειμενικότητά της, και μόνο ειδικοί με υψηλή κατάρτιση έχουν το δικαίωμα να την ασκήσουν. Για να αντιμετωπιστεί η οικονομική

κρίση, το τεχνοκρατικό «ιερατείο» που είναι επιφορτισμένο με την διαχείριση της κάνει μια ξεκάθαρα πολιτική επιλογή (Αρνου, 2015), ακολουθεί τη λογική του νεοφιλελευθερισμού, επανεισάγοντας την πολιτική, αυτή τη φορά ως προνόμιό του. Το κέντρο λήψης αποφάσεων συγκεντροποιείται σε μη- εκλεγμένους υπερεθνικούς οργανισμούς και την «κορυφή» των εθνικών κυβερνήσεων και αυτονομείται, με την ψήφιση των μέτρων κατά της κρίσης να γίνεται χωρίς της απαραίτητες διαβουλεύσεις και συζητήσεις με την πρόφαση της πίεσης να ληφθούν γρήγορες αποφάσεις και πολλές ταυτόχρονες μεταρρυθμίσεις (Καρακιουλάφη, 2018), καθώς οι αγορές πιέζουν και η πολιτική δεν επαρκεί όντας επιρρεπείς σε ατομικές επιδιώξεις και συμφέροντα (Harvey, 2005).

Με την επικράτηση του νεοφιλελεύθερου υποδείγματος, δηλαδή την κυριαρχία του αθροίσματος πολλών ατομικών επιλογών ή αλλιώς της αγοράς έναντι του συλλογικού, η διαδικασία συγκρότησης συλλογικών ταυτοτήτων και ακόμα περισσότερο η διαδικασία συγκρότησης συλλογικής δράσης μεταβάλλεται. Εδώ θα πρέπει να ληφθεί υπόψιν και η υποβάθμιση του θεσμικού ρόλου των συλλογικών οργάνων διαπραγμάτευσης των εργαζομένων, δηλαδή των συνδικάτων αλλά και η ελαστικοποίηση των σχέσεων εργασίας που εξ αντικειμένου κατακερματίζει το μεγαλύτερο αριθμητικά συλλογικό υποκείμενο, τους μισθωτούς (Κατσορίδας, 2021) . Νέες μορφές συλλογικής δράσης και νέες μορφές διαμαρτυρίας εμφανίζονται ενάντια στο νεοφιλελευθερισμό, ως το αποτέλεσμα τουλάχιστον μιας 20ετίας οικονομικών και πολιτικών αλλαγών στους κόλπους των δυτικών κοινωνιών. Η αμφισβήτηση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και εν γένει του νεοφιλελευθερισμού αποτελεί το διάδοχο των νέων κοινωνικών κινημάτων της δεκαετίας του '60 και '70 (Κοτρωνάκη, 2015). Οι περικοπές, οι ιδιωτικοποιήσεις και η αφαίρεση δικαιωμάτων που θα επέφεραν οποιοδήποτε κόστος για το κεφάλαιο, ιδίως εργασιακών, αλληλοσυμπληρώνουν το δόγμα της εξύψωσης της ατομικής ελευθερίας ως άνευ όρων υπέρτατο αγαθό μέσα στο νεοδιαμορφωθέν περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης και δημιούργησε την αίσθηση της άρσης οποιουδήποτε ορίου για τα κεφάλαια, στο όνομα της αγοράς και κατ' επέκταση την άρση οποιουδήποτε ορίου για κάθε ατομικό δρώντα. Η αντίδραση η οποία εμφανίζεται, ως απάντηση στην παραβίαση του νομικού πλαισίου που αποκρυστάλλωσε τον μέχρι στιγμής συσχετισμό δυνάμεων κεφαλαίου και εργασίας συμπληρώνεται από μια νέα μορφή αντίδρασης. Η συλλογική οργάνωση μπορεί να ιδωθεί ως μια απάντηση στις επιπτώσεις του αχαλίνωτου χαρακτήρα που λαμβάνει η «αγορά» και κατ' επέκταση οι κοινωνικές σχέσεις και η συλλογική δράση

ως αναζήτηση ταυτότητας (Ψημίτης, 2002) μέσα στο χαώδες σκηνικό που διαμορφώνει το πλήθος ατομικών ταυτοτήτων που εμφανίζεται. Η δραστηριότητα των κινημάτων βάσης, που βασίζεται στη διόρθωση των αδικιών και στην προώθηση της δικαιοσύνης στην κοινωνία, μπορεί να είναι μια σημαντική πηγή τόσο ατομικού νοήματος όσο και κοινωνικής προόδου (VanTil, Hegyesi και Eschweiler, 2007). Η συλλογική συγκρότηση γίνεται αντιληπτή είτε μέσω της έννοιας του «πλήθους» (Negri, 2012 και Virno, 2007) είτε μέσω του ηγεμονικού μετώπου (Laclau και Mouffe, 1985).

Η μεταστροφή από την πολιτική στη διαχείριση, όπου σημασία πλέον δεν έχει η διαφοροποίηση των κομμάτων εξουσίας βάσει κάποιας πολιτικής οριοθέτησης ή προγράμματος, αλλά η διαχείριση της οικονομίας με βάση κάποια οικονομική ορθοδοξία που απορρέει από την ανάδειξη του νεοφιλελεύθερου υποδείγματος ως του μόνου ορθολογικού και η επακόλουθη ανάδειξη της πολιτικής της μη πολιτικής, τοποθετεί το σύνολο της κοινωνίας όχι μόνο σε ένα παιχνίδι που απλά έχει στηθεί λόγω της ασυμμετρίας μεταξύ των δυνάμεων που συμμετέχουν σε αυτό, αλλά και σε ένα παιχνίδι που οι ίδιοι οι κανόνες του φαίνονται στημένοι. Η προσκόλληση στη νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική αποτελεί την πολιτική άμυνα της ελίτ απέναντι σε ένα καθεστώς που προσφέρει προσβάσεις στην χάραξη πολιτικής. Έτσι λοιπόν, ένας από τους λίγους τρόπους δράσης που διαθέτει η κοινότητα για να εκφράσει τυχόν ανησυχίες είναι η συλλογική δράση και διαμαρτυρία, επιτρέποντας τη συμμετοχή στο διάλογο ή τη δημιουργία οποιωνδήποτε αντίθετων αφηγήσεων. Οι άνθρωποι κινητοποιούνται όταν αποκλείονται από το διάλογο με τους υπεύθυνους για τη λήψη αποφάσεων (Mayer-McLean, 2020).

Τα παραπάνω βρίσκουν συγκεκριμένη εφαρμογή μέσα στον συγκρουσιακό κύκλο της περιόδου 2010-2014. Σε δεκάδες χώρες εμφανίστηκαν κινήματα με ποικίλες εντάσεις, από επαναστάσεις στον Αραβικό Κόσμο έως απλές διαδηλώσεις. Με τη σύγκριση των πιο χαρακτηριστικών παραδειγμάτων, που εκφράζουν ανάγλυφα τις πτυχές και τα χαρακτηριστικά της περιόδου γίνεται εύκολο να σκιαγραφηθεί ο συγκρουσιακός κύκλος. Από την πλατεία Ταχρίρ στην Αίγυπτο, μέχρι την πλατεία Συντάγματος στην Ελλάδα και από εκεί στο πάρκο Zuccotti στις ΗΠΑ. Το κίνημα της πλατείας Ταχρίρ αποτελεί το μόνο από τα τρία παραπάνω και ίσως από τα ελάχιστα παγκοσμίως, που επιτυγχάνει τον ρητά διατυπωμένο στόχο του της ανατροπής του καθεστώτος Μουμπάρακ, σε μια χώρα όπου τα σημάδια ετών νεοφιλελεύθερης διαχείρισης και οικονομικής εξάρτησης είναι εμφανή στον πληθυσμό, ο οποίος βιώνει τεράστιες ανισότητες και μεγάλο μέρος του ζει κάτω από το όριο της φτώχειας. Η

ένταση των γεγονότων διαμαρτυρίας είναι αντίστοιχη της αυταρχικότητας και της καταστολής του καθεστώτος, με τους διαδηλωτές να έρχονται αντιμέτωποι πολλές φορές με ένοπλες δυνάμεις καταστολής και τους νεκρούς να ανέρχονται σε δεκάδες. Αν και οι μουσουλμανικές οργανώσεις έπαιξαν σημαντικό ρόλο, η Αιγυπτιακή επανάσταση είχε ξεκάθαρα πολιτικά χαρακτηριστικά και μπορεί να χαρακτηριστεί ως μετα- ισλαμική (Hoffman & Jamal, 2014). Στην Ελλάδα, το κίνημα της πλατείας Συντάγματος εμφανίζεται ως αντίδραση στα νεοφιλελεύθερης έμπνευσης μέτρα λιτότητας που εφαρμόστηκαν σωρηδόν στο πλαίσιο των εφαρμοστικών νόμων των μνημονιακών δεσμεύσεων της χώρας. Η Ελλάδα αποτέλεσε τον πιο αδύναμο κρίκο της Ευρωζώνης, με την κρίση να λαμβάνει τεράστιες διαστάσεις και τα πακέτα διάσωσης να ανέρχονται σε τεράστια ποσά, όχι λόγω κάποιου αισθήματος «αλληλεγγύης» της Ευρωζώνης αλλά λόγω του ενστίκτου αυτοσυντήρησης του σκληρού της πυρήνα, της γερμανικής και της γαλλικής οικονομίας. Το βιοτικό επίπεδο έπεσε κατακόρυφα, οι μισθοί μειώθηκαν σχεδόν στη μέση, ενώ το αίσθημα της εξωτερικής επιβολής των μέτρων λιτότητας από μη εκλεγμένα, μη αντιπροσωπευτικά σώματα που βρίσκονταν πέραν της κριτικής άλλων σωμάτων είναι κυρίαρχο μεταξύ των διαδηλωτών. Στις ΗΠΑ, το κίνημα Occupy Wall Street εμφανίζεται μέσα στην καρδιά του χρηματοπιστωτικού συστήματος, τόσο μεταφορικά, όσο και κυριολεκτικά, καθώς το πάρκο Zuccotti το οποίο καταλαμβάνουν οι διαδηλωτές βρίσκεται χωροταξικά εντός της Οικονομικής Ζώνης του Μανχάταν δίπλα από την Wall Street. Έτσι, οι διαδηλωτές καταφέρνουν να πλαισιώσουν και να ενισχύσουν συμβολικά το βασικό τους σύνθημα «Είμαστε το 99% (We are the 99%) παρεμβάλλοντας εντός του χώρου που κινείται αυτό που χαρακτηρίζουν ως 1%. Το κίνημα Occupy Wall Street αποτέλεσε τον πυροδότη για διαδηλώσεις σε όλο το εύρος των ΗΠΑ, εκφράζοντας το βάθος της αγανάκτησης ενάντια στην εταιρική απληστία και την οικονομική ανισότητα. Αλλά πολύ περισσότερο εξέφρασε την εναντίωση στην έλλειψη ή και αποτυχία της πολιτικής εκπροσώπησης, με την εναντίωση αυτή να αποτελεί τον άξονα γύρω από τον οποίο εκδηλώθηκαν όλες οι μορφές διαμαρτυρίας που εμφανίστηκαν κατά την κατάληψη του πάρκου Zuccotti. Αυτός ο άξονας συνετέλεσε σε οργανωτικές εκφράσεις που κατέστησαν αδύνατη τη οργανωτική αποκρυστάλλωση του κινήματος καθώς, αφενός δεν βρισκόταν στην εσωτερική λογική τους αυτός ο στόχος και αφετέρου, οι οργανώσεις που βρίσκονταν στις παρυφές του Δημοκρατικού Κόμματος, είχαν ισχυρότερη οργανωτική συνοχή λόγω της προέλευσης τους και δρούσαν στην

κατεύθυνση ενίσχυσής του, εμποδίζοντας έμμεσα την εμφάνιση άλλων οργανωτικών δομών (Hardt & Negri, 2011).

Και τα τρία κινήματα αποτελούν εκφάνσεις του ίδιου κύκλου διαμαρτυρίας όχι απλώς λόγω της χρονικότητας της οποίας εμφανίζονται αλλά κυρίως των κοινών μορφών δράσης, των κοινών οργανωτικών μορφών και των κοινών αξιακών πλαισιώσεων. Επιπρόσθετα, μοιράζονται κοινές διεθνείς εκστρατείες, αμοιβαίες δηλώσεις στήριξης και αλληλεγγύης, αναφέρονται το ένα στο άλλο και αλληλεπιδρούν. Ξεπερνώντας το σχήμα της διάχυσης, τα κοινωνικά κινήματα συνομιλούν μέσω της αντήχησης (resonance). Δεν μιμούνται απλώς τις αξιώσεις ή τα οργανωτικά παραδείγματα πιο προωθημένων κινήματων άλλων χωρών αλλά αντιθέτως, χτίζοντας πάνω στην εγχώρια παράδοση και τις οργανώσεις και δίκτυα, αναπτύσσουν μορφές αυτοοργάνωσης με τα δικά τους τοπικά χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες. Δεν αντιγράφουν απλώς τους περισσότερο κινητοποιημένους τομείς ή χώρες αλλά αντλούν έμπνευση για να θέσουν σε κίνηση τις δυνατότητες που υποβόσκουν για κινητοποίηση και δράση στη χώρα τους. Η κοινή δομική συνθήκη συνδέει τις διεκδικήσεις κάνει τελικά εύκολη την ταύτιση αγώνων που βρίσκονται μίλια μακριά, δίνοντας μια διεθνική απήχηση στην κοινωνική κινητοποίηση (Oikonomakis & Roos, 2016). Οι διεκδικήσεις λαμβάνουν μεταβατικό χαρακτήρα, καθώς η κατάσταση της οικονομίας σε συνάρτηση με συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές, θίγουν τον πυρήνα της υπάρχουσας οικονομικής και πολιτικής διάρθρωσης, η οποία καταλήγει να αδυνατεί να κάνει ακόμα και την πιο απλή παραχώρηση, όπως το σταμάτημα της μείωσης των μισθών. Επιπλέον όμως θίγεται κάτι ακόμα βαθύτερο. Οι δρώντες δείχνουν να αντιλαμβάνονται τις βαθύτερες διεργασίες που επιτελούνται στην κορυφή, την διάρθρωση ενός συμπλέγματος οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων το οποίο περιχαρακώνεται όλο και περισσότερο μέσω της αυτονόμησης του και της καταστολής, την οποία οι διαδηλωτές βιώνουν σε κάθε έκφρασή της στις συγκεντρώσεις τους. Η αναζήτησή τους για μια «πραγματική δημοκρατία», τόσο μέσω ρητά διατυπωμένων αιτημάτων, αλλά, ίσως το ουσιαστικότερο, πρακτικά, εάν οι δομές αυτοοργάνωσης που δημιουργούν οι διαδηλωτές ιδωθούν ως «αντιπαραδείγματα», επιδιώκουν να θίξουν αυτή την θηριώδη δομή που έχει ορθώσει η συνέργεια της οικονομικής με την πολιτική ελίτ και να εισβάλουν στο προσκήνιο διεκδικώντας ξανά πρόσβαση στη χάραξη πολιτικής.

Η συγκρουσιακή πολιτική προσφέρει τα αναγκαία εργαλεία για την κατανόηση των κινήματων όχι όμως τα ικανά. Μπορεί να βοηθήσει στην κατανόηση των

διεκδικητικών ρεπερτορίων, των αξιακών πλαισιώσεων, των δομών πολιτικών ευκαιριών, των εκβάσεων ως μεταβλητών που συνθέτουν ένα κίνημα ή ακόμα και τις μεταξύ τους σχέσεις όχι όμως την εσωτερική τους κίνηση. Η έννοια του συγκρουσιακού κύκλου υποδηλώνει τη διαρκή κίνηση της κοινωνικής σύγκρουσης, άλλοτε έρπουσα και άλλοτε έχοντας ξεδιπλώσει την πλήρη δυναμική της. Χρειάζεται τα κινήματα να ιδωθούν εντός του κοινωνικού και οικονομικού σχηματισμού στον οποίο εμφανίζονται. Η δυναμική του καπιταλιστικού μετασχηματισμού διαμορφώνει τη σχέση μεταξύ της δυναμικής της διαδικασίας συσσώρευσης και των διαδικασιών διαμόρφωσης των κοινωνικών κινημάτων. Όπου υπάρχει μια διαδικασία καπιταλιστικού μετασχηματισμού, λαμβάνει χώρα πάντα μια μορφή σχηματισμού κοινωνικών κινημάτων (Cini, Chironi κ.α., 2017). Εντός αυτού του πλαισίου διαμορφώνονται και εκδηλώνονται και τα κοινωνικά κινήματα του συγκρουσιακού κύκλου 2010- 2014, ως εκδήλωση των εσωτερικών αντιφάσεων της κρίσης υπερσυσσώρευσης που ξέσπασε το 2008. Οι μακρο-δομικοί μετασχηματισμοί της καπιταλιστικής κοινωνίας επηρεάζουν τις διαδικασίες διαμόρφωσης του κινήματος και αντίστροφα. Για όσο καιρό ζούμε σε μια καπιταλιστική κοινωνία, όπου η διαδικασία συσσώρευσης συνιστά έναν μακρο-ιστορικό νόμο κίνησης, τα κοινωνικά κινήματα με αυτό τον τρόπο θα πρέπει να προσεγγίζονται.

Από την αρχή της εργασίας τίθεται η κρίση ως υπόβαθρο. Το πλαίσιο αυτό κρίνεται απαραίτητο καθώς αφενός τα κινήματα που εξετάζονται εμφανίζονται σε περίοδο κρίσης αφετέρου γιατί οι κρίσεις τα τελευταία τριάντα χρόνια τείνουν να γίνουν η κανονικότητα λόγω της συχνότητας με την οποία εμφανίζονται. Η έννοια του μακρού κύματος κάμψης το εξηγεί αυτό, όμως η αλληλοδιείσδυση των οικονομικών κύκλων, όπου εμφανίζεται μια κρίση προτού προλάβουν να ξεθωριάσουν οι επιπτώσεις της προηγούμενης, προκαλεί τη συσσώρευση των επιπτώσεων των κρίσεων, με κάθε επόμενη κρίση να φαντάζει ακόμα πιο καταστροφική. Η παγκόσμια οικονομία βρίσκεται διαρκώς σε μια κατάσταση ύφεσης, παράλληλα όμως βρίσκεται και σε μια μεταβατική περίοδο με τους συσχετισμούς στην κορυφή να κλυδωνίζονται και τις ανακατατάξεις να είναι αργές αλλά σταθερές (Abbasi, Qambar και Minhas, 2018). Η κρίση αυτή διαχέεται και στην πολιτική και κοινωνική ζωή. Ιδιαίτερα σε περιόδους όπου η ύφεση βρίσκεται σε όξυνση, το πολιτικό σκηνικό κλονίζεται συθέμελα. Είναι χαρακτηριστική η κυβερνητική εναλλαγή στην Ελλάδα την περίοδο 2010- 2014, με τις τρεις εκλογικές αναμετρήσεις, εκ των οποίων οι δυο δεν ανέδειξαν κάποια αυτοδύναμη κυβέρνηση, αλλά κυβερνήσεις συνεργασίας ή η ακόμα πιο εκρηκτική κατάσταση στην

Αίγυπτο, όπου επί δυο χρόνια δεν μπορούσε να συγκροτηθεί κάποια κυβέρνηση χωρίς να ξεσπάσουν βίαιες διαδηλώσεις ή και εξεγέρσεις. Η κρίση συμπίεσε την υποστήριξη στα παραδοσιακά κυβερνητικά κόμματα δίνοντας χώρο για νέα κόμματα- διεκδικητές. Απότοκο αυτής της κρίσης είναι η κρίση αντιπροσώπευσης, όπου χρόνο με το χρόνο η εκλογική διαδικασία απαξιώνεται διαρκώς, με τα ποσοστά συμμετοχής να μειώνονται σημαντικά. Τα υψηλά ποσοστά αποχής γίνονται καθοριστικά για την διαμόρφωση της εκλογικής μεταβολής αλλά και της διαμόρφωσης του ίδιου του πολιτικού συστήματος (Bosco & Verney, 2017). Η απαξίωση της κεντρικής πολιτικής σκηνής μεταφράζεται σε συμμετοχή σε διαδηλώσεις και γεγονότα διαμαρτυρίας, όμως οι χαλαροί οργανωτικοί δεσμοί δεν επιτρέπουν αυτήν την κίνηση να μεταφραστεί σε ενίσχυση της Αριστεράς. Και στα τρία κινήματα που παρατέθηκαν στην παρούσα εργασία είναι εμφανές αυτό, με μόνη ίσως εξαίρεση την Ελλάδα, όπου η μετατόπιση εκφράστηκε κατά μια έννοια και υπό πολλές προϋποθέσεις με την εκλογική νίκη του ΣΥΡΙΖΑ το 2015, καθώς η υποστήριξη στον ΣΥΡΙΖΑ βασίζεται πρώτα και κύρια στα αντιδεξιά και αντικαθεστωτικά αντανακλαστικά μεγάλου μέρους του εκλογικού σώματος (με το «Καθεστώς» να περιλαμβάνει τα μεγάλα κόμματα του κομματικού συστήματος πριν από την κρίση) (Τσατσάνης 2020), με τον ΣΥΡΙΖΑ να εμφανίζεται εντός του κοινοβουλίου ως υπερασπιστής των διαδηλώσεων. Τα γεγονότα στην Ελλάδα όμως δεν γενικεύονται και το θέμα του εάν η διακυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ ανταποκρίθηκε στις κινηματικές προσδοκίες είναι αρκετά αμφιλεγόμενο (αντίστοιχη περίπτωση μπορεί να θεωρηθεί και το Podemos στην Ισπανία).

Εδώ έρχεται να προστεθεί ο νεοφιλελευθερισμός, ως πολιτικό παράδειγμα της κρίσης. Χέρι- χέρι με το μακρύ κύμα κάμψης, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές είναι η Πολιτική στον ύστερο καπιταλισμό. Καμία χώρα δεν ξεφεύγει από την οικονομική ορθοδοξία της ορθολογικότητας της αγοράς που τοποθετείται πάνω και εκτός της πολιτικής και της κοινωνίας, ως άλλο «ιερό τέρας». Ακόμα και οι αποκαλούμενες «αριστερές κυβερνήσεις» εφαρμόζουν μνημόνια λιτότητας, με το Τρίτο Μνημόνιο οικονομικής προσαρμογής που συμφώνησε η κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ- ANEL το 2015 και η έμμεση οικονομική εποπτεία μέχρι το 2050 να συμπληρώνει τα δυο προηγούμενα μνημόνια. Το ίδιο το οικονομικό πλαίσιο δείχνει να μην επιτρέπει διαφορετική κατεύθυνση, με τα κυβερνώντα κόμματα να καλούνται να διαχειριστούν την κρίση παρά να χαράξουν πολιτική ή να εφαρμόσουν κάποιο πρόγραμμα. Το σύνθημα «There is No Alternative» (Δεν υπάρχει εναλλακτική) της Margaret Thatcher γίνεται πολιτική πράξη που εδραιώνεται με την πτώση των καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης και

το «Τέλος της Ιστορίας». Παρόλα αυτά, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές δεν κατορθώνουν να επιλύσουν την κρίση. Σήμερα, σχεδόν δεκαπέντε χρόνια μετά την έκρηξη της κρίσης του 2008, με αιχμή του δόρατος την κρίση χρέους, το κρατικό και ιδιωτικό χρέος, που τότε οδήγησαν στα αυστηρά μέτρα δημοσιονομικής πολιτικής, όχι μόνο δεν έχουν ελαττωθεί, αλλά ανατροφοδοτούνται διαρκώς (Kose, Nagle, Ohnsorge κ.α., 2020). Έτσι, ο νεοφιλελευθερισμός γίνεται η πολιτική της κρίσης και η κρίση γίνεται η οικονομία του νεοφιλελευθερισμού.

Σε αυτό το πλαίσιο, μετά από 50 χρόνια νεοφιλελεύθερων κυβερνήσεων και πολιτικών εμφανίζει ενδιαφέρον το πώς αποτυπώνεται η νεοφιλελεύθερη ιδεολογία εντός του κοινωνικού συνόλου. Ή αλλιώς, μπορούν να συγκροτηθούν συλλογικοί δρώντες εντός μιας κοινωνίας που, επί 50 ολόκληρα χρόνια, έχουν εφαρμοστεί μέτρα τα οποία συνδράμουν προς τον κατακερματισμό της; Τα γεγονότα και τα εμπειρικά δεδομένα είναι κατηγορηματικά. Απέναντι στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές συγκροτούνται κινήματα τα οποία, πέρα από την αντίθεσή τους στις πολιτικές αυτές, επιχειρούν στην πράξη να συγκρατήσουν τον κοινωνικό ιστό μέσα από δομές αλληλεγγύης και χώρους που λειτουργούν δημοκρατικά και διαμορφώνουν άμεσα σχέσεις ισότητας και ελευθερίας. Αυτό γίνεται εύκολα κατανοητό εάν κοιτάξει κανείς τις δομές που δημιουργούν οι συμμετέχοντες των κινήματων που μελετώνται στην παρούσα εργασία. Τα κινήματα αυτά δεν μιλούν και δρουν απλώς αντιπαραθετικά με τις νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις των χωρών τους, αποτελούν συμμετρικά αντίθετες εκδηλώσεις. Με τις μορφές οργάνωσής τους επιδιώκουν να αποκαταστήσουν την κοινωνική συνοχή απέναντι στον κοινωνικό κατακερματισμό του δόγματος «δεν υπάρχει κοινωνία, υπάρχουν μόνο άτομα». Με τις αξιακές τους πλαισιώσεις επιδιώκουν να απαντήσουν στην προσπάθεια επίρριψης ευθυνών για την κρίση στον μέχρι τότε ατομικό τρόπο ζωής τους. Με τις μορφές δράσης τους επιδιώκουν να συγκροτηθούν ξανά ως συλλογικά υποκείμενα και να αποκτήσουν ξανά πρόσβαση στη λήψη πολιτικών αποφάσεων. Φυσικά και αποτελούν προϊόντα της εποχής τους, κουβαλώντας τις παραδόσεις και τις εμπειρίες των προηγούμενων κινήματων των χωρών τους αλλά και τις επιπτώσεις πενήντα χρόνων νεοφιλελεύθερων πολιτικών. Για αυτό εμφανίστηκαν με την μορφή που εμφανίστηκαν, για αυτό έφτασαν εκεί που έφτασαν.

Ο Ένγκελς (2007) σημειώνει ότι: «Ό,τι είναι πραγματικό είναι λογικό – και ό,τι είναι λογικό είναι πραγματικό» για να εξηγήσει ότι κάθε τι εξελίσσεται και κάθε τι χάνει την αναγκαιότητά του μέσα στην εξέλιξή του και από λογικό γίνεται παράλογο

και χάνει το δικαίωμα της ύπαρξης του. Κατά αυτή την έννοια, η «ορθολογικότητα» της αγοράς αποκτά παροδικό χαρακτήρα και τείνει να γίνει εξωπραγματική διαρκώς αμφισβητούμενη από τους κάθε φορά «αγανακτισμένους», από το 99%. Η ύπαρξη αγώνων, κοινωνικών κινημάτων και εξεγέρσεων, ακόμα και σε χώρες με ακραία νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις, επιβεβαιώνει ότι υπάρχει εναλλακτική και ότι τελικά, δεν τελειώνει η ιστορία καθώς διαπερνιέται μεταξύ της σφύρας και του άκμονος που θα υψώσουν τα κοινωνικά κινήματα, σε μια διαδικασία διαρκούς σύγκρουσης με το υπάρχον.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Agamben G. (2007), Κατάσταση Εξαίρεσης (μτφ. Οικονομίδου Μ.). Αθήνα: Πατάκης
(Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2005)
- Labica G. (2001). Η πολιτική, το κράτος, η δημοκρατία. Στο Ρήγος Α. & Τσουκαλάς Κ. (επίμ.) Η πολιτική σήμερα, Ο Νίκος Πουλαντζάς και η επικαιρότητα του έργου του. (σ.490- 504) Αθήνα: Θεμέλιο
- Novack, G. (2022) Κατανοώντας την Ιστορία (μτφρ. και επιμ. Ε.Π.) Αθήνα: Εργατική Πάλη (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1967)
- Virno, P. (2007) μια Γραμματική του Πλήθους (μτφρ. Πασσας, Β.) Αθήνα: Αλεξάνδρεια (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2001)
- Αρνου, Π. (2015). Παγκοσμιοποίηση, νεοφιλελευθερισμός και κρίση: επιδράσεις στο δημοκρατικό κεκτημένο. Αθήνα: Παπαζήσης
- Βογιατζόγλου, Μ. (2018). Εργατικές αντιστάσεις: Από τη Χαλυβουργία στα σωματεία βάσης. Στο Σερντεδάκις, Ν., & Τομπάζος, Στ. (επιμ.) Όψεις της ελληνικής κρίσης. (σ.350-373) Αθήνα: Gutenberg
- Δουζίνας, Κ. (2011) Αντίσταση και φιλοσοφία στην κρίση. Πολιτική, ηθική και Στάση Σύνταγμα. Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Ένγκελς, Φ. (2007) Ο Λουδοβίκος Φόουερμπαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή,
- Ιακωβίδου, Ι. (2018). Το «εξεγερμένο» 2011: Από την πλατεία Ταχρίρ στο Occupy Wall Street. Στο Σερντεδάκις, Ν., & Τομπάζος, Στ. (επιμ.) Όψεις της ελληνικής κρίσης. (σ.222- 248) Αθήνα: Gutenberg
- Καρακιουλάφη, Χ. (2018). Οι εργασιακές σχέσεις στη δίνη της «νέας οικονομικής διακυβέρνησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης». Στο Σερντεδάκις, Ν., & Τομπάζος, Στ. (επιμ.) Όψεις της ελληνικής κρίσης. (σ.68- 106) Αθήνα: Gutenberg
- Κατσορίδας, Δ. (2021) Το εργατικό ζήτημα. Αθήνα: ΙΝΕ/ ΓΣΕΕ
- Κοτρωνάκη, Λ. (2015). Η θεωρία της συγκρουσιακής πολιτικής στην πράξη των κοινωνικών κινημάτων: το κίνημα ενάντια στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση: Ελλάδα, 2000-2006 [Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών]. Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών.
- Μαντέλ, Ε. (2003). Τα μακρά κύματα της καπιταλιστικής εξέλιξης (μτφρ. και επιμ. Ε.Π.) Αθήνα: Εργατική Πάλη (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1978)

- Μαντέλ, Ε. (2016). Ο Ύστερος Καπιταλισμός (μτφρ. και επιμ. Ε.Π.) Αθήνα: Εργατική Πάλη (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1972)
- Σερντεδάκις, Ν. (2018). Η διαμαρτυρία στην Ελλάδα της κρίσης, 2009- 2014. Στο Σερντεδάκις, Ν., & Τομπάζος, Στ. (επιμ.) Όψεις της ελληνικής κρίσης. (σ.285-326) Αθήνα: Gutenberg
- Σεφεριάδης, Σ. (2006) Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα: Μια αποτύπωση. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης 27 (1), 7- 42
- Σούζας, Ν. & Ηλιόπουλος, Χ. (2018). Οι Αγανακτισμένοι των πλατειών: Η σημασία του εξαιρετικού γεγονότος στη διαμόρφωση του κύκλου διαμαρτυρίας. Στο Σερντεδάκις, Ν., & Τομπάζος, Στ. (επιμ.) Όψεις της ελληνικής κρίσης. (σ.327-349) Αθήνα: Gutenberg
- Τομπάζος, Στ. (2018). Οι δύο όψεις της ελληνικής οικονομίας, 2000- 2017. Στο Σερντεδάκις, Ν., & Τομπάζος, Στ. (επιμ.) Όψεις της ελληνικής κρίσης. (σ.39-67) Αθήνα: Gutenberg
- Τρίτη Διεθνής (2007) Τα Τέσσερα Πρώτα Συνέδρια (επιμ. Μτφρ. Ε.Π.) Αθήνα: Εργατική Πάλη (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 1921)
- Ψημίτης Μ. (2002). Κοινωνική και πολιτισμική συγκρότηση συλλογικών ταυτοτήτων. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 9(33). Ανακτήθηκε από: <http://tinyurl.com/246tvkav>

Ξενόγλωσση

- Abbasi, M. & Qambar, Dr & Minhas, A. (2018). Shift of Power from West to East and Rise of China. *Journal of Political Studies*, 24 (2)
- Ancelovici, M., Dufour, P. & Nez, H. (2016). From the Indignados to Occupy: Prospects for Comparison. Στο Ancelovici, M., Dufour, P., Nez, κ.α. (επιμ.) *Street Politics in the Age of Austerity: From the Indignados to Occupy* (σ.11-40) Άμστερνταμ: Amsterdam University Press
- Ancelovici, M., Dufour, P. & Nez, H. (2016). Place-Based Movements and Macro Transformations. Στο Ancelovici, M., Dufour, P., Nez, κ.α. (επιμ.) *Street Politics in the Age of Austerity: From the Indignados to Occupy* (σ.295- 304) Άμστερνταμ: Amsterdam University Press

- Appel, H. (2014) Occupy Wall Street and the Economic Imagination. Στο *Cultural Anthropology* 29(4), (σ. 602–625). Βιρτζίνια: American Anthropological Association
- Bailey, D. J., Lewis, P. C., & Shibata, S. (2022). Contesting neoliberalism: Mapping the terrain of social conflict. Στο *Capital & Class*, 46(3), (σ. 449-478)
Ανακτήθηκε από <https://tinyurl.com/2mf44cd2>
- Barker, C., Cox, L., Krinsky, J., & Nilsen, A. G. (2013). *Marxism and Social Movements*. Leiden: Brill.
- Bosco, A., Verney, S. (2017). From Electoral Epidemic to Government Epidemic: The Next Level of the Crisis in Southern Europe περ. *South European Society and Politics*, Vol. 21, No. 4 σσ.383-406
- Burgoon B., Demetriades P., Underhill G. R.D. (2012). Sources and legitimacy of financial liberalization. Στο *European Journal of Political Economy* 28 (2) (σ. 147-161). Άμστερνταμ: Elsevier
- Calhoun, C. (2013) Occupy Wall Street in perspective. Στο *British journal of sociology*, 64 (1). (σ. 26-38). Λονδίνο: Wiley-Blackwell
- Carothers, T. & Young, R. (2015). *The Complexities of Global Protests*. Μασαχουσέτη: Carnegie Endowment for International Peace
- Cini L., Drapalova E. (2014) *Protests Out of the Economic Crisis. The Movimento 5 Stelle in Italy and 15M in Spain: Two Instances of a New Politics?* Conference ‘Alternative Futures and Popular Protests’, Manchester, 2014
- Cini, L. & Chironi, D. & Drapalova, E. & Tomasello, F. (2017). Towards a Critical Theory of Social Movements: An Introduction. *Anthropological Theory*. 17. (σ. 429-452)
- Clarke, S. (2005). The Neoliberal Theory of Society. Στο Saad-Filho, A., & Johnston, D. (επιμ.) *Neoliberalism: A Critical Reader*. (σ.50- 59) Λονδίνο: Pluto Press
- Crouch, C. (2004). *Post- Democracy*. Κέιμπριτζ: Polity Press.
- de Jonquières, Guy, (2009) China and the Global Economic Crisis. ECIPE Policy Brief No. 02/2009 Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/mvbrpueh>

- Della Porta, D. (2017). Riding the wave: Protest cascades, and what we can learn from them. Στο D. della Porta (επιμ.), *Global Diffusion of Protest: Riding the Protest Wave in the Neoliberal Crisis* (σσ. 9–30). Αμστερνταμ: Amsterdam University Press. Ανακτήθηκε από <https://tinyurl.com/2nmkbdm>
- Della Porta, D., Mattoni, A. (2014) Spreading protest : social movements in times of crisis. Colchester : ECPR Press
- Della Porta, D., Portos, M. (2020). Social movements in times of inequalities: Struggling against austerity in Europe. Στο *Structural Change and Economic Dynamics*. 53 (3) Ανακτήθηκε από <https://tinyurl.com/m2c4j9cx>
- Della Porta, D., Tarrow, S. (2005). «Transnational Processes and Social Activism», στο D. della Porta, S. Tarrow (επιμ.), *Transnational Protest and Global Activism*, United States of America: Rowman and Littlefield Publishers.
- Duménil, G., & Lévy, D. (2011). *The Crisis of Neoliberalism*. Harvard University Press
- Flesher Fominaya, C. (2014). *Social Movements and Globalization: How protests, occupations and uprisings are changing the world*. Λονδίνο: Palgrave Macmillan.
- Foweraker, J. (2001). Grassroots Movements and Political Activism in Latin America: A Critical Comparison of Chile and Brazil. *Journal of Latin American Studies*, 33(4),(σ. 839–865) Ανακτήθηκε από <https://tinyurl.com/8hd42du8>
- Gerbaudo, P. (2014). The Movements of the Squares and the Contested Resurgence of the Sovereign People in Contemporary Protest Culture. Στο *SSRN Electronic Journal*. Ανακτήθηκε από <https://tinyurl.com/3wnyr77v>
- Gitlin, T. (2013), Occupy's predicament: the moment and the prospects for the movement. *The British Journal of Sociology*, 64: 3-25. Ανακτήθηκε από <https://tinyurl.com/3drjcubz>
- Hardt, M. & Negri, A. (2011). *Declaration*. Argo-Navis Author Services
- Hardt, M. & Negri, A. (2011, Οκτώβριος 11). The Fight for ‘Real Democracy’ at the Heart of Occupy Wall Street. *Foreign Affairs*. Ανακτήθηκε από <https://tinyurl.com/42ws7b5r>

- Harvey, D. (2005). *A brief history of Neoliberalism*. Νέα Υόρκη: Oxford University Press.
- Haworth, J. (2022) Liberal and Marxist Social Movement Theories: A Structuralist and Critical Realist Approach. *Crossing Conceptual Boundaries*. 12 (1), (σ. 54-65)
- Hoffman, M., & Jamal, A. (2014). Religion in the Arab Spring: Between Two Competing Narratives. *The Journal of Politics*, 76(3), (σ. 593–606).
- Ibarra, P. (2013). ‘Introducción’, Στο Cruells M., Ibarra P. (επιμ.), *La democracia del futuro: del 15M a la emergencia de una sociedad civil viva*. (σ. 5-15) Μαδρίτη: Icaria Editorial,
- Jensen, M. J. & Bang H. P. (2013) Occupy Wall Street: A New Political Form of Movement and Community?, Στο *Journal of Information Technology & Politics*, 10(4), (σ. 444- 461). Λονδίνο: Routledge
- Katz E. (1968). Diffusion (Interpersonal Influence), Στο Sills, D. L. & Merton R. K. (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*. (σ.78-85) Λονδίνο: Macmillan and Free Press
- Keay, D. (1978, Οκτώβριος 31) Margaret Thatcher’s interview for Woman's Own. *Woman's Own*.
- Kienle, E. (2012) Egypt without Mubarak, Tunisia after Bin Ali: theory, history and the ‘Arab Spring’, Στο *Economy and Society*, 41(4), (σ.532-557). Λονδίνο: Routledge
- Kofler, L. (1971) *Technologische Rationalitat im Spatkapitalismus*. Φρανκφούρτη: Vsa
- Kose, Ayhan & Nagle, Peter & Ohnsorge, Franziska & Sugawara, Naotaka. (2020). *Global Waves of Debt: Causes and Consequences*.
- Kousis, M. (2016). The Spatial Dimensions of the Greek Protest Campaign against the Troika’s Memoranda and Austerity, 2010-2013. Στο M. Ancelovici, P. Dufour, & H. Nez (επιμ.), *Street Politics in the Age of Austerity: From the Indignados to Occupy* (σ. 147–174). Άμστερνταμ: Amsterdam University Press.

- Kriesi, H., Lorenzini, J., Wüest, B., & Hausermann, S. (επιμ.). (2020). *Contention in Times of Crisis: Recession and Political Protest in Thirty European Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. Λονδίνο, Νέα Υόρκη: Verso
- Maroto, M., González-Sánchez, I. & Brandariz, J.A. (2019) Policing the Protest Cycle of the 2010s. Στο *Social Justice*, 46(156). (σ. 1-28) Ανακτήθηκε από <https://tinyurl.com/y2zc23yz>
- McAdam, D., McCarthy, J. D., & Zald, M. N. (1996). *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McAdam, D., Tarrow, S., & Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meyer-McLean, Catriona. (2021). *Grassroots Social Resistance Movements: The Influence of Conflict Narratives in Relation to Mining Policy Development in Australia and the United Kingdom*. [Διδακτορική Διατριβή, University of Adelaide]. Ανακτήθηκε από <https://tinyurl.com/yfh4r4dx>
- Navarro, V. (2007). Neoliberalism as a class ideology; or, the political causes of the growth of inequalities. Στο Navarro, V. (επιμ.) *Neoliberalism, Globalization, and Inequalities: Consequences for Health and Quality of Life* (σ.47- 62) Λονδίνο: Routledge
- Nez, H. (2016). "We Must Register a Victory to Continue Fighting": Locating the Action of the Indignados in Madrid. Στο M. Ancelovici, P. Dufour, & H. Nez (επιμ.), *Street Politics in the Age of Austerity: From the Indignados to Occupy* (σ. 147–174). Άμστερνταμ: Amsterdam University Press.
- Ogbonnaya, U. M. (2013) Arab Spring in Tunisia, Egypt and Libya: A Comparative Analysis of Causes and Determinants. Στο *Alternatives: Turkish Journal of International Relations* 12, (σ. 4- 16).
- Oikonomakis, L. και Roos, J.E. (2016). A Global Movement for Real Democracy? The Resonance of Anti-Austerity Protest from Spain and Greece to Occupy Wall

- Street. Στο Ancelovici, M., Dufour, P., Nez, κ.α. (επιμ.) *Street Politics in the Age of Austerity: From the Indignados to Occupy* (σ.11-40) Άμστερνταμ: Amsterdam University Press
- Pettit, P. (2004), *Depoliticizing Democracy*. Στο *Ratio Juris*, 17 (σ.52-65). Ανακτήθηκε από <https://tinyurl.com/3m9dmk3x>
- Raghal, A. E., & Ezzat, H. R. (2015). Egypt: Can a Revolution Be Negotiated? Στο I. W. Zartman (επιμ.), *Arab Spring: Negotiating in the Shadow of the Intifadat* (σ. 80–115). University of Georgia Press.
- Said, A. (2015). We ought to be here: Historicizing space and mobilization in Tahrir Square. Στο *International Sociology*, 30(4), (σ. 348-366). Ανακτήθηκε από <https://tinyurl.com/mtbktymf>
- Sarihan, A. (2012). Is the Arab Spring in the Third Wave of Democratization? The Case of Syria and Egypt. Στο *Turkish Journal of Politics*, 3(1) (σ.67- 85). Κωνσταντινούπολη: Fatih University
- Springborg, R. (2011). The Political Economy of the Arab Spring. Στο *Mediterranean Politics*, 16(3) (σ. 427- 433). Λονδίνο: Taylor and Francis
- Tabaar, M. A. (2013). Assessing (In)security after the Arab Spring: The Case of Egypt. Στο *PS: Political Science & Politics*, 46(4), (σ.727- 735). Κέιμπριτζ: Cambridge University Press
- Tarrow, S. (2011). *Power in movement: Social movements and contentious politics*, revised and updated third edition. Νέα Υόρκη: Cambridge University Press
- Tilly, C. (1983). Speaking Your Mind Without Elections, Surveys, or Social Movements. *Public Opinion Quarterly*, 47(4) (σ. 461- 478)
- Tsatsanis E., Teperoglou E. & Seriatos A. (2020) *Two partyism Reloaded: Polarisation, Negative Partisanship, and the Return of the Left-right Divide in the Greek Elections of 2019*, *South European Society and Politics*, 25(3), (σ.503-532)
- Urbinati N . (2010). Unpolitical Democracy. Στο *Political Theory*. 38 (1), (σ. 65- 92). Νέα Υόρκη: Sage

Van Til, J., Hegyesi, G. & Eschweiler, J. (2010). Grassroots Social Movements and the Shaping of History. Στο Cnaan, R., Milofsky, C. (επιμ.) Handbook of Community Movements and Local Organizations (σ.362- 377) Ανακτήθηκε από <https://tinyurl.com/tz5cbndt>